

Универзитет у Београду
Филозошки факултет
Одељење за историју

МАСТЕР РАД:
Српско народно позориште од 1861. до 1868. године

Ментор:
Проф. др Милош Јагодић

Студенткиња:
Кристина Којић ИС 20/11

Београд, септембар 2021.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	3
ОСНИВАЊЕ СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА И РАД ДРУШТВА ЗА СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ	7
Оснивање Српског народног позоришта 1861. године.....	7
Делатност Друштва за Српско народно позориште (1862-1868).....	13
ДЕЛАТНОСТ СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОЗОРИШНЕ ДРУЖИНЕ.....	20
Српска народна позоришна дружина у Новом Саду.....	20
Гостовања Српске народне позоришне дружине.....	51
САРАДЊА СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА СА ПОЗОРИШТИМА У БЕОГРАДУ И ЗАГРЕБУ.....	84
Сарадња Српског народног позоришта у Новом Саду и Хрватског народног казалишта у Загребу	84
Сарадња Српског народног позоришта у Новом Саду са Позориштем у Београду	122
ИСТАКНУТЕ ЛИЧНОСТИ СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА	148
Чланови Позоришне дружине Српског народног позоришта	148
Истакнути чланови Друштва за Српско народно позориште	162
ЗАКЉУЧАК.....	166
СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ	169
ПРИЛОЗИ.....	172

ПРЕДГОВОР

У овом раду бавићемо се историјом Српског народног позоришта, које је јединствено у историји српског позоришта због тога што се рад овог театра одвијао и изван граница његовог народног, језичког и културног поднебља. Хронолошки оквир рада обухвата период од 1861. до 1868. године. Овај период значајан је због оснивања првог српског професионалног националног позоришта и његовог развоја и сазревања у једном страном државно-правном систему, односно Аустријској царевини, то јест Аустроугарској монархији. За граничне године одредили смо се из једног логичног и посве једноставног разлога. Наиме, 1861. године основано је прво српско стално позориште, а 1868. његов оснивач и управник Јован Ђорђевић, напустио је Позориште и отишао са делом позоришног ансамбла у новоосновано београдско позориште, проузроковавши тиме и први већи потрес у Позоришту. Ове године су значајне и због политичких и националних процеса који су се одиграли у држави у којој је настало и развијало се ово национално позориште, а који су посредно утицали и на сам театар. Важне државно-правне промене наступиле су 1861. године, чиме је подстакнуто, а самим тим и омогућено оснивање Српског народног позоришта, да би 1867/8. године дошло до нових промена, чије су последице, на посредан начин, утицале и на сам положај, као и на дешавања унутар Позоришта.

Циљ овог рада односи се, пре свега, на представљање процеса оснивања Позоришта, као и на унутрашњу организацију Друштва за српско народно позориште, тј. институције која је водила бригу о њему. У фокусу анализе налази се и делатност Српске народне позоришне дружине, у чијој се бити налази борба за очување националног идентитета српског народа, што даље имплицира ширење српске речи и језика. Ово истраживање обухвата и националну и међунационалну сарадњу са другим позориштима тога доба, као и живот и улогу глумаца и чланова Друштва за Српско народно позориште, који су чинили ово позоришту.

О историји Српског народног позоришта мало се писало у историографији. Први, а уједно и један од најзначајнијих радова из области историографије на ову тему, написао је Димитрије Кириловић. Његов рад из 1931. године носи једноставан назив *Српско народно позориште* и представља синтезу о оснивању и раду првог српског позоришта у периоду од 1861. до 1916. године. Ова синтеза, иако врло сажета, веома је значајна зато што је написана на основу архивских извора и оновремене штампе, а

једини недостатак је њихова ограничена доступност аутору. Значајан за ову тему јесте и рад Миховила Томандла – *Историја српског позоришта у Војводини* из 1953. године. М. Томандл се у последњем поглављу свог рада бавио и историјом Српског народног позоришта у периоду од 1861. до 1868. Иако је и Томандл користио архивске изворе, стиче се утисак да су му били доступни у још мањем обиму од Кириловића. Пре Томандла, о историји Српског народног позоришта писао је и Светислав Шумаревић, новинар и публициста. Његово дело *Позориште код Срба* из 1939. године значајно је због цитирања архивске грађе и оновремене штампе, али је пуно значајних пропуста и нетачних информација, стога је у овом раду коришћено врло опрезно. Увид у постојећу литературу доводи нас до закључка да је историја Српског народног позоришта била више у фокусу интересовања театрологије него историографије, управо због тога што су најтемељнији, најпотпунији и најзначајнији радови на ову тему настали из пера театролога. Први међу њима који се бавио историјом Српског народног позоришта, а који је у исто време изашао из оквира театрологије и једном делом прешао у историографију, био је Боривоје С. Стојковић. Б. Стојковић је провео свој животни век радећи у позоришту, што је резултирало његовим животним делом под називом *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, драгоценим за проучавање историје српског позоришта. Међутим, основна тема овог студиозног дела није Српско народно позориште (1861–1868), због чега се аутор и није исцрпно бавио тим питањем нити је већу пажњу посветио необјављеним архивским изворима. Рад из области театрологије којем је основна тема Српско народно позориште од 1861. до 1868. јесте рад Петра Марјановића, *Почеци српског професионалног националног позоришта (1861–1868)*. П. Марјановић је врло подробно изучавао ову тему, користећи све расположиве архивске изворе, а као резултат тога настала је ова есенцијална књига, која је, важно је нагласити, новијег доба, тачније из 2009. године. Међутим, и ово дело има за нас врло значајан недостатак. Наиме, фокус ове књиге био је усмерен ка развоју Српског народног позоришта искључиво са уметничког аспекта, док је национално-политички аспект занемарен. Бављење питањем Српског народног позоришта не може проћи без Божидара Ковачека. Овај књижевник, драматург, театролог и професор посветио је велики део свог стваралаштва изучавању историје Српског народног позоришта, што га чини једним од најзначајнијих проучавалаца. Написао је стотине радова на ову тему уз исцрпно и критичко коришћење архивских извора. Он је и аутор до данас непревазиђене биографије Јована Ђорђевића, која је тематски сродна са овом темом, као и многобројних чланака о Српском народном позоришту. И овај аутор је у

својим радовима акценат стављао на уметнички аспект Српског народног позоришта и позоришног живота код Срба уопште.

Објављених извора за ову тему нема у великом броју. Међутим, они који постоје у значајној мери олакшавају посао истраживачима који се баве историјом Српског народног позоришта. Један од објављених извора најзначајнијих за нашу тему, јесте књига *ФОТЕР Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, коју су објавиле Матица српска и Градска библиотека у Новом Саду.¹ Књига садржи чланке посвећене Српском народном позоришту из *Србског дневника*, документа из Рукописног одељења Матице српске и Архива Војводине, као и *Дневник представа* Јована Ђорђевића. Дневник представа можемо третирати и као посебан објављени извор од изузетног значаја за ову тему. Ј. Ђорђевић је у њему бележио сваку представу коју је одиграло Српско народно позориште у периоду од 23. јула 1861. до 1. октобра 1868, дакле током целокупног периода који је разматран у овом раду. У Дневнику је Ђорђевић поред представа које је изводила Позоришна дружина бележио податке и о оним представама које су отказане или померене, приходе са представа и обавештења о оним представама које су даване у корист Позоришне дружине Српског народног позоришта или неког другог народног института. Од значаја за историју Српског народног позоришта јесте и објављена *Преписка Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића (1859–1895)*, коју је приредио Божидар Ковачек, а која садржи писма значајна за расветљавање појединих питања у оквиру ове теме. Поред наведених, значајна је и објављена *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835–1914*, коју је приредио Г. Ковијанић. Иако се не односи на Српско народно позориште, њен значај се огледа у постојању појединих докумената која откривају податке о сарадњи два театра. С обзиром на недостатак овог истраживања, произишлог из немогућности да се приступи грађи из Архива у Загребу, још један објављен извор за нас има велики значај. У питању је *Аутобиографија Јована Суботића* у пет томова, коју је објавила Матица српска. Ипак, постоји и велики број необјављених извора који су важни за нашу тему и које ћемо користити у овом раду.

Штампа је од великог значаја за ову тему. Новосадски часописи бавили су се у већој или мањој мери делатношћу Српског народног позоришта. У часописима попут *Србског дневника*, *Данице*, *Јавора*, *Матице*, *Виле* и др. могу се пронаћи извештаји са

¹ Књигу су приредили Исидора Поповић и Бранислав О. Поповић у спомен на проф. Божидара Ковачека поводом десетогодишњице његове смрти.

седница Управног одбора, Главних скупштина Друштва за Српско народно позориште, извештаји са представа које је изводила позоришна дружина у Новом Саду и на страни, прилози и беседе у корист Српског народног позоришта итд. Поред свих информација које доносе о Српском народном позоришту, ови часописи су значајни и због тога што пружају увид у расположење различитих српских политичких групација према Српском народном позоришту.

Највише података пронашли смо у Архиву Војводине. Поред овог фонда, од користи су били и документи који се чувају у фондовима Рукописног одељења Матице српске. У Позоришном музеју Војводине, у оквиру збирке фотографија, пронашли смо интересантне фотографије скоро свих глумаца који су обележили овај период. Поред тога, у Музеју смо пронашли и плакате позоришних представа Српског народног позоришта из посматраног периода.

ОСНИВАЊЕ СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА И РАД ДРУШТВА ЗА СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

Оснивање Српског народног позоришта 1861. године

Оснивању Српског народног позоришта у Новом Саду претходили су важни догађаји и значајне државно-правне промене, чиме је настало стање које је погодовало оснивању српског позоришта у Хабзуршкој монархији. Наиме, 1859. године Аустријска царевина је доживела поразе у рату са Пијемонтом и Француском, а важност тих догађаја огледа се у проузроковању кризе и пада централизованог апсолутистичког режима, који је морао поћи путем компромиса. То је подразумевало попуштање притиска цензуре, што је неминовно водило ка оживљавању политичке активности у Аустрији замрле током деценијског Баховог апсолутизма. И Срби су били један од народа вишенационалне Аустријске царевине који су „уживали плодове“ тзв. нове политичке слободе.² У том периоду, 60-их година XIX века, остварени су услови да се реализују промене и на српској политичкој сцени, такође замрлој током Баховог апсолутизма, и да на њено чело дођу нове личности, носиоци другачије политике, са новим циљевима. На челу тог новог политичког покрета нашао се Светозар Милетић. У борби против клерикалних елемената Нови Сад је постао, не случајно, поприште њихових борби, али и средиште нових снага и институција на чије ће чело оне доћи. Милетић и његове присталице, будућа Српска народна слободумна странка (СНСС), започеће борбу против клерикалних елемената окупљених око високог свештенства, са циљем да се учврсте као руководећа снага у националном и политичком животу војвођанских Срба. На том путу било је потребно преузети из њихових руку културне, просветне и црквене институције, попут новосадске Гимназије, Српске читаонице, Матице српске и Црквено-народног сабора. Захваљујући промени расположења међу Србима и успешним корацима које је ова групација предузимала, 1861. године једна за другом прелазе ове институције у њене руке, а Црквено-народни сабор постаје поприште жестоке политичке борбе. Увод у серију значајних културно-политичких и националних збивања 1861.

² Д. Микавица и др, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918: 2, Од Благовештенског сабора до слома Аустроугарске 1861–1914*, Нови Сад: Прометеј, Радио-телевизија Војводине, Нови Сад, 2016, 9-11; Н. Петровић, „Друштвене и политичке прилике у Војводини у доба оснивања Српског народног позоришта”, *Споменица: 1861–1961*, Српско народно позориште у Новом Саду, Нови Сад 1961, 27-38; П. Марјановић, „Оснивање и рад Српског народног позоришта у Новом Саду (1861–1914)”, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, бр. 45, 2011.

године представља знаменити Милетићев *Туциндаски чланак*. Следио га је Милетићев избор за градоначелника Новог Сада, а потом и обнова Српске читаонице, која је била од пресудне важности за оснивање Српског народног позоришта. Милетић, председник обновљене Читаонице, наменио јој је, као први задатак после обнове рада, велики подухват – оснивање Српског народног позоришта. Идеја о оснивању позоришта није се родила након обнове Читаонице, већ много раније, али се у акцију кренуло свега неколико месеци пре обнове, која ће и коначно допринети да дође до жељеног оснивања српског позоришта. Иза тог сегмента Милетићевог општеномског покрета налазио се Јован Ђорђевић, Милетићев побратим из студентских дана и сива еминенција покрета. Ђорђевићу се идеја о националном театру чинила остварљивом у тренутку обнове Читаонице, па је искористио свој утицај на пријатеља и вршњака Светозара Милетића. Као што смо споменули, идеја о оснивању позоришта јавила се Ђорђевићу и пре обнове Читаонице, тачније у време великог националног одушевљења и заноса међу српским становништвом у Јужној Угарској због аустријских пораза, те је решио да његове замисли не остану само идеје без реализације.³ Остваривање својих замисли започео је 1860. године, када у Нови Сад стиже Позоришна дружина Јована Кнежевића, за коју се сматра да је пробудила у њему не тако давне жеље за оснивањем српског театра. Поводом гостовања ове дружине Ђорђевић је објавио један чланак у *Српском дневнику*, који је само на први поглед био посвећен Кнежевићевој дружини, а заправо је доказивао да је Ђорђевић већ тада размишљао о значају националног театра, који би се у потпуности разликовао од онога што је представљало Кнежевићево, такорећи, приватно друштво. Овај чланак је био први од пет капиталних Ђорђевићевих чланака који су заинтересовали народ за српско позориште, донели прве прилоге и омогућили да оснивање буде успешно реализовано. Ђорђевић се приликом писања овог чланка ослонио на Ференца Келчеија, мађарског песника и реформатора језика, чије мисли о мађарском позоришту користи у свом чланку, којим је рачунао на троструки ефекат. Наиме, самим цитирањем Келчеија и изношењем успеха њиховог (мађарског) националног позоришта учвршћују се добри односи са Пештом у време када *Српски дневник* и снаге окупљене око њега теже сарадњи са Мађарима. Даље, ако једна националност у Аустрији има своје национално позориште, могу га имати и друге. То је јасна порука Бечу. Трећи ефекат је био намењен његовом народу, Србима –

³ Б. Ковачек, „Обнова Српске читаонице и оснивање Српског народног позоришта“, *Талија и Клио III из историје српског позоришта и драме*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2006, 134–182.

нетрпељивост и подозривост према северном суседу изазваће жељу да се такмиче са њим и у позоришном животу. Ђорђевић је овим чланком желео да пошаље јасну поруку у време када се решавала судбина замишљене српске аутономије у Аустрији и када је био најпогоднији тренутак за реализацију идеје о народном позоришту: „Оно што нам треба а што немамо, без чега нисмо народ, нисмо Србљи, нити ћемо то икада и постати – то што нас на достојанство самосвести узвисити, што нас саме себи повратити, са прошлости и будућности и измирити...што нас од моралне смрти сачувати може, то је народно позориште.” Он апелује на народну свест у тренутку када су сви до краја заинтересовани за судбину нације. Ђорђевић је већ у другом чланку био значајно конкретнији и отворенији по питању народног позоришта. Наиме, он је врло концизно објаснио о каквом би се позоришту радило и како би се до њега дошло. Најпре је истакао важност сталног позоришта, а потом је направио паралелу са путујућим дружинама које немају могућности да преузму мисију од општеномског значаја. Како би се остварила идеја о сталном позоришту, Ђорђевић је поставио као предуслов четири фактора: новац, управу, трупу и репертоар, а детаљно је разрадио и начин на који би се дошло до поменутих фактора. Ипак, ни овај чланак није био довољно конкретан да би јавно изнео идеју и позив за оснивање српског народног позоришта. И то би се очекивало ускоро, с обзиром на Ђорђевићев темпо објављивања чланака, пошто су прва два објављена у истом месецу. Ипак, укидањем Војводства, политичка атмосфера није давала слободу размишљања ни о чему другом до о виталном проблему који се односио на то како спречити спровођење одлуке којом се највише штети Србима, а уједно и највише чини Мађарима.⁴ Ђорђевић, наравно, није био рад оканити се посла који је почео тако лепо и који је за кратко време стекао толики број присталица. Зато је објавио и трећи чланак, али овог пута је његово нерасположење према Бечу и новонасталим променама дошло до изражаја снажније и отвореније него у ранијим објавама. У овом чланку први пут изриче свој предлог о имену ове институције. Биће то Српско народно позориште. Тај назив имлицирао је признавање Срба као нације, а позориште дефинисао као неку националну институцију, односно ствари које се нису могле свидети Бечу, а ни Пешти. Својим чланцима је узбуркао расположење народа и придобио значајан број присталица за овај подухват, за који су почели да пристижу и први прилози. Међутим, Ђорђевић није могао и званично да позове на исте, с обзиром на то да је све и даље постојало само

⁴ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, Матица српска, Нови Сад 1974, 202–204; Исти, *Обнова Српске читаонице и оснивање Српског народног позоришта*, 152–155.

на папиру и у његовим мислима, без неког званичног друштвеног тела које би преузело патронат позоришта, без чега Ђорђевић није могао конкретизовати своју акцију.

Међутим, након обнове Читаонице појавило се и такво тело. Наиме, само дан уочи скупштине Новосадске читаонице Ђорђевић је објавио и четврти чланак, али њиме није поставио питање да ли ће бригу о позоришту преузети Читаоница, већ је то, очигледно, унапред било договорено у разговорима либералне групације око Читаонице. Питање позоришта није се поставило чак ни на скупштини између ове институције и будуће турске позоришта, али је учињено нешто што је имало кључан значај за оснивање Српског народног позоришта. Наиме, тог 2. марта 1861. године за председника Читаонице изабран је Светозар Милетић, а самим његовим избором и позоришно питање је било већ делимично решено. Либерални елементи на челу са Милетићем однели су превагу над конзервативним снагама на чијем челу је био Јован Хаџић,⁵ за кога се скоро са сигурношћу може тврдити да не би био један од највернијих присталица Ђорђевићеве акције за оснивање Позоришта. Као што је Ђорђевић очекивао и желео, само десетак дана касније, на новој скупштини Читаонице, образован је Позоришни одсек при овој институцији, на чије је чело дошао Стеван Брановачки, личност која је била погодна за однос власти према овом кораку, с обзиром на његове умерене ставове. Истовремено је упућен и позив народу на прилагање за оснивање сталног српског народног позоришта.⁶ Осим прикупљања прилога, остале припреме су текле споро. Таква ситуација је навела Ђорђевића на још један чланак, овог пута потписан, са прецизно формулисаним преосталим корацима о започетој акцији за оснивање Српског народног позоришта. Не може се претпоставити докле би такво стање трајало да га није, још једном, Кнежевићева дружина оживела и подигла на ноге. Наиме, у Новом Саду је по други пут гостовала Кнежевићева дружина. Она није на представама које је давала имала одзив као на претходном гостовању, што је утицало на смањивање плата глумцима од стране Кнежевића, а на такву ситуацију само се надовезује одушевљење које се у том периоду осећало у Новом Саду и другим српским местима поводом позоришног питања покренутог у *Српском дневнику*. Наравно, у таквој ситуацији чланови Кнежевићеве дружине били су поколебани, размишљајући и очекујући да баш они буду примљени у новоосновано Позориште. *Српски дневник* је својим чланцима засигурно извршио

⁵ Јован Хаџић (псеудоним Милош Цветић) био је оснивач и први председник Матице српске.

⁶ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 207; Исти, *Обнова Српске читаонице и оснивање Српског народног позоришта*, 159–160; Д. Кириловић, *Српско народно позориште: поводом седамдесетогодишњице*, Сремски Карловци 1931, 12; М. Томандл, *Српско позориште у Војводини 1: 1736–1868*, Матица српска, Нови Сад 1953, 141.

одређени утицај на њихова размишљања и одлуке, те су се они одлучили и одважили да 15. јула 1861. године поднесу молбу Читаоници да се прими управе и надзора над Дружином. Молбу је потписало девет чланова Кнежевићеве дружине, још увек неискусни глумци, међу којима је било и оних који ће се афирмисати као озбиљни представљачи, који ће обележити другу половину XIX века, а можда и читав век. У питању су били следећи глумци: Драгиња Поповић, Димитрије Ружић, Никола Недељковић, Константин Хацић, Димитрије Марковић, Михаило Рац, Младен Цвејић, Стеван Чекић и Михаило Гавриловић, а уз Кнежевића су остала још два-три члана. Већ сутрадан, 16. јула 1861. године, одржана је седница Читаонице, на којој је прочитана молба деветоро глумаца, а Одбор је закључио да се Читаоница прими непосредне управе над Позоришном дружином до 1. октобра 1861. године. На истој седници су унутар читаоничког Позоришног одбора образована два одсека - Економски и Литерарно-артистички, који ће водити бригу о Позоришној дружини. У литерарно-артистички одсек су као чланови примљени Јован Ђорђевић, Емил Чакра, Јован Јовановић, Јован Андрејевић и Ђорђе Поповић. Економски одсек су чинили Ђорђевић, Андрејевић, Сава Суботић и Ђорђе Јовић, углавном трговци и пословни људи.⁷ Према успоменама глумца Димитрија Ружића, Ђорђевић је још 1860. године, током првог гостовања Кнежевићеве дружине, позивао неколицину глумаца са којима је разговарао о позоришту и његовом оснивању, али их је тада молио да буду дискретни по том питању. Међутим, приликом другог доласка Кнежевића у Нови Сад, поједини чланови трупе, укључујући и Ружића, како због слабог одзива публике, тако и због неслагања са глумцима који су захтевали своје плате, обратили су се Ђорђевићу да их прими у новоосновано Позориште, што је и учињено. Пре званичне молбе Читаоници водио се разговор, очекивано, и са Милетићем, који је дао свој пристанак, а уједно ургирао и код Кнежевића да исплати заостале плате глумцима.⁸ Дакле, Ружић је у својим сећањима доносио мало другачију причу о оснивању Позоришта од оне која се имала чути, а затим и прочитати од стране Јована Ђорђевића.⁹ Прва представа је одржана 23. јула 1861, дакле свега недељу дана након оснивања Позоришне дружине, и тај дан сматрамо почетком позоришног живота код Срба. Међутим, сви успеси су им тада мало вредели, јер се власти нису склониле,

⁷ Д. Кириловић, *Српско народно позориште*, 14–15; Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 208–209; Исти, *Обнова Српске читаонице и оснивање Српског народног позоришта*, 140; М. Томандл, *нав. дело*, 144.

⁸ *Споменица 1861–1921*, Друштво за Српско народно позориште, Нови Сад 1921, 19.

⁹ Рукопис Димитрија Ружића је изгубљен, и до данас није пронађен нити цитиран у постојећој литератури о СНП-у. Прво и једино цитирање Димитрија Ружића налази се у *Споменици 1861–1921*, коју је поводом 60-годишњице СНП-а приредио Милан Савић, члан Друштва за Српско народно позориште.

што је могло само одмоћи овом народном институту. Наиме, Читаонички одбор је поднео молбу Намесничком већу у Будиму за допуштење оснивања сталног театра у Новом Саду, односно за оснивање друштва које ће водити бригу о овој институцији, с обзиром на то да Читаоница није могла да задржи тај посао. Чак и уз најбољу препоруку Градског магистрата, одговора није било. На јесен 1861. стигла је и та дугоочекивана дозвола, али са извесним ограничењима. Дозвола заправо није много мењала ситуацију око Позоришта. Она је санкционисала оно што се и без ње чинило, а није омогућила одвајање Позоришта од Читаонице, његово осамостаљење нити моментално стварање жељеног Друштва, које би од Читаонице преузело менторску улогу. Дакле, Читаоница је и даље задржала туторство над Позориштем. Оснивачка скупштина Друштва је одржана 29. и 30. маја 1862. године и она је преузела старање над овим народним институтом. Наиме, када је Позориште основано, Читаоница га је привремено узела под своје старатељство, а Милетић и Ђорђевић су планирали да Позориште као патронажну установу коначно предају Црквено-народном конгресу, на сличан начин на који је то урађено са Казалиштем у Загребу, пошто је тамо бригу о хрватском Позоришту преузео Хрватски сабор. Али, ипак се испоставило да уставна фаза у Аустрији није значила успостављање и Српског народног конгреса као сталног тела, које би редовно заседало и, као такво, могло бити сигуран ослонац Позоришту. Због тога се план променио и осмишљено је да се оснује Друштво, које ће бити гаранција опстанка Позоришта и преузети стално старање и контролу над њим.¹⁰

¹⁰ Б. Ковачек, *Обнова Српске читаонице и оснивање Српског народног позоришта*, 174.

Делатност Друштва за Српско народно позориште (1862-1868)

Од оснивања Позоришта бригу о истом је водила Читаоница, али се од самог почетка знало да је то било само привремено решење, а Јован Ђорђевић и Светозар Милетић су намеравали да ту дужност повере Црквено-народном сабору у Карловцима. Међутим, како се увидело да ни та опција не би била сигурно решење за опстанак Позоришта, односно како Сабор није био сазиван редовно, и од тог плана се одустало. Донета је одлука да се за бригу о Позоришту оснује тело чији ће једини задатак бити да се стара о Српском народном позоришту и чије ће место бити у седишту Позоришта, у Новом Саду.

Како би се српска Читаоница ослободила даље ингеренције и како би се изашло из привременог стања, одржана је 29. и 30. маја 1862. године главна скупштина Читаонице како би се основало Друштво које ће се старати о Позоришту. Скупштином је председавао Светозар Милетић, председник српске Читаонице, а учесници су били они који су приложили најмање 50 форинти за Српско народно позориште. Светозар Милетић је на самом почетку скупштине истакао да су власти дозволиле оснивање Друштва које ће водити бригу о Српском народном позоришту. Важан део овог догађаја представљао је претрес Устава Друштва за Српско народно позориште. Светозар Милетић, један од састављача Устава, најпре је прочитао цео Устав који је скупштина у начелу одобрила, па се потом прешло на дискусију у појединостима.

Као први и основни циљ Друштва према његовом Уставу била је тежња да се драмска вештина развије и утемељи код српског народа, али с тим да не постане само нов извор душевне забаве народу, него да негује тежњу народа за лепшим и вишим људским и народним животом. Главни задатак Друштва било је подизање и одржавање позоришне зграде у сталном месту Позоришта, која би била снабдевена са потребним намештајем.

Чланови Друштва су били редовни и почасни. Редовни чланови су били или лични или изборни. Лични чланови су они који су приложили најмање 50 форинти Фонду Српског народног позоришта или су се обавезали да ће исту суму у периоду од три године доставити Фонду. Изборни чланови су били они које општине или правне дружине (корпорације) за своје представнике у Друштву изабери. Право избора имају такође они који су приложили најмање 100 форинти или су се обавезали да ће у будућности приложити. Постојали су и почасни чланови Друштва које је Главна скупштина Друштва за њихове заслуге према Позоришту изабрала.

Фонд Друштва су чинили сви прилози у корист Позоришта, чланарина одређених чланова Друштва, као и чист доходак са позоришних представљања који по годишњем рачуну претече. Текући доходак позоришних представа представља позоришну касу. Главна сврха Фонда јесте зидање зграде Српског народног позоришта у Новом Саду, али се новац из Фонда могао узети и у оним случајевима када текући годишњи приход није био довољан за нужне потребе Друштине.

На челу Друштва налазио се начелник, а у случају потребе мењали су га подначелник или секретар. Избор начелника и подначелника је потврђивало Намесничко веће у Будиму.

Главни органи Друштва били су Главна скупштина и Управни одбор. Скупштина је бирала начелника, подначелника, секретара и чланове Управног одбора на три године. Уставом је било предвиђено да се Скупштина одржава сваке године око Духова, а истом је председавао начелник Друштва. Главни задатак Скупштине био је надзор над Фондом Позоришта, односно контрола над истим, како би се њиме исправно руковало.

Управни одбор је био подељен на два одсека – Позоришни и Економски, са једнаким бројем чланова. Сваки одсек је бирао свог председника и секретара на годину дана.

Позоришни одсек је управљао књижевно-уметничким питањима, а њему је непосредно била потчињена и Позоришна дружина. Овај одсек је постављао редитеља (режисера) и глумце до оног броја који би одредио Управни одбор; одређивао репертоар и ред позоришних представљања; набављао позоришна дела (посрбљена, преведена, написана специјално за Позориште); склапао уговоре са писцима изворних, посрбљених или преведених дела; надгледао уметничко усавршавање глумаца и њихово владање; доносио одлуке о отпуштању глумаца, али је коначну реч у том случају имао искључиво Управни одбор. Уставом је било предвиђено да један од чланова овог одсека, на одређено време, има надзор над Дружином.

Главно задужење Економског одсека била је брига о Фонду Српског народног позоришта. Овај одсек је водио рачуна о главној благајни и позоришној каси и уопште руководио свим финансијским пословима, попут сакупљања прилога, прегледавања рачуна примања и издавања и др. Прегледане рачуне Економски одсек је био у обавези да преда начелнику Друштва.

Економски и Позоришни одсек је требало да одржавају своје седнице по потреби. Да би се била која одлука донела било је потребно присуство најмање два члана и председника. Начелник Друштва је једини поред одборника имао право да присуствује

седницама, те су одборници били у обавези да га обавесте о заказаној седници. Чланови одбора за свој посао нису били плаћени.

Друштво је према свом Уставу имало унутрашњу аутономију, с тим да је било у обавези да се повинује наређењима власти која се односе на право истих на надзор над Друштвом.¹¹ Међутим, све што је тада било донето требало је бити и потврђено од стране Намесничког већа у Будиму, али су власти све до 1865. године одбијале да одобре поменути Устав и тиме легализују оснивање Друштва. Током те три године, Устав је константно био враћан ради многобројних измена, почевши од оних крупних, па све до оних најситнијих. Због тога је стање које је створено на самом почетку, када је Читаоница у марту 1861. године преузела бригу о Позоришту, остало на снази све до 1865. године. Тек након 3 године одржана је друга Скупштина Друштва од 18. до 20. новембра до 1865. године. На овој скупштини је начелник Друштва коначно био у могућности да саопшти да је Угарско намесничко веће 5. новембра исте године потврдило Устав.¹² Од 1865. године годишња скупштина Друштва је одржавана сваке године, као што је било предвиђено Уставом.

1866. године при годишњој скупштини је владала непријатна атмосфера. Наиме, само три дана пред отварање скупштине изашао је у новосадском *Напретку* чланак о Српском народном позоришту. Цео чланак је био састављен у непријатељском тону према Позоришту. Наиме, анонимни писац је тврдио да се Позориште налазило у изузетно критичној ситуацији. Аутор је износио бројне информације које су штетиле угледу Позоришта и ишле на подривање истог. Наиме, изнета је тврдња да се у Новом Саду дешавало да при благајни не стоји ниједан члан Управног одбора, него да је та дужност била поверена једном матуранту. Затим, истицано је како се прилози нису сакупљали и како од оснивања па до тада, 1866 године, није убрано око 20 хиљада форинти. Затим се наводи како се од 1863. престало са објављивањем прилога и рачуна, те стање Фонда није било познато српском народу, који га је и снабдевао. Истицано је како је у Друштву односно Српском народном позоришту завладао немар и нехат, што је утицало на слабљење почетног одушевлења код народа. Следила је и критика на рачун Позоришне дружине, у којој према речима аутора није било ништа боље него што је тренутно било у Друштву. Због таквог стања, аутор је сматрао да су оправдани многи гласови који су говорили да би било боље затворити Позориште до бољих времена.

¹¹ Архив Војводине (= АВ), Фонд 35: Друштво за Српско народно позориште (= Ф. 35, ДСНП), кутија бр. 4, Устав Друштва за Српско народно позориште, 1862, (бр. 4).

¹² М. Томандл, *нав. дело*, 169-170; Б. Ковачек, *Јован Борђевић*, 267-270.

Писац се одважио да да и неколико савета како би се барем минимално умањила тадашња штета и поправило стање. Овај чланак из *Напретка* је био главна тема Скупштине која се одржавала од 14. до 16. августа 1866. године. Због тога је састављен годишњи извештај Управног одбора за ову Скупштину, на којој је исти и прочитан. У извештају се истиче колико места је дружина обишла те године и колико је комада научила у том периоду. Извештај је саставио тадашњи секретар, Јован Туроман, који је у истом говорио и о квалитету глумаца. За стање у Дружини је кривио непрестана путовања, пошто је брига о материјалном, заменила бригу о моралу, владању и глуми у Дружини. Захтевао је темељну ревизију ансамбла као и теоријска предавања за глумце.¹³ Поред ревизије ансамбла, Туроман је тражио да се донесе одлука која би обавезивала Дружину да се током године што дуже задржава у Новом Саду, а том приликом је захтевао и да часописи у будуће строжије оцењују представе које је изводило Позориште. Управни одбор је сматрао да је као најнужније било задржати Дружину што дуже у Новом Саду, редовно јој издавати субвенцију и најстрожије се придржавати прописаних правила. Када се прешло на дискусију о стању Фонда, постало је очигледно у каквој материјалној оскудици се налазило Српско народно позориште. Светозар Милетић је због тога предлагао да се поново затражи субвенција од државе, а уједно се противио и редукцији чланова Позоришне дружине.

Ђорђевић је уз изузетне напоре успео да не дође до обуставе рада Српског народног позоришта, уверавајући присутне да позориште има васпитну сврху и да је народ „живи капитал који се неће и не може исцрпети”. Како је успео да придобије већину и обезбеди опстанак Позоришту, Уједињена омладина српска, која је тада одржавала своју прву скупштину, почастила је Ђорђевића гласним овацијама и приредила му бакљаду, а „гробаре” Позоришта јавно извиждала.¹⁴

Приликом ове Скупштине, Јован Ђорђевић је, вероватно изреволтиран нападима који су стизали са свих страна, поднео оставку на место управника Дружине, па се прешло на избор новог. Међутим, Ђорђевић је још једном заслужено однео највећи број гласова, јер су чак и они који га нису волели, били свесни да за Позориште не постоји боља особа од њега.

Позоришна дружина се после двогодишњег одуства вратила у Нови Сад у септембру 1868. године. Дружина је била умањена, јер се на конкурс који је у лето 1868.

¹³ Не чуди што је Јован Ђорђевић већ након 2 месеца од овог извештаја отворио школу за глумце.

¹⁴ М. Томандл, *нав. дело*, 170-173; *Споменица 1861-1921*, Нови Сад 1921, 21.

расписао београдски одбор пријавила половина тадашњег новосадског ансамбла. При том је и сам Јован Ђорђевић још 13. јула 1868. постао члан Књижевно-уметничког одсека, а убрзо након тога је постављен и за управника Позоришта. Због новонастале ситуације је одмах по повратку Дружине у Нови Сад одржана Главна скупштина Друштва, у септембру 1868. године.

Тадашњи началник Друштва, Стеван Брановачки, у том периоду се налазио као посланик на Угарском сабору, те је Скупштину отворио подначелник Јован Ђорђевић. Ђорђевић се у уводном говору осврнуо на рад Позоришта за минулих седам година. Како је навео, рад Позоришта је био апостолски јер се константно путовало, а што се није могло пронаћи ни у једном другом народу. Од 1863. до 1865. Дружину је пратила глад и неродица, а при том се и српска штампа мањехински односила према њој. Ипак, уз све недаће, Позориште је успело да се одржи и преброди све криве и невоље, захваљујући чврстој вољи и српском народу. Претпостављајући да ће на Скупштини бити говора о преласку чланова у Београд, Ђорђевић је алегорички додао да се Дружина развила до кошнице која пушта ројеве и „позоришна дружина ће пустити свој рој преко Саве, да се и тамо позориште оснује”.

За началника Друштва је, након Брановачког који је био на његовом челу од самог оснивања, изабран Јован Суботић, а за подначелника велики пријатељ Српског народног позоришта, Антоније Хаџић.

Прво питање на дневном реду Скупштине односило се на одметање чланова Позоришне дружине. Из извештаја који је састављен о том питању, видело се да је од двадесет пет чланова Позоришне дружине, двадесет један тражио отпусницу. Ипак, нису сви били примљени, а поједини су после говора Светозара Милетића на Скупштини одустали од првобитне намере и остали у Новом Саду. Милетић је био изузетно разочаран поступком глумаца, који нити су о својој намери обавестили Управни одбор, нити су се жалили и тражили боље услове. Милетић је замерао и београдском одбору што је тако безобзирно поступио, посебно када се узме у обзир да је постојао међусобни споразум о решавању таквих ствари. Због свега тога, предложио је да се изради правилник према коме би било немогуће масовно напуштање Дружине у будуће.

Ђорђевић је био позван да се изјасни да ли су се глумци при иступању претходно јавили њему, јер у том случају, они не би били одговорни за тренутну ситуацију. Ђорђевић је изјавио да он сам ни на кога није утицао, и да се глумци јесу њему пријављивали, али појединачно, па је он чекао да се све сврши, те би напоследку поднео извештај Управном одбору о целој ствари. При том, додао је и то да београдски одбор

није био дужан да о свом раду извештава Управни одбор у Новом Саду, поготово што је расписао јакни стечај за глумце.

Михаило Полит-Десанчић је сматрао да је од стране Београђана „небратски рађено“ и да су таквим својим поступком могли и да униште Српско народно позориште које је са тешком муком основано, а што је посебно Ђорђевић морао то да има на уму. Извесни Бранко Рајић је изјавио да Позориште за Србе у Аустрији има „двојаку цел“. Једна је гајење драмске вештине, а друга и много важнија, била је буђење националне свести у народу, с обзиром да је за Србе у Аустроугарској постојала таква опасност, какве није било у Кнежевини Србији. Ђорђевић није прихватао овакве критике, јер је сматрао оправданим поступак глумаца, који су били у најтежем положају због сталног путовања, те да им не треба замерати што су се одлучили на овакав корак. Уз то је додао и да су у Београду браћа а не „некакав непријатељски логор“. Ипак, последња реч је била Милетићева, који је одговорио Ђорђевићу да у Београду није небратски логор, али да се небратски радило и да су у сваком случају некоректно поступили и глумци и београдски одбор.

На овој скупштини је као последица оваквих дешавања донета одлука да Дружина почевши од 15. октобра, има сваке године најмање четири месеца да борави у свом седишту, где би за то време учила нове комаде.

Ђорђевић је још једном поднео оставку на место управник Дружине, с обзиром да је и у Београду изабран на исто место. Међутим, како у том тренутку није постојала погодна личност за тај положај, није се приступило избору новог, већ је Ђорђевић замољен да се и надаље задржи на том положају, док му се не пронађе достојна замена. И поред свих несугласица, Ђорђевићу је одана почаст за заслуге око оснивања и развијања Српског народног позоришта.¹⁵ Он је имао и личних разлога за прелазак у Београд. Наиме, 1866. године преминуо му је отац, а у кући су остале две неудате сестре и три мала нећака, без оца и мајке. Ђорђевић је преузео бригу о породици, коју је одвео у Београд, сматрајући да ће у тамношњим условима моћи да води бригу о њима, какву није могао док је био на путовањима са Позоришном дружином.

Захваљујући новој ефикасној управи Српско народно позориште је превазишло кризу, насталу одласком Ђорђевића и дела позоришног ансамбла у Београд, у року од

¹⁵ М. Томандл, *нав. дело*, 179-180; *Застава*, бр. 75 и 76 од 22. септембра 1868.; Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 269-275.

четири месеца, а рад Друштва је настављен и више није довођен у питање, иако државна субвенција никада није била одобрена.

ДЕЛАТНОСТ СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОЗОРИШНЕ ДРУЖИНЕ

Српска народна позоришна дружина у Новом Саду

Јован Ђорђевић је у својим чланцима, који су претходили оснивању Српског народног позоришта и који су створили добру основу за оснивање, говорио о месту које би било седиште позоришта. У другом чланку, из децембра 1861. године, под називом *Народно позориште*, Ђорђевић је писао о потреби за сталним позориштем. Овако је тада писао: „Али, кад о народном позоришту говоримо, онда пре свега мислимо на *стално* позориште, јер само се од њега с правом ишчекивати могу оне благодетне последице за развитак народнога духа и језика”. Он је сматрао да дилетантска друштва не могу много учинити у овом правцу, јер се селе из места у место, што, наравно, има својих предности, али и мана. Мане се, превасходно, односе на то што оваква друштва, због честих сеоба, немају довољно времена нити довољно новчаних средстава да се за „позив свој како треба изобразе и усаврше“. Из тог разлога им је ограничена гардероба, као и персонал и репертоар. С друге стране, код сталног позоришта таквих неприлика нема, а уколико се и јаве, онда их је много мање.

За стално место Српског народног позоришта Ђорђевић је одредио Нови Сад. Већ у следећем чланку и објашњава зашто баш у Новом Саду треба да буде основано стално Српско народно позориште, сматрајући да се ту не би радило о приватној забави једне вароши и личним интересима неколико људи, већ о вишим духовним интересима народа, о народној свести, народном поносу и карактеру, о народном језику и литератури. Народно позориште све ово чува, брани, негује, облагорођава. „Па добитак који отуда имамо остаје ли само сопственост Новог Сада?“. Он наводи да ће се путем позоришта стећи много добрих драма и пита се није ли то онда општа корист за све. У даљем тексту истиче да, уколико ово Народно позориште постане школа „доброга укуса, семеништем и воспиталиштем за народне глумце и обрасцем на који ће се друга мања позоришта у свако доба угледати и отуда сваку и духовну и материјалну помоћ изгледати моћи“, то ће, такође, донети корист читавом народу. Јован Ђорђевић констатује да позориште само у најтешњој вези са литературом може опстати и напредовати, па је управо та веза театра са литературом, како Ђорђевић саопштава, одлучујући моменат да се народно Позориште оснује баш у Новом Саду. Он додаје још и следеће: „Засад је овде средоточије целе наше књижевне радње у Аустрији, што се год

у књижевности код нас ради, овде се ради. То једно пресуђује, друго је све узгредно. Због ове књижевне хегемоније, *и само због ње*, треба да се овде установи позориште. Овде је најбоља земља за ову биљку”.¹⁶

Нови Сад је, разуме се, још по много чему битан. У том периоду, у граду је живело нешто мање од 50 000 становника и он је већ тада био национално-политичко и културно жариште српског народа са оне стране Дунава и Саве. У Новом Саду је тада излазио и *Српски дневник*, путем којег се водила агитација за оснивање Српског народног позоришта. Уредник *Дневника* био је Јован Ђорђевић, а његов сарадник у *Дневнику*, а уједно пријатељ и вршњак, био је Светозар Милетић. Око *Дневника* су у том раздобљу почеле да се окупљају снаге које ће, нешто касније, основати Српску народну слободоумну странку. Година рођења Српског народног позоришта била је година зачетка Милетићеве Народне странке. Од 1861, године оснивања Српског народног позоришта па све до распада Милетићеве СНСС, суочени смо са међусобно испреплетаним развитком ових двеју организација, како у погледу њихове опште идејно-политичке оријентације, тако и у погледу личности које су им стајале на челу као организатори и инспиратори.¹⁷ У том раздобљу, у Новом Саду су излазили и други значајни листови, као што су *Седмица*, *Даница*, *Јавор* итд. Осим тога, у њему се налазила и Српска читаоница, чији је рад обновљен неколико месеци пре оснивања Српског народног позоришта и која је, такође, преузела бригу о Позоришту. Осим Читаонице, у Новом Саду се од 1864. године налазила и Матица српска, али се замисао о њеном премештању у Нови Сад јавила много раније. Личности које су се налазиле на челу ових институција и организација, нове снаге које тих година ступају на политичко поприште у јужној Угарској,¹⁸ успеле су да се учврсте као руководећа политичка снага у националном животу јужноугарских Срба и потисну клерикалне елементе окупљене око високог свештенства Карловачке митрополије. Ове нове снаге, односно српска либерална буржоазија, успеле су да остваре превласт у овим и другим српским културно-просветним и црквено-народним установама, као што су Српско народно позориште, српска Читаоница, Матица српска, новосадска Гимназија, а чије се седиште налазило управо у Новом Саду, од тог времена називаног *Српском Атином*. Поред тога, Светозар Милетић, пријатељ и заштитник Позоришта, те исте 1861. године постао је и

¹⁶ *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 56.

¹⁷ Н. Петровић, „Друштвене и политичке прилике у Војводини у доба оснивања Српског народног позоришта”, *Споменица: 1861-1961*, Српско народно позориште у Новом Саду, Нови Сад, 1961, 27-38.

¹⁸ Јужна Угарска- простор у којем су Срби представљали већину у односу на остале делове Угарске.

новосадски градоначелник. Да је Нови Сад већ тада постао „тврђава за одбрану српске народности” потврђено је и одлуком којом се српски језик уводи као службени језик у овом граду.¹⁹ Дакле, очито је било зашто је баш Нови Сад изабран за место у којем ће се налазити стално седиште Српског народног позоришта. То је и званично потврђено Уставом Друштва за Српско народно позориште, у којем стоји да је средиште Друштва и стално место Народног позоришта управо Нови Сад.²⁰

Нови Сад је био важан и због тога што се у њему налазило Друштво за Српско народно позориште, односно Нови Сад је био управно седиште Српског народног позоришта. Од тренутка оснивања Друштва, то јест од 29-30. маја 1862. године, Управни одбор Друштва је сваког месеца одржавао своје седнице у Новом Саду. На овим седницама се одређивала и цена улазница за позоришне представе које су се одржавале у Новом Саду. Управни одбор је доносио одлуку по питању цена претплатних карата и по питању уобичајених карата, односно представа које су се давале изван претплате. Управни одбор је такође постављао захтев финансијским властима за штампање позоришних плаката и карата и такође, самостално одлучивао о цени улазница. Цене карата су зависиле од тога да ли је представа давана у претплати или изван претплате. Такође, цена карата је често била скупља од уобичајене ако се тог дана приказивала премијера неке представе. Често се догађало и да Управни одбор омогући бесплатни улаз појединим лицима или групама. На пример, ђаци новосадске Гимназије су у једном периоду имали бесплатан улаз на представе Српског народног позоришта одржаване у Новом Саду. Позоришни одсек је, у више наврата, решавао питања која су се тичала цена позоришних улазница. Међутим, ово питање је углавном решавано на седницама Управног одбора (заједничке седнице Економског и Позоришног одсека). Оваквих размимоилажења је било често у овом раздобљу због тога што чланови Друштва нису били довољно упућени у правила која је прописивао Устав Друштва. Често се дешавало да се поједини предмети решавају на седницама на којима им није било место, а до тога је долазило због неискуства. Само је Јован Ђорђевић познавао сва правила, којих се, углавном, и држао. Управни одбор је дакле решавао питања закупа дворане, утврђивао цене карата, штампао улазнице и плакате, али је његова надлежност у тим стварима била ограничена само на Нови Сад, док су на страни сва ова питања решавали чланови месног позоришног одбора, а понекад и у сарадњи са локалним властима, али је и то зависло

¹⁹ Д. Микавица и др, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526-1918: 2, Од Благовештенског сабора до слома Аустроугарске 1861-1918*, Нови Сад: Прометеј, Радио-телевизија Војводине, Нови Сад, 2016, 9.

²⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 4, Устав Друштва за Српско народно позориште, 1862, (бр. 4).

искључиво од места до места, односно од локалних власти. Економски одсек је на основу одлука доношених на седницама Управног одбора решавао питања закупа позоришне зграде у Новом Саду, с обзиром да Српско народно позориште није поседовало своју, те је нужно било за сваку сезону обезбедити салу. Глумци који су тек ступали у Позоришну дружину према правилу су уговоре склапали са Позоришним одсеком, стога били су у обавези да дођу у Нови Сад, где је требало да буде организована и проба, на којој би се тај глумац доказао пред члановима ПО. Међутим и ово правило је најчешће кршено из разлога што је Дружини често хитно био потребан глумац, те су они упућивани директно у место гостовања Дружине, а уговор би им био послат тамо, те у Нови Сад не би ни долазили.

Очекивано је било да се у сталном месту Позоришта налази и позоришна зграда, па Јован Ђорђевић у својим чланцима није заборавио да укаже и на овај важан аспект. Из мартовског чланка видимо да је Ђорђевић планирао да почетак рада Позоришта буде 1. октобра 1861. године, па, сходно томе, и позоришна зграда је морала бити готова до тог рока. Према његовом мишљењу, најнужније потребе за једно стално позориште биле су новчана помоћ, добра управа, позоришно друштво и репертоар, а *тек после* њих је следило позоришно здање. Своје мисли о позоришној згради изразио је на следећи начин: „Зданије позоришта само је спољашња [х]аљина позоришта, а није позориште само. Као што се [х]аљина удешава према телу, тако се и зданије театра мора удесити према потребама позоришта [...] Сваки излишан новчић који се на зданије без нужде изда, отет је од позоришта самог, које ће имати далеко пречи[х] и важнији[х] духовни[х] потреба. Паметан родитељ свагда ће више издати на изображеније него на одело свог детета. Ово је исти случај”. Ђорђевић је замислио сакупљање прилога, који би били намењени за позоришну зграду, потребе позоришта и фонд позоришта, али не и подједнако распоређени. Од прилога сакупљених те године, била би изграђена позоришна зграда са свим потребама за позориште, а вишак који остане био би намењен фонду, који би, уз годишње прилоге, сваке године омогућавао Позоришту субвенцију. У мајском чланку Јован Ђорђевић је поново писао, између осталог, и о позоришној згради. Његово мишљење се у међувремену није много променило, па је он и даље сматрао да о згради треба размишљати тек после свега осталог, јер, како наводи, постоје и друга места где се могло представљати. Своја размишљања изложио је на следећи начин: „Нисам пријатељ ни луксуса, ни тврдовања. Али ако би[х] игде тврдовао, то би[х] највећма тврдовао око оне суме која би се на зданије позоришта обратити имала. Зданије има само толико важности за позориште, колико корице за књигу. Све зебем да ћемо на

корице много издати, а да до књиге ни доћи нећемо; све се бо[j]им да ћемо сазидати театар – али не за српску Талију”. Јован Ђорђевић је замишљао да та зграда буде само привремено решење, за период од три или четири године, док се Позориште довољно не оснажи и постане општа жеља и потреба народа, па ће се онда „лакше саградити од камена, него сад од дрвета“.²¹ Иако је Ђорђевићев план био добро осмишљен, ипак није био остварен. Позоришна дружина је већ у јулу отпочела са својим представљањима, док, с друге стране, план за позоришну зграду није био ни израђен, а камоли потврђен. Ђорђевић је у септембарском чланку открио да је ствар запела код власти и да тек по њиховом одобрењу могу отпочети са сакупљањем прилога у свим местима, тј. без прилога није могло бити ни позоришне зграде.²² Међутим, то није био главни проблем. Како се брига о Позоришту поверила Читаоници само привремено и како је план да Црквено-народни сабор преузме бригу о истом пропао, било је нужно, пре свега, основати Друштво, које ће управљати Позориштем, израдити потребне статуте, као и план за позоришну зграду.²³

Пре него што је основано Српско народно позориште и непосредно пре прве представе 23. јула, у Новом Саду су се одржавала позоришна представљања у два наврата. Наиме, Јован Кнежевић је са својом позоришном дружином био на гостовању у Новом Саду, први пут крајем 1860. године и тада су давали своја представљања у дворани „Код царице Јелисавете“.²⁴ Представе су биле изузетно посећене и публика је била одушевљена чињеницом да после толико година има прилику да „слуша српску реч са оних дасака са којих су нам дотле само туђи звуци допирали“.²⁵ Међутим, за време извођења представе „Кир Јања“ 20. децембра, десила се незгода у дворани, која је претила да угрози животе глумаца и публике. Наиме, главни зид дворане са западне стране урушио се и публика је пуна три сата била у озбиљној опасности. Овај догађај је оставио јак утисак на публику и представе се пуних годину дана нису одржавале у истој дворани. Кнежевићево друштво је било приморано да обустави своја представљања, јер је била зима, а, осим поменуте, у Новом Саду није постојала друга дворана у којој би се могла изводити позоришна представљања.²⁶ Други долазак Кнежевићеве Дружине у

²¹ *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 62-65.

²² Иако су прилози прикупљани готово од фебруара-марта 1861. таква акције ипак није била и легализована.

²³ *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 67-70.

²⁴ Дворана „Код царице Јелисавете“ налази се на месту данашњег хотела Војводина.

²⁵ *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 267.

²⁶ С. Шумаревић, *Позориште код Срба*, Луча, библиотека задруге професорског друштва, Београд, 1939, 277-279.

Нови Сад био је у јуну 1861. године – дакле, непосредно пред оснивање Српског народног позоришта. Овог пута су своја представљања изводили у башти арене „Код зеленог венца”.²⁷ Ова дворана је била погодна за извођење представа по летњем времену и управо у њој ће Дружина Српског народног позоришта извести своју прву представу, али и све остале током летње сезоне у Новом Саду 1861. године. Међутим, то је и даље било само привремено решење, а како је тог лета било кишовито време, догађало се да представе, управо због таквог времена, буду онемогућене, те је било потребно пронаћи неко трајније решење. Тако је српска Читаоница поводом овог питања одржала своју седницу 31. августа 1861. године. С обзиром на то да је долазила јесен, а с циљем да се избегну прекидања позоришних представа, донета је одлука да се што пре почне са зидањем привремене зграде за позориште. Требало је направити план са свим рачунима и, чим би то било потврђено, кренуло би се са изградњом.²⁸ У међувремену је Позоришна дружина наставила да изводи своје представе „Код зеленог венца”, а последње представљање било је 1. октобра, након чега је Дружина отпутовала у Вуковар. Јован Ђорђевић је записао да су тог 1. октобра због хладног времена почели са представљањем већ у четири часа после подне и да се након тога више није могло представљати у Новом Саду, због непогодних услова. Према његовим речима, Позоришна дружина је из тог разлога отпутовала из Новог Сада на своје прво гостовање.²⁹ Након завршетка летње сезоне у Новом Саду, једна комисија је 5. октобра прегледала дворану „Код царице Јелисавете” како би се тамо опет могла позоришна представљања давати, имајући у виду чињеницу да није било времена за грађење нове позоришне зграде, чему је допринео и долазак зиме. Комисија је закључила да би, са одређеним оправкама, ова дворана могла слободно да прими и до 500 особа.³⁰ Захваљујући овом решењу, оправке су одмах започете и Позоришна дружина је, по повратку у Нови Сад, отпочела представљања у овој дворани.

Будући да је Српска читаоница добила од Намесништва дозволу за оснивање позоришта и одобрење да у ту сврху може прикупљати прилоге, одржана је главна Скупштина Читаонице 22. октобра и седница Позоришног одсека 21. новембра. Тада је израђен *Позив на оснивање Српског народног позоришта у Новом Саду*, који је био одмах разаслат свим друштвеним сталежима, градским, сеоским и црквеним општинама,

²⁷ Данас се на том месту на Тргу слободе налази зграда „Војвођанске банке”.

²⁸ *Даница*, бр. 31 од 10. новембра 1861.

²⁹ *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 271.

³⁰ *Даница*, бр. 31 од 10. новембра 1861.

свим установама, друштвима, корпорацијама и појединим родољубима. Читаоница је упутила позив и новосадском Магистрату, који је на својој седници одржаној 20. децембра 1861. године, донео одлуку да се додели позоришној згради потребни простор од земљишта званог „Хан”.³¹ На истој седници новосадски Магистрат је решио да се позоришту тим поводом додели и новчани прилог од 1000 форинти, који је добијало и Земаљско позориште.³²

Записник *Установљавајуће скупштине србско-народног позоришта у Новом Саду* из маја 1862. године сведочи да је у међувремену донета одлука да се изврши реновирање дворане „Код царице Јелисавете”, а да се ново позоришно здање подигне онда када се у фонду прикупи довољно новца за исто. Наиме, из извештаја о стању фонда сазнајемо колико је новца из фонда до тада било уступљено за оправку арене у Новом Саду, што сведочи о томе да је већ било засигурно решено да се не започиње изградња нове зграде и да је поправка старе зграде била у току. Приликом читања Устава за Српско народно позориште уочено је да је Фонд Српског народног позоришта био подељен на две касе, главну и ручну. Тада је предложено и прихваћено да б. члан Устава гласи овако: „Главна је определење фонда, да се из њега зданије народног позоришта, са намештајем и оправом представљања снабдевено подигне [...] а уз то да изпомогне за друге потребе народног позоришта и позоришни представљања у колико на то доходак касе позоришне неби довољан био“. Дакле, новац из Фонда био би намењен позоришној згради, а како је Фонд био једини извор прихода Позоришта, поред прихода са представа који је био намењен за исплату плата глумцима и другим потребама на гостовањима, очигледно је колика је била потреба за позоришним здањем. Другог дана скупштине донета је и коначна одлука по питању позоришне зграде. Наиме, решили су да се, у погледу позоришног здања, до следеће главне Скупштине одреди место за зидање. Закључено је да Управни одбор ступи у преговоре на више страна, како би се са неким у Новом Саду договорило уступања плаца Српском народном позоришту. Такође је одлучено и да се замоли Магистрат Новог Сада да одреди место, на основу већ донетог закључка, које би уступио Народном позоришту и то, уколико је могуће, један део места на пијаци, где је била варошка кућа.³³ Према Уставу Друштва за Српско народно позориште, један од најважнијих задатака Друштва јесте брига о подизању и одржавању

³¹ Место на којем се данас налази здање Матице српске.

³² М. Томандл, *Српско позориште у Војводини*, 147-148.

³³ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 4, Записник са Главне оснивачке скупштине Српског народног позоришта у Новом Саду, 1862 (бр. 3).

позоришне зграде у сталном месту позоришта. Задатак Друштва био је да се стара и о снабдевању зграде потребним намештајем.³⁴ Почетком 1863. године, новосадски Магистрат је издвојио средства за зидање зграде Српског народног позоришта у износу од 1000 форинти, раније обећаних.³⁵

Крајем 1864. године српска Читаоница, као старатељка Српског народног позоришта, обратила се Црквено-народном сабору у Карловцима, поводом финансијске потпоре за Српско народно позориште и позоришно здање. Њена молба, или предлог, подразумевала је да Црквено-народни сабор одобри, у корист позоришне зграде, одређену суму новца из народног фонда или да потребну своту уврсти у општи просветни буџет, који би се од народних прилога подмирити имао. На оба ова начина „постало би зданије народног позоришта, као што је и најправије народно добро и својина целог народа србског”.³⁶ Ипак, време је показало да ни ова молба није уродила плодом, те обраћање Црквено-народном сабору није донело очекиваних резултата, а Српско народно позориште није добило позоришну зграду.

И 1865. године питање зграде је било актуелно. Наиме, Јован Београдац, члан Друштва за Српско народно позориште, током октобра исте године, писао је Јовану Ђорђевићу да су радови на оправци Велике дворане („Код царице Јелисавете“) при крају, али да ће се кров радити тек на пролеће следеће године, због чега Дружина не би требало да се враћа у Нови Сад, јер, према мишљењу одборника, становништво неће долазити на представе због недовршених радова на крову.³⁷ Због недостатка простора за представљање у Новом Саду, односно због радова на дворани, Позоришна дружина после марта 1865, када је последњи пут била у Новом Саду, није долазила у град све до јуна 1866. године. Дакле, чак више од годину дана Дружина Српског народног позоришта није представљала у свом месту, а главни узрок томе био је непостојање места за извођење.³⁸

У новембру 1865. године одржана је Главна конститутивна скупштина Друштва за Српско народно позориште у Новом Саду. На овој скупштини, другој по реду, поново је постављено питање позоришне зграде. Наиме, том приликом се расправљало о проблему који се Позоришној дружини често наметао у Новом Саду, али и на страни. У

³⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 4, Устав Друштва за Српско народно позориште, 1862 (бр. 4).

³⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 5, Записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште, 17. 2. 1863 (бр. 12).

³⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 15, (бр. 65).

³⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 140).

³⁸ *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

питању је био локал за представљање, због чега је донета одлука да се у неколико већих српских места обезбеде сале, а између осталог и у Новом Саду. Тада је донета одлука да се, све док позоришна зграда не буде подигнута, дворана „Код царице Јелисавете” сваке године узме под кирију, тј. да се са власником ове дворане направи споразум и, пошто он нужне поправке на здању доврши, да се са њим даљи уговор по потреби позоришта удеси.³⁹

Већ почетком следеће, 1866. године, на главној Скупштини Српске читаонице, која је одржана 16. јануара, закључено је да се Читаоница заузме да се подигне једна сала, где би се могле држати позоришне представе и беседе, што је предложио др М. Стефановић. Том приликом је изабран и Одбор, који је требало да сачини предлог Скупштини за изградњу сале.⁴⁰ Међутим, и ова племенита иницијатива је, очигледно, била без успеха.

Тек 1868. године акција око подизања позоришне зграде је добила озбиљан замах. На седници Управног одбора Друштва, одржане марта 1863. године, председавајући је предложио да се понови представка Угарском сабору ради одобрења државне субвенције Српском народном позоришту. Антоније Хаџић је на претрес поднео већ састављену представку и Одбор је донео одлуку да се иста отпреми на Земалски сабор у Пешти. Уједно је решено да се затражи и подршка новосадског Магистрата и осталих муниципија у Угарској. Један од предлога на овој седници био је да се на варошком шеталишту изгради арена за представе Српског народног позоришта. Чланови Одбора су тада изабрали Комисију која је имала задатак да пронађе место где би се арена могла подићи и да израде прорачун колико би за то било потребно новца. У саставу комисије се између осталог налазио и др Јован Суботић.⁴¹ Најпре је Управни одбор Српског народног позоришта упутио молбу Угарском сабору у Пешти, којом је затражио редовну годишњу субвенцију за Српско народно позориште у Новом Саду. У поновљеној молби, Јован Радовановић, заменик председника Управног одбора, тражио је од Угарског сабора да се Српско народно позориште у Новом Саду изједначи са правима која имају Мађарско пучко позориште у Будиму и Народна позориште у Колошвару.⁴² Ову молбу је подржао и потпомогао са своје стране новосадски Магистрат, упутивши после молбе

³⁹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 4, Записник са Главне конститутивне скупштине Друштва за Српско народно позориште, 20. 11. 1865, (бр. 7).

⁴⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, Писмо Јована Београдца Јовану Ђорђевићу, 17. 1. 1866, (бр. 160).

⁴¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 5, Записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште, 20. 4. 1868, (бр. 62).

⁴² АВ, Ф. 35 ДСНП, Писмо Јована Радовановића упућено Високој представничкој кући Угарског сабора, кутија бр. 10, 22. 3. 1868, (бр. 267).

Српског народног позоришта и свој допис, у којем подржава захтев Друштва за Српско народно позориште за добијање субвенције, аналогно одобренем субвенцијама за Мађарско пучко позориште у Будиму и Народно позориште у Колошвару. У свом допису Магистрат истиче да ће стална државна потпора омогућити Друштву за Српско народно позориште да свој капитал уложи у потребну позоришну зграду, без бриге да ће Позориште остати без материјалних средстава. На истом месту наглашава се да ће подизање позоришне зграде за Српско народно позориште бити од велике материјалне и духовне користи за све народности ове вароши, с обзиром на то да би иста била отворена и мађарским и немачким позоришним дружинама док је Дружина Српског народног позоришта на гостовању. У истом писму наводи се да би одобравањем државне субвенције Угарски сабор показао вољу да од своје стране подржи барем просветни напредак немађарских народности у Угарској.⁴³ Дакле, челни људи овог народног инситута су планирали да државну субвенцију искористе за подизање нужног позоришног здања у Новом Саду. Након само две недеље откако је новосадски Магистрат упутио молбу Угарском сабору поводом субвенције за Позориште, одржана је седница Управног одбора Друштва. На предлог комисије, Управни одбор је донео одлуку да се арена подигне на варошком шеталишту званом „Венеција“, да она буде изграђена од дасака и да се затражи дозвола Магистрата.⁴⁴ Да су били уверени да је ствар решена и да проблема са властима неће бити, сведочи и писмо Тодора Недељковића, члана Управног одбора, упућено Јовану Ђорђевићу, у којем га обавештава о закључцима поменуте седнице.⁴⁵ У писму наводи да ће изградња арене трајати шест недеља, а да су сви изгледи да ће арена највероватније, већ од тог дана, у наредних седам недеља бити готова. Дакле, веровали су да ће дозвола стићи за мање од недељу дана. У истом писму Недељковић јавља и о износу који је договорен за изградњу арене и начину исплате. Наиме, погодили су се да се арена подигне за 2800 форинти, а да се тај новац исплати из Фонда у три рате, односно унапред 800 форинти, односно 1000 кад се подигне кров и 1000 кад буде сасвим подигнута зграда.⁴⁶

Међутим, поново су се планови изјаловили, иако је све већ било готово решено. Наиме, најпре је стигла Одлука Министарства унутрашњих послова, којом се

⁴³ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, Концепт дописа Главне скупштине градског Магистрата и представништва Новог Сада упућен Угарском сабору, 4. 4. 1868, (бр. 271).

⁴⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, кутија бр. 5, Записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште, 20. 4. 1868, (бр. 52).

⁴⁵ Ђорђевић се налазио са Позоришном дружином на гостовању, тако да није могао присуствовати седницама Управног одбора, али је о свему био обавештен.

⁴⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, Писмо Тодора Недељковића Јовану Ђорђевићу, (бр. 269).

Магистрату препоручује место *Хан* за зидање позоришне зграде, док је са друге стране Магистрат одлучио да ту подигне варошку кућу. Након поновног обраћања Магистрату, са молбом да се одобри место на пијаци, молба је уважена и Друштво је добило дозволу да се на варошкој променади, званој *Венеција*, подигне зграда за арену. Међутим, још једном су се појавиле препреке. Наиме, након одобрења Магистрата, војне власти из Петроварадина су тражиле нацрт целог земљишта и околине, те је Одбор донео одлуку да се сва документа у најкраћем року обезбеде.⁴⁷ Међутим, након овог обавештења свима је било јасно да ствар неће ићи лако, а ни брзо. Због тога је Антоније Хаџић одмах након те вести направио уговор за целу летњу сезону са власником гостионице „Код Зеленог венца”. Договор је био да власник поправи ”арену” и да му се за то за целу сезону плати 110 форинти.⁴⁸

На Главној скупштини Друштва за Српско народно позориште, одржаној септембра 1868. године, као један од предмета на дневном реду било је питање позоришне зграде. Тада је А. Хаџић, који се бавио тим питањем, обавестио присутне да је политичка Општина усвојила захтев Одбора да се зграда подигне на пијаци, на месту старе варошке куће, али да је Министарство поменуто молбу враћало више пута. Последње решење из Министарства представљало је допуштење да се подигне зграда, али не на пијаци, него на другом месту. Међутим, власти ће и следеће године, када је актуализовано ово решење, пронаћи начин да створе нове препреке, а Српско народно позориште ни тада неће добити место за зидање своје позоришне зграде.

Према Уставу Друштва за Српско народно позориште за стално место Српског народног позоришта био је одређен Нови Сад. Међутим, Друштво је било у обавези да сваке године шаље Позоришну дружину у главнија српска места. Овим Уставом, међутим, није било одређено колико би Дружина током године требало да борави у свом седишту, што ће се тек касније установити, али не и доследно спроводити.

На Главној скупштини Друштва 1868. године повела се расправа око тога колико времена сваке године треба Дружина да проведе у Новом Саду и у ком периоду. Повод за ову расправу било је запажање Светозара Милетића да се репертоар Српског народног позоришта у претходних годину дана слабо умножавао, као и објашњење Ђорђевића да су разлог томе честа гостовања, на којима нема могућности за учење нових комада. Тада је неко предложио да се одреди време које Дружина мора провести у свом седишту, да

⁴⁷ АВ. Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 5, (бр. 63).

⁴⁸ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, Писмо Антонија Хаџића Јовану Ђорђевићу, (бр. 273).

би, пре свега, учила нове комаде. С обзиром и на раније одлуке да трупа треба да проводи четири месеца у Новом Саду, то је прихваћено и одлучено је да се доследно спроводи. Предлог са којим се већина сложила, али не и Милетић, био је да Дружина борави у Новом Саду од 15. октобра сваке године. Милетић је сматрао да није захвално одређивати и датум, јер се, можда, у зависности од околности, неће моћи одржати. Међутим, већина се сложила да се за време одреди период од половине октобра, због тога што су зимски месеци најнезгоднији за путовања, али и што се тиче материјалних прилика, а пошто је Позоришна дружина увек имала више трошкова на страни него у Новом Саду, сматрали су да је то најпогодније решење, што је довело до тога да се овај предлог усвоји.

Током период од 1861. до 1868. године Позоришна дружина је боравила у свом седишту у различитим периодима током године, а дешавало се и да се читаву годину не сврати у Нови Сад. Разлог томе је, пре свега, била неодговарајућа сала за представљање, али и апостолска улога Српског народног позоришта. Још пре оснивања позоришта, за основни циљ Српског народног позоришта било је одређено - путовање у српска места ради снажења српске речи и националног идентитета. Са таквим циљем, Дружина се трудила да што више путује и посети што већи број места у којима су живели Срби, како би испунила своју мисију. Током седмогодишњег периода Дружина је у Новом Саду боравила и представљала 11 пута, задржавајући се некада и више од пола године, а некад и свега један дан.⁴⁹

Први боравак Дружине у Новом Саду и извођење представа трајало је од 23. јула до 1. октобра 1861. године. Дакле, целу летњу сезону Дружина је провела у свом седишту. У том периоду трупа је изашла пред публику 21 пут и представила 26 комада, учествујући и на важној светковини прославе стогодишњице Саве Текелије.⁵⁰ Прво представљање Дружине у Новом Саду било је 23. јула, а том приликом су се играла два комада, *Пријатељи* Лазе Лазаревића и *Мушки метод и женска мајсторија* Лајоша Кевира, у преради Ђуре Вукићевића. У *Српском дневнику* рецензент је хвалио игру Драгиње Поповић у улози Јелице и Димитрија Ружића као учитеља.⁵¹ Драгиња и Димитрије, будући супружници и најбољи глумци Српског народног позоришта, већ при

⁴⁹ Дружина је боравила у Новом Саду у следећим периодима: 23. VI 1861–1. X 1861; 14. XII 1861–2. II 1862; 25. II 1862–8. III 1862; 13. V 1862–14. X 1862; 1. I 1863–1. IV 1863; 5. V 1863; 8. XII 1863–30. IV 1864; 26. XII 1864–22. I 1865; 12. III–26. III 1865; 29. V 1866–4. IX 1866; 16. IX 1868. *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199–261.

⁵⁰ *Исто*, 199–261.

⁵¹ М. Томандл, *нав. дело*, 145.

првом извођењу су се истакли и стекли симпатије публике и критичара. Приликом другог представљања играла се жалосна игра *Владислав, краљ бугарски* (30. VII), у којој се Ружић поново истакао, представљајући самог Владислава. Поред Ружића, у овом комаду су се истакли и Димитрије Марковић (Ивица), Драгиња Поповић (Смиљка) и Никола Зорић (Владимир). 3. августа приказивала се весела игра *Помодар* Молијера, у преради Јована Ристића, док је 6. августа Дружина публици представила два комада, *Две варалице* и *Мушки метод и женска мајсторија*.⁵²

Поред Дружине Српског народног позоришта, у Новом Саду су у том периоду представе изводиле и неке друге позоришне трупе. Једна је била састављена од ђака из новосадске Гимназије и нормалне школе и она је своја представљања у Новом Саду извела у исте дана када и Позоришна дружина Јована Ђорђевића. Они су 30. јула играли *Ајдуке*, а 6. августа *Пијаницу*, а сав доходак су наменили Народном позоришту. *Даница* бележи да је у том тренутку у Новом Саду постојало и треће позоришно друштво, састављено од сасвим малене школске деце.⁵³

17. и 18. августа, одржана је у Новом Саду прослава стогодишњице рођења Саве Текелије. Јован Ђорђевић и Српско народно позориште су имали запажену улогу на овој привидно само културној, али заправо и националној-политичкој манифестацији. Идеја за ову прославу потекла је од самог Ђорђевића и, може се рећи, била је део општенародног културног покрета у то време. Ј. Ђорђевић је идеју о овој прослави изнео поводом стогодишњице Ференца Казиниција, мађарског реформатора, која се у Пешти славила као манифестација новог напредног духа националне културе. Да би се и код Срба манифестовало јединство нације, Јован Ђорђевић је предложио прославу сличну Казинцијевој, а као најпогоднији датум видео је Текелијину стогодишњицу.⁵⁴ Узимање Саве Текелије за повод једној националној манифестацији је био добро осмишљен гест. Сава Текелија је био познат по својој делатности на Темишварском сабору и пример Србина који није желео да прихвати политику Двора, већ је међу првима кренуо у покушај помирења са Мађарима.⁵⁵ С обзиром на то да је у питању био период покушаја успостављања политичког деловања између Срба и Мађара, нимало не чуди избор личности као што је Текелија. Светозар Милетић, заступник ове нове политике ослонца на Мађаре и новосадски градоначелник, ангажовао се на организацији прославе.

⁵² Исто, 145.

⁵³ *Даница*, бр. 22 од 10. августа 1861.

⁵⁴ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 188-189.

⁵⁵ Д. Микавица и др, *нав. дело*, 29-30.

Схватајући важност овог политичког момента, одбијена је иницијатива патријарха Јосифа Рајачића да се прослави одржи на Ускрс 1862. године. Текелијина личност је обезбеђивала сарадњу са Матицом српском, чији је он добротвор. На седници Матице српске, која је имала централно место у овој прослави, владика Платон Атанацковић је предложио да се светковина одржи у августу 1861. у Новом Саду. Позвани су представници Матице чешке, Мађарске академије наука, Матице хрватске, Арада, Темишвара, Хрватско-славонског сабора, укупно 160 особа.⁵⁶ Низом конкурса створена је мала литература о Текелији, израђен огроман портрет, исковане спомен-медаље.⁵⁷ Дружина Српског народног позоришта је 17. августа играла *Ајдук Вељка* од Јована Драгашевића, а 18. *Кир Јању* Јована Стерије Поповића. У извођењу *Кир Јање* учествовали су и неки чланови будимског добровољачког позоришног друштва, иначе ђаци, који су дошли како би увеличали ову прославу.⁵⁸ Српско народно позориште је имало важну и запажену улогу на овој прослави. Након манифестације дружина је наставила са својим представљањима све до 1. октобра.⁵⁹

Након тога, Друштво се упутило на своје прво гостовање, а гостовали су у Вуковару. Након гостовања у Вуковару и Осијеку Дружина се вратила у Нови Сад 10. децембра 1861, а 14. је изашла пред публику представљајући *Херцег Владислава*, комад који новосадска публика није имала прилике уживо да погледа. Дружина је у Новом Саду, поред редовног давања представа, учила и нове комаде, те је представила и неколико новитета. Од нових комада играли су се следећи: *Два оца* (27. XII 1861), *Заручник и невеста у једној особи* (16. I 1862), *Сплетка и љубав* (16. I) и *Милош Обилић* (30. I).⁶⁰

Поред ових извођења, Дружина је изашла пред публику још три пута, учествујући на концерту Николе Димитријевића Свјечина, славног руског виртуоза на виолини. Свјечин је давао концерте у Новом Саду 22, 25. и 28. јануара 1862. године, а половину

⁵⁶ Исто, 29-30.

⁵⁷ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 188.

⁵⁸ *Даница*, бр. 31 од 10 новембра 1861.

⁵⁹ На репертоару су били следећи комади: *Покондирена тиква* (19. VIII), *Зла жена* (20. VIII), *Расејани и Пијаница* (24. VIII), *Женски непријатељ* (27. VIII), *Ајдуци* (29. VIII), *Женидба и удадба*, комад чије је извођење прекинула киша (3. IX), *Сан Краљевића Марка* (8. IX), *Зидање Раванице* (10. IX), *Смрт Стефана Дечанског* (14. IX), *Сан Краљевића Марка* (17. IX), *Београд некад и сад* и *Женски непријатељ* (28. IX) и, као последње извођење у Новом Саду, *Владимир и Косара*, изван претплате (1. X). *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште роз одабране изворе*, 199-261.

⁶⁰ М. Томандл, *нав. дело*, 148; Поред четири новитета, на репертоару су били и следећи комади: *Помодар*, *Владислав*, *Светислав и Милева*, *Расејани* и *Два оца*, *Сан Краљевића Марка*, *Ајдук Вељко*, *Зидање Раванице*, *Покондирена тиква*, *Владимир и Косара*, *Пријатељи* и *Женски непријатељ*, *Ајдуци*, *Херцег Владислав* и *Сан Краљевића Марка* по други пут, *Смрт Стефана Дечанског*, *Светислав и Милева*. *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште роз одабране изворе*, 199-261.

дохотка наменио је Српском народном позоришту. На првом и другом концерту је изводио *Србијанку* и *Србске месојеђе*, своје композиције у којима је, како пише *Даница* „вешто умео изразити дух наше народне музике“. На последњем концерту је свирао српске народне песме. На сваком концерту је уз њега учествовало и Српско народно позориште. Оно је у тим приликама извело следеће комаде: *Мушки метод*, *Пијаница* и *Заручник и невеста у једној особи*.⁶¹

Од свих представа, највише прихода донео је комад *Сплетка и љубав*, новитет који ће се одржати дуги низ година на репертоару Српског народног позоришта. Међутим, по дохотку са представа, следећи комад са највише прихода био је *Зидање Раванице*, дело које није побрало позитивне рецензије критичара. Једном приликом је критичар у *Србском дневнику* писао да је у питању врло лош комад, чудећи се да се тако нешто могло написати и толико пута давати на позорници. Поновно давање овог комада није донело боље критике. Рецензент *Данице* се сагласио са некадашњом рецензијом *Српског дневника* и записао да што се тиче овог дела, у њему једино вреде наслов и мелодија.⁶² Остали комади који су донели велики приход били су комади Јована Стерије Поповића, а то су *Сан Краљевића Марка*, *Смрт Стефана Дечанског* и *Милош Обилић*. Сва ова дела оцењена су као веома слаба, али се, без обзира на то, публика у највећем броју окупљала баш за време њиховог извођења, а нека од њих су извођена и два пута заредом.

У данима када Позоришна дружина није давала представе, Позоришни одбор је организовао три игранке у Новом Саду у корист Српског народног позоришта, које су биле одржане 20. и 31. јануара и 10. фебруара 1862. године.⁶³ Последње извођење у Новом Саду било је 2. фебруара, а већ сутрадан је Дружина напустила Нови Сад и отишла на гостовање у Карловце.⁶⁴

У Нови Сад Дружина се вратила већ 24. фебруара, али само накратко. Остали су до 8. марта и дали свега пет представа. На репертоару није било никаквих новитета, па је можда публика у већем броју због тога изостала. Током двонедељног боравка извели су следеће представе: *Сан Краљевића Марка*, *Милош Обилић*, *Сплетка и љубав*, *Ајдук Вељко* и *Херцег Владислав*.⁶⁵

⁶¹ *Даница*, бр. 3 од 31. јануара 1862.

⁶² *Даница*, бр. 1 од 10. јануара 1862.

⁶³ *Даница*, бр. 3 од 31. јануара 1862.

⁶⁴ *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

⁶⁵ *Исто*.

Дружина је на дужи боравак у Нови Сад дошла тек 11. маја 1862. и задржала се до 16. октобра 1862 – дакле, нешто више од пет месеци. Ова новосадска сезона је била по броју представа плодна, јер је репертоар био обogaћен многим новитетима, али већином преводима, прерадама и локализацијама дела страних драмских писаца и то, с малим изузетком, углавном комадима у једном чину.⁶⁶ Прво представљање у Новом Саду, 13. маја, почело је са *Милошем Обилићем*, а већ следећом приликом давана су два комада, од којих један новитет – *Четири писмена* (*Два оца* и *Четири писмена* 17. V 1862). *Четири писмена* је шаљива игра у једном чину Аугуста фон Коцебуа. За репертоар Српског народног позоришта ју је посрбио Ђорђе Поповић-Даничар. Критичар хвали Ружића (Јурист) и Зорића (Доктор), за кога каже да је одлично разумео улогу доктора кога мучи костобоља, а опет би да се жени.⁶⁷

Дружина је у Новом Саду вредно радила, те је, поред редовног извођења представа, успевала и да учи нове комаде, које је приликом готово сваког представљања изводила. Тако је већ и за следећу представу заказан један новитет (20. V). У питању је *Лудница*, такође шаљива игра у једном чину М. Дезожијеа, коју је прерадио Јован Ђорђевић за потребе Српског народног позоришта. Приликом извођења *Луднице* највише су се истакли, иако су имали само споредне улоге, Савић као слуга и Марковић као луди берберин. Због тога им критичар предвиђа да ће временом постати одлични чланови Позоришне дружине. Следећи новитет на репертоару су били *Ђачки послови* или *Двадесетдевети фебруар* (24. V), лакрдија у једној радњи, дело које је посрбио Коста Руварац. У извођењу овог комада највеће похвале однео је Ружић (ђак), а поред њега је била запажена и Милица Грунчић (кћи), за коју рецензент пише да ће једног дана бити изванредна глумица за наивне улоге. Ипак, најзапаженија је била Драгиња Поповић Ружић (газдарица) за коју *Даница* пише да је „у својој маленој улози била савршена, као да је двадесет година у Карловцима држала ђаке”.⁶⁸ Следећи новитети на репертоару били су *Ђеша, Неша и Јеша* (3. VI) и *Боље умети него имати* (10. VI). *Ђеша, Неша и Јеша* је шаљива игра у једном чину Адама Г. Еленшлегера, коју је посрбио Ђорђе Даничар. У овој представи су, према оцени рецензента, сви глумци потпуно задовољили очекивања, али се ипак једно име истиче. У питању је Драгиња П. Ружић, која је играла Мицу и чија је игра била савршена. Од осталих улога помињу се и Милица Грунчић (Анка), Савић (Ђеша), Ружић (Неша), Коларовић (Јеша), Т. Марковић (Крчмар) и Хаџић

⁶⁶ М. Томандл, *нав. дело*, 152.

⁶⁷ *Даница*, бр. 15 од 31. маја 1862.

⁶⁸ *Даница*, бр. 15 од 31. маја 1862.

(Бећар).⁶⁹ *Боље умети него имати* је шаљива игра у две радње Јована Ристића Бечкеречанина, дело за које су критичари сматрали да нема особите радње. Лаза Телечки је тумачио главну улогу, односно Авакума, човека који је жив пример да је увек боље умети него имати, и у томе се одлично снашао. Од осталих представљача похвале су добиле Љубица Поповић Коларовић, као Анка, и Милица Грунчић, као Тина. Већ 16. јуна играо се комад под називом *Љубав и филозофија*. У питању је шаљива игра у једној радњи, дело непознатог писца, које је прерадио Божидар Недељковић. Рецензент *Данице* наводи да се ретко које дело тако добро одиграло као ово, готово савршено. Посебне похвале су стекле Јованка Кирковић (нећака), нова чланица Позоришне дружине, и Љубица П. Коларовић (тетка), да би 29. јуна Српско народно позориште приказало још један нови комад. У питању је шаљива игра у једном чину, дело које је написао Коцебу, а које носи назив *Зазидани прозор*. Овај комад је посрбио Александар А. Поповић, али више никада није представљен. У првом и једином извођењу истакао се Димитрије Коларовић, који је тумачио Јефту Мекушца. Још једно дело, настало из пера Аугуста фон Коцебуа, Дружина је приказала новосадској публици 1. јула. Дело је носило назив *Љубоморна жена*. Тог дана је било лоше време у Новом Саду, али то није обесхрабрило публику да се у великом броју одазове.⁷⁰ Жену коју мучи љубомора је играла Драгиња, са, како пише *Даница*, изразитом виртуозношћу. И у *Јавору* посебно хвале Драгињу Ружић. Од осталих представљача истакли су се Коларовић (Сретић) и Јованка Кирковић (Милица). 8. јула играла се *Опклада*, дело Ђезара дела Валеа, које је са италијанског превео и посрбио Ђорђе Максимовић. У овом комаду улоге су тумачили Зорић (Мирић), Хацић (слуга) и Вучетић.⁷¹ Није прошло дуго, а Дружина је већ 20. јула играла комад под називом *Он и Она*. *Он и она* је шаљива игра у једној радњи Карла Мајза, а преводом се позабавио Јован Ристић Бечкеречанин. Ово је један од оних комада у којима само две особе играју. Тако су Флору и Фронтена играли Драгиња и Димитрије Ружић и то, наравно, на опште задовољство свих присутних у публици. У четвртак 26. јула, играло се *У лажи је плитко дно*, шаљива игра у три радње К. Голдонија, дело из 18. века. За Српско народно позориште је превео и посрбио Ђорђе Максимовић. Ружић је играо младића који није био у стању да говори истину, већ је непрестано лагао, толико је то чинио да му ни његов слуга и највернији помагач није веровао. Ружић је то изванредно одиграо, али га је његов слуга Савић у томе пратио. Жељно очекивана *Мејрима* Матије

⁶⁹ *Даница*, бр. 16 од 10. јуна 1862.

⁷⁰ *Јавор*, бр. 19 од 5. јула 1862.

⁷¹ *Даница*, бр. 19 од 10 јула 1862.

Бана одиграла се 29. јула. Матија Бан је написао драму у четири радње, коју је за Народно позориште прерадио Јован Ђорђевић. Ј. Ђорђевић је ово дело скратио како би га прилагодио за извођење, али Бан неће бити задовољан таквом интервенцијом. Ипак, *Даница* пише да комад скраћивањем није ништа изгубио, чак је и добио у радњи. Улоге су тумачили Драгиња (Мејрима), Недељковић (Живан), Зорић (Али-паша), Марковић (Новко) и Ћира Брадић, који је из родољубља узео на себе улогу арамбашине.⁷² *Уображени болесник* или *Силом болесник* Молијера, шаљива игра у два чина из 17. века, играо се 9. августа. Лаза Телечки је ово дело прерадио за репертоар Српског народног позоришта. У овом извођењу Драгиња Ружић се највише истакла. У Српском народном позоришту 15. августа се, по први пут, играо комад који је већ увелико био познат и често игран у немачким театрима. У питању је *Доктор Зољић*, шаљива игра у пет радњи, чији је аутор Бенедикс. Овај комад је посрбио Јован Хацић. Представљачи су се у овом комаду изврсно показали, иако су, према оцени критичара, за ово дело потребни искусни глумци. Највише се одликовао Д. Коларовић (доктор Зољић), коме се тада предвиђала лепа будућност. Поред Коларовића, истакли су се и Зорић (Дукатић), Недељковић (Ивић), Јованка Кирковић (Ружица), Драгиња (Јелка) и Драга Димитријевић (Роксанда), позната у Новом Саду као списатељка.⁷³ Шаљиву игру *Инкогнито* Јана Паларика, у преради Косте Руварца, играло је Српско народно позориште 29. августа. Улоге су тумачили Драга Димитријевић (удовица), Јованка Кирковић (кћи), Зорић (племић), Недељковић (Петрефија), Савић (Чивутан). Највише се одликовао Коларовић као учитељ, док рецензент за Ружића вели да је, за једног песника, имао мало полета.⁷⁴ Већ се 9. септембра играла, први пут у Српском народном позоришту, *Жена што кроз прозор скаче*, комад који ће се одржати на репертоару Српског народног позоришта. Ову комедију у три чина написали су Ежен Скриб и Гистав Лемоен, а за Позориште је превео Лаза Костић. Ружић је играо стрица, Телечки Раула, Јованка Габријелу и Љубица маркезу. „Али безпрекословно била је ово вече најсавршенија Драгиња П. Ружић у улози Жане Шопове, одацијнице”, пише *Даница* и додаје: „она је свој задатак решила, како се само може желити”.

16. септембра 1862. године, одржао се у Новом Саду концерт, у корист Српског народног позоришта, виолинисте Драгомира Кранчевића. Овај млади човек није имао више од 15 година, али је већ био познат, јер је, поред српске, о његовом дару писала и

⁷² *Даница*, бр. 21 од 30 јула 1862.

⁷³ *Даница*, бр. 23 од 20. августа 1862.

⁷⁴ *Даница*, бр. 25 од 10 септембра 1862.

бечка штампа. Драгомир је коначно стигао и у Нови Сад, а својим концертом је превазишао сва очекивања. *Даница* је писала да је он живи „доказ туђинцима да Србин може и у вештини бити раван другоме“. Том приликом је и Ђорђе Даничар декламовао „Харач“ Ивана Мажуранића, а Евгеније Бони је певао кантату „Југ и Југовићи“ В. Живковића. Новосадска интелигенција се у великом броју окупила на овом концерту, чији је доходак намењен Српском народном позоришту.⁷⁵

Убрзо се, већ 20. септембра, играла шаљива игра у три радње *Салик моје миле* Леополда Фелдмана, дело које је превео са немачког и посрбио Коста А. Новаковић. Приликом извођења овог комада било је врло мало публике, што је неуобичајено, јер је у питању новитет, али је тог дана падала киша, па се изостанак публике може тиме оправдати.⁷⁶ Пред крај сезоне, у Новом Саду одиграна су још три новитета. У питању су: *Сплеткашевић* (30. IX), *Војнички бегунац* (7. X) и *Помодарке* (11. XI). Дело *Сплеткашевић* је шаљива игра у три радње, дело Молијера, у преради Лазе Телечког. Ово је друго Молијерово дело које је Телечки прерадио. Ружић је био у насловној роли, Коларовић је играо Страшљивића, Зорић Љутића, а Савић Ћиру. Највише се одликовао Ружић, који је тумачио улогу тврдице „као да је оригинал имао у Земуну“. Комад који ће се веома допасти публици одигран је 7. октобра. У питању је *Војнички бегунац*, дело које је написао Е. Сиглигетија, а посрбио Радивој Стратимировић. Рецензент *Данице* наводи да би било много пожељније имати своје, тј. српске такозване пучке комаде, али да се у овом случају може задовољити и прерађивањем туђих, јер је у питању дело Сиглигетије. Критичар наводи да ничији комади нису тако добри као његови, зато што су мађарски живот и карактер, барем у Бачкој и Банату, сродни српском, те је посрбљивање у том случају лако. Глумци су, иако са мало времена за припрему, изванредно одиграли своје улоге. Посебно су се истакли Љубица П. Коларовић (грофица), Коларовић (нотарош), Ружић (син?), Савић (шегрт и „рис“), Јованка (Јула) и Драга (Ковачица).⁷⁷ Као последњи новитет у Новом Саду приказан је комад који носи назив *Помодарке*. Ово дело је написао Молијер, а на српски превео и прилагодио Лаза Телечки.⁷⁸ Поред многих новитета, у Новом Саду се играо и велики број старих комада.⁷⁹

⁷⁵ *Даница*, бр. 26 од 20. септембра 1862.

⁷⁶ *Даница*, бр. 27 од 30. септембра 1862.

⁷⁷ *Даница*, бр. 28 од 10. октобра 1862.

⁷⁸ *Даница*, бр. 29 од 20. октобра 1862.

⁷⁹ *Милош Обилић* (13. V), *Два оца* (17. V), *Женидба и удадба* (20. V), *Ајдук Вељко* (21. V), *Пријатељи* (24. V), *Светислав и Милева* (28. V), *Херцег Владислав* (29. V), *Владислав* (18. VI), *Смрт Стефана Дечанског* (21. VI), *Расејани и Мушки метод* (5. VII), *Помодар* (8. VII), *Тврдица* (12. VII), *Пијаница* (20. VII), *Владимир и Косара* (22. VII), *Ајдуци* (6. VIII), *Покондирена тиква* (19. VIII), *Женски непријатељ* (9. IX),

У овој новосадској сезони, која је трајала пет месеци, на репертоару Српског народног позоришта преовладале су шаљиве игре у једном чину, док су Стеријина дела, као и дела других српских писаца са националном тематиком, изостала. Ипак, оних неколико драма са мотивима из националне историје, које су се изводиле тог лета, однеле су апсолутну превагу. На пример, *Мејрима* Матије Бана донела је чак три или четири пута више прихода од осталих појединачних представа. Поред *Мејрима*, већи приход од осталих представа донели су и *Владислав* и *Милош Обилић*, иако нису чак ни спадали у новитете, јер је новосадска публика већ имала прилике да их гледа. Од страних новитета, публици се посебно допао *Војнички бегунац*, који је донео огроман приход и приказивао се два пута заредом, као што је био случај и са комадом *Мејрима*.⁸⁰ Последња представа у Новом Саду је била 14. октобра, након чега је Дружина отишла на гостовања у Панчево, а затим су посетили Земун и Београд.

Вративши се из Београда, Дружина је остала у Новом Саду од 1. јануара до 3. априла 1863. године. У том периоду публика је имала прилику да погледа осам нових комада на репертоару Српског народног позоришта. У питању су следећи комади: *Пркос*, *Вампир и чизмар*, *Вешта слушкиња*, *Разбијена шоља*, *Стари бака и његов син хусар*, *Нечиста соба*, *Мишел Перен*, *Ухода против своје воље* и *Сајмијин шешир*. *Пркос*, шаљива игра са песмама у једној радњи, дело Бенедика које је посрбио Јован Андрејевић, а музику обрадио Аксентије Максимовић, приказан је 7. јануара. Представа је, према оцени критичара, одиграна савршено, али су је свакако играле најбоље снаге Српског народног позоришта. Од глумаца у представи се појављују: Љубица (пуница), Јованка (млада госпа), Драгиња (слушкиња), Недељковић (зет) и Савић (слуга). Ипак, једно име побрало је највише симпатија. У питању је Димитрије Коларовић, који је тумачио улогу таста и одиграо ју је тако да се, према речима Данице, не може боље захтевати. Публици је 13. јануара приказан нови комад под називом *Вампир и чизмар*. Ово дело је написао Јожеф Сигети, а за репертоар Српског народног позоришта превео ју је и прерадио Јован Ђорђевић. Рецензент *Данице* пише да су се у извођењу овог комада највише истакли Маринковић, који је имао главну улогу, Савић, у улози чизмаревог слуге, и Коларовић као Грк. Од женских чланица истакла се Јованка Кирковић, у улози Анке. Једино за Драгу Димитријевић критичар пише да је слабо одиграла. Овај комад се веома допао публици и задржаће се дужи период на репертоару Српског народног

Сплетка и Љубав (14. IX) и *Жена што кроз прозор скаче* (11. X). Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе, 199-261.

⁸⁰ Исто.

позоришта, јер је, како пише *Даница*, пун најлепшег морала.⁸¹ Тог 21. јануара играо се комад Лазе Телечког, под називом *Вешта слушкиња*. У питању је шаљива игра у три чина са Драгињом Ружић у главној улози, која је, као и увек, добро одиграла. Поред ње, вредан помена био је и Савић, који је тумачио улогу слуге. Следећи новитет који се давао у Новом Саду је *Разбијена шоља*, шаљива игра у једном чину. Ово дело су написали Пол Вермон и Пјер Либиз, а за репертоар Српског народног позоришта приредио ју је Лаза Телечки. *Даница* пише да су Драгиња, у улози слушкиње, и Савић, који је играо писара, били несравњени.⁸² Комад који се веома допао публици и који ће се на репертоару одржати пуних четрдесет година одиграо се 17. фебруара. У питању је Сигетијино дело *Стари бака и његов син хусар*, позоришна игра са песмама у три радње, коју су прерадили Јован Ђорђевић и Лазар Илић, да би се већ 21. марта давао комад *Нечиста соба*, приређен од стране Ст. В. Поповића, који су глумци добро извели.⁸³ Од 7. марта давао се комад под називом *Мишел Перен* или *Ухода против своје воље*, шаљива игра у две радње, коју је превео Лаза Телечки. Дело су написали Мелвил и Шарл Диверије. У главној улози је био Маринковић, који ју је маестрално одиграо. Поред њега, својом добром глумом истакла се и Јованка Кирковић, која је тумачила улогу нећаке.⁸⁴ Као последњи новитет у Новом Саду играо се *Сајцијин шешир* 13. марта. *Сајцијин шешир* је шаљива игра у једном чину настала из пера Далфине де Жирарден. То дело је посрбио Јован Петровић. Рецензент *Данице* сматра да овај комад није никакав добитак за репертоар Српског народног позоришта. И 17. марта биће одржано још једно представљање у Новом Саду, након чега се давање представа одлаже због празника, све до другог дана Ускрса.⁸⁵

Иако је репертоар био обогаћен са осам новитета, публика је дала предност оним комадима које је већ имала прилике да гледа. Тако су они комади из националне историје поново донели чак и три до четири пута више прихода на благајни од оних који су се први пут приказивали или од оних који нису у себи садржали мотиве из националне историје.⁸⁶ Најпосећенија представа била је *Зидање Раванице*, потом *Сан Краљевића Марка*, *Мејрима* и *Ајдук Вељко*. Поред ових изузетно посећених представа, публика је

⁸¹ *Даница*, бр. 3 од 20. јануара 1863.

⁸² *Даница*, бр. 6 од 10 фебруара 1863.

⁸³ М. Томандл, *нав. дело*, 156.

⁸⁴ *Даница*, бр. 10. од 10. марта 1863.

⁸⁵ *Даница*, бр. 13. од 31. марта 1863.

⁸⁶ На пример, представљање комада *Зидање Раванице* је на благајни донело 174.86 форинти, *Сан Краљевића Марка* 138.08, *Мејрима* 123, *Ајдук Вељко* 110.34, док је извођење новитета *Разбијена шоља* донело на благајни 42.24, *Нечиста соба* 35.31, *Сајцијин шешир* 28.15 форинти. *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

велико интересовање показала и за представљање *Милоша Обилића* и *Херцег Владислава*. Иако су ови комади углавном лоше оцењени од стране критичара, а неки су чак сматрани и безвредним као уметничка дела, још једном се показало да то није било оно што је утицало на публику. Чак и када су приказивани и по други пут заредом, доносили су дупло више прихода од оних новитета који се изводе први пут. Од нових комада публици се изузетно допао само *Стари бака и његов син хусар*, а велико интересовање поново је било и за извођење *Војничког бегунца*, једног од новијих комада на репертоару Српског народног позоришта.⁸⁷

На Срећење 1863. године у Новом Саду одржана је *Сентомашка беседа* Српском народном позоришту у част. Програм беседе био је изузетно богат. Беседа је започета песмом Ђуре Јакшића „Црногорка”, а потом је Јован Николић из Србобрана одсвирао један Листов комад. Српске родољубе је посебно одушевио Марко Страјић из Сентомаша, који је свирао гајде. *Даница* пише да је ова народна свирка „кадра потрести у Србина срце већма, но ишта друго“. С обзиром на то да су гајде у то време биле презрене од стране отменијих кругова, *Даница* се радује што се народна свест, „која је досада у мртвом сну била“, почела будити. Сваки део ове манифестације био је посебан. Девојчица Милица Николић Цаверова је декламовала песму Стевана Владислава Каћанског Сентомашанина „Ој облаци”. Она је својом песмом позивала, како преноси *Даница*, „да будемо прави Срби, праве Српкиње”. Оркестар Српског народног позоришта, под управом Адолфа Лифке, одсвирао је комад посебно одабран за ову прилику. Ђура Вукићевић, који је увек међу првима био када су се организовале културно-националне манифестације, декламовао је песму Ђуре Јакшића „Искушеник”. За крај је гајдаш Марко одсвирао српско коло, а беседа се завршила хором „Наша домовина”. Цео догађај је протекао у изражавању тежњи за буђењем народне свести и велики број људи се окупио и подржао ову манифестацију. Захваљујући савесним Србобранцима, цео приход намењен је Српском народном позоришту.⁸⁸

Дружина је 3. априла 1863. године напустила Нови Сади и отишла на гостовање у Осек. Три дана након њиховог одласка, 6. априла, у Новом Саду је организована још једна беседа, чији је доходак намењен Српском народном позоришту. Беседу је

⁸⁷ Остали комади који су се изводили те зиме у Новом Саду били су *Војнички бегунац*, *У лажи је плитко дно*, *Мејрима*, *Четири писмена*, *Милош Обилић*, *Владимир и Косара*, *Доктор Зољић*, *Ајдук Вељко*, *Заручник и невеста у једној особи*, *Сан Краљевића Марка*, *Ђеша*, *Неша и Јеши*, *Херцег Владислав*, *Силом болесник*, *Слика моје миле*, *Љубав и филозофија*, *Светислав и Милева*, *Зидање Раванице* и *Он и она*. *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

⁸⁸ *Даница*, бр. 6 од 10. фебруара 1863.

организовао А. Морфидис, учитељ свирања и певања из Новог Сада, са својим ученицима. Беседи је присуствовао и епископ Платон Атанацковић, једини представник клера који је ревносно помагао и подржавао Српско народно позориште. Програм беседе је текао овим редом – Морфидисове ученице су на клавиру свирале Росинијеву увертиру „Вилхем Тел”, српске песме, „Планински рог”, Бајерову фантазију, „Србски победни марш”, „Полка за концерт” Фоса, „Велики галоп” Шулхофа, након чега следе декламовање песме П. Прерадовића „Мати код колевке свога детета” и једна строфа из песме Н. Боројевића у славу Платону Атанацковићу и извођење хора. Веома интересантно и вредно пажње је сазнање да извођачи нису имали више од 12 година. Сав доходак је био намењен Српском народном позоришту.⁸⁹

Завршивши сезону у Новом Саду, Позоришна дружина је отишла са новим редитељем Лазом Телечким у Осек на гостовање. Међутим, из Осека су се упутили ка Новом Саду, јер је избио сукоб између редитеља Телечког и неколико чланова Позоришне дружине због отпуштања Димитрија Коларовића, који је у Осеку физички напао Телечког. Чак ни покушај Јована Ђорђевића није успео да реши овај спор и неколико најбољих чланова Српске народне позоришне дружине је тада напустило Српско народно позориште. То је довело до поремећаја у Дружини, али и у извођењу представа, с обзиром на то да су и једину заказану представу у Новом Саду морали отказати. Наиме, они чланови који су се побунили због отпуштања Коларовића одбили су да дођу на пробу 4. маја 1863, те се због тога није ни могла одржати представа истог дана, него тек други дан и то са новом поделом улога. *Лудница*, као и II и IV чин *Херцег Владислава*, биће одиграни 5. маја. У *Лудници* се истакла Јованка Кирковић, играјући Павину са, како пише *Даница*, највећим успехом. У другом комаду је први пут ступила на сцену Марија Цветковић, будућа супруга Даничара, и стекла највеће симпатије код публике и критичара. Након кратког боравка у Новом Саду, Дружина је отишла на гостовање у Вршац. Са њом је пошао и Ђорђевић не би ли се дисциплина у Дружини одржала.⁹⁰

После дужег одсуства, Дружина Српског народног позоришта се враћа у своје седиште, Нови Сад, где ће се задржати пуних пет месеци, од 6. децембра 1863. до 5. маја 1864, и приказати 39 представа. За време ове петомесечне зимско-пролећне сезоне дружина је дала свега 12 премијера, и то: *Он није љубоморан* (14. XII 1863), *Сеоба*

⁸⁹ *Даница*, бр. 15 од 14. маја 1863.

⁹⁰ *Даница*, бр. 19 од 12. маја 1863.

Србаља (9. I), *Немања* (14. I), *Пуница* (28. I), *Ко је господар у кући* (6. II), *Миљко Мркоњић* (9. II), *Госпође и хусари* (3. III), *Четири адвоката* (17. III), *Стари кованица* (31. III), *Прехвала* (9. IV), *После поноћи* (21. IV) и, у славу тристагодишњице Шекспирове, *Ричард III* (30. IV 1864).⁹¹ Највећу пажњу и очекивања побудила је најављена представа *Сеоба Србаља*, с обзиром да је у питању драмски комад који је Матица српска наградила. Ову драму у пет чинова написао је Ђура Јакшић, а улоге су тумачили Недељковић (Љубиша), Зорић (Белуш), Маринковић (Драгош), Видаковић (Блашко), Данкулова (Перуника), Цветковићка (Босиљка) и Марковић, у улози пророка и свештеника.⁹²

30. април 1864. године био је веома важан дан за Нови Сад и Српско народно позориште. Тог дана је прослављена тристагодишњица Шекспировог рођења, а први пут је на позорници Српског народног позоришта изведено неко дело овог великог песника, али се значај тог дана огледа и у пресељењу Матице српске из Пеште у Нови Сад. У свему томе, Позориште је имало веома важну и запажену улогу. Шекспирова прослава је почела на изузетан и јединствен начин – пуцањем топова, јеком звона, песмом и молитвама при дочеку брода којим је допловила архива Матице српске, а настављена је свечаном Скупштином Матице српске, којој је присуствовао значајан број чланова Уједињене омладине. Програм светковине је био састављен из два дела. Прво је капела Српског народног позоришта, под управом Адолфа Лифке, одсвирала увертиру Офенбахове оперете *Љубавни чар*, а затим су чланови Позоришне дружине приказали *Пркос*, Бенедиксову шаљиву игру у једном чину, након чега је, после паузе, почела и званична прослава. Најпре је капела Српског народног позоришта одсвирала увертиру из Росинијеве опере *Вилхелм Тел*, а онда је Гига Гершић одржао говор у спомен на Шекспира, у којем је изнео песникову биографију, преглед његових дела и његов значај у светској књижевности. Важан део прославе наступио је када је Српско народно позориште заиграло сцене из *Ричарда III*, након чега је Лаза Костић рецитовоа песму *Епilog* у славу Шекспира, а за сам крај капела Српског народног позоришта је свирала *Српски народни позоришни марш* Адолфа Лифке. Чак ни Гершићева беседа, као ни Костићеве стихови, нису успели да засене извођење *Ричарда Трећег* од стране Српског народног позоришта. У извођењу су учествовали Лаза Телечки као Глостерски кнез, Љубица Коларовић као Ана, Никола Недељковић као Кларенс, Никола Зорић Хејстингс

⁹¹ М. Томандл, *нав. дело*, 163.

⁹² Оваква подела улога успостављена је још у Вршцу (јун 1863), а с обзиром на то да ниједне новине не доносе извештаје о извођењу у Новом Саду, остаје нам претпоставка да је подела остала иста, или су евентуално донете мале измене; *Даница*, бр. 27 од 7. јула 1863.

и Ђорђе Рајковић Брекенбери. Гардеробу за извођење овог комада обезбедио је Јован Нака од Сен-Миклуша.⁹³ То је, уједно, било и последње представљање Српског народног позоришта у Новом Саду за ту сезону.⁹⁴ Публика је поново показала исто интересовање за дела из српске националне историје, па су тако и овог пута били најгледанији *Сан Краљевића Марка* (176 форинти), *Милош Обилић* (154.50) и *Мејрима* (115.65). Од новитета је најгледанија била *Сеоба Србаља*, која је на благајни донела чак 168 форинти.⁹⁵

Након завршетка сезоне у Новом Саду, Дружина се упутила на гостовање по Славонији и тек се у децембру вратила у град. У Новом Саду је давала представе од 26. септембра 1864. до 22. јануара 1865, након чега прелази у Карловце, где је заседао Српски црквено-народни сабор. Током краткотрајног боравка у Новом Саду, Дружина је новосадској публици представила свега три новитета, а то су били следећи комади: *Шаран* (28. XII), *Краљева сеја* (30.XII) и *Низ бисера* (19. I).⁹⁶ С обзиром на то да те године више нису излазили ни *Српски дневник* ни *Јавор*, а *Даница* није доносила извештаје са представа, тешко је утврдити поделу улога.⁹⁷ *Шаран* је шаљива игра у једном чину аутора Јована Јовановића Змаја. Телечки је играо Панту, а Милка Гргурова Савку. Приликом реконструкције улога у овим комадима, ослонићемо се на *Матицу*, часопис који је почео да излази 1865. године и који доноси извештај о представи *Низ бисера*, извођену у Бечкерек у октобра 1865. године од стране Српског народног позоришта- Андрејевић (Јован), Гргурова (Ана), Ружић (Црнац) и Поповићева (Јелка). У В. Бечкерек у играо се и комад „Краљева сеја”. Ово дело је написао др Милан А. Јовановић, а улоге Теодоре и Михаила тумачили су Ружићка и Ружић.⁹⁸ Последње извођење у Новом Саду било је 22. јануара, након чега је Дружина отишла у Карловце,

⁹³ Д. Михаиловић, „Шекспир на сцени Српског народног позоришта (1861-1961)”, *Споменица: 1861-1961*, 106-150; М. Томандл, *нав. дело*; *Даница*, бр. 18 од 3. маја 1864.

⁹⁴ Поред осам премијера, на репертоару су били комади које је новосадска публика већ имала прилике да гледа, као што су *Стари бака*, *Вампир и чизмар*, *Он и она*, *Милош Обилић*, *Херцег Владислав*, *Љубав и филозофија*, *Мушки метод*, *Ајдук Вељко*, *Мејрима*, *Владимир и Косара*, *Смрт Стефана Дечанског*, *Сан краљевића Марка*, *Опклада*, *Женски непријатељ*, *Људница*, *Војнички бегунац*, *Владислав*, *У лажи је плитко дно*, *Мишел Перен*, *Зидање Раванице*, *Четири писмена*, *Инкогнито*, *Жена што кроз прозор скаче*, *Пркос*, *Сплетка и љубав*, *Заручник и невеста*, *Ђеша*, *Неша и Јеша* и *Љубоморна жена*. *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

⁹⁵ Остале премијере, као што су *Он не ревноје* (30.25 форинти), *Немања* (67.02), *Четири адвоката* (58.85), *После поноћи* (20.70), нису у толикој мери заинтересовале публику. Једино су поред *Сеобе*, комади *Миљко Мрконић* и *Прехвала* у већој мери пробудили интересовање код новосадске публике; *Исто*.

⁹⁶ *Исто*.

⁹⁷ Из Ђорђевићевог *Дневника представа* можемо сазнати које представе су извођене и које су биле премијере, али се не може сазнати и о извођачима.

⁹⁸ *Матица*, бр. 3 и бр. 5 од 1865.

где је боравила током заседања Црквено-народног сабора, од 22. јануара до 7. марта 1865. године.

Средином марта 1865. Дружина се вратила у Нови Сад, где је боравила свега две недеље и дала седам представа.⁹⁹ Позоришно друштво је у Карловцима научило два комада, а то су *Звонимир* и *Карло XII на острву Рујану*, које је током овог боравка први пут представила и у Новом Саду. *Звонимир* је драма Јована Суботића у пет радњи. У Хрватском народном казалишту је први пут изведена у фебруару 1864, а у Српском народном позоришту тек годину дана касније, иако је Ђорђевић поседовао рукопис овог дела много пре његовог првог извођења. *Карло XII на острву Рујану* је дело Џејмса Робинсона Планчеа, које је Лаза Телечки, преко немачке прераде овог комада, приредио за потребе Српског народног позоришта.

Већ у марту 1865. Дружина је напустила Нови Сад, а изван њега је од тада провела више од годину дана, што је био најдуже одсуство још од оснивања. У Новом Саду није било одговарајуће сале за извођење представа и Управни одбор је донео одлуку да је најбоље да Позоришна дружина неко време не долази у Нови Сад, док се сала не поправи. У току маја 1866. на седници Управног одбора је решено да се Дружина врати у Нови Сад, али накратко, с обзиром на то да је одлучено да се од 30. јуна дају представе у Будиму, за шта се добила и концесија.

Дружина је стигла у току маја 1866. у Нови Сад где је свој рад отпочела давањем представа 29. маја. 1866. С обзиром на то да до планираног гостовања у Будиму није дошло, Дружина је у Новом Саду остала до септембра 1866. године. У току ове дуге летње сезоне, Дружина је новосадској публици представила свега осам новитета – *Она је луда* (11. VI), *Записници ђаволови* (16. VI), *Милош Обилић* (4. VII), *Цврчак* (9. VII), *Тавница* (16. VII), *Први састанак* (28. VII), *Добрила и Миленко* (7. VIII) и *Смрт кнеза Доброслава* (15. VIII). Драму у две радње *Она је луда* написао је Жозеф Мелвил, а за потребе Српског народног позоришта превео ју је Димитрије Јоксић. Међу извођачима који су се истакли били су Андрејевић (Лорд Бернард Харлеј), Ружић (др Јолак), Миланов (Лорд Мексвел), Станишић (Вилкенс), Гргурова (Леди Ана) и Софија Поповић (Нела).¹⁰⁰ Драма у три радње „Записници ђаволови“, дело које су написали Етјен Арго и Пол Вермон, а са немачког је превео Милан Видуловић, одиграна је 16. јуна. Насловну ролу је тумачио Ружић, који ју је овог пута, према оцени критичара Матице, најбоље

⁹⁹ *Звонимир* (12. III 1865), *Мишел Перен* (15. III), *Карло XII* (17. III), *Краљева сеја* (22. III), *Низ бисера* (23. III), *Војнички бегунац* (25. III) и за крај - *Мејрима* (26. III 1865).

¹⁰⁰ *Матица*, бр. 26 од 20. јуна 1866.

одиграо. Међу осталим извођачима били су још и Љ. Коларовић (Бароница Ронкролска), М. Гргулова (Марија), Андријевић (Жан Готје), Савић (Валентин), Зорић (Кнез Лормен), М. Брнић (Грофица Серни), Станишић (Кавалер Рапинијер) и Рашићка (Закупница Жиранка). Ово је требало да буде последње представљање Дружине пре одласка у Будим, до чега, нажалост, није дошло. Играло се „Код царице Јелисавете” због лошег времена. У Српском народном позоришту се 4. јула давао *Милош Обилић*, драма Јована Суботића у пет радњи. Овај комад је већ дуго на репертоару Српског народног позоришта, али га је Суботић у многим деловима преправио. Већ 7. јула давао се нов комад са насловом „Цврчак”, позоришна игра у пет радњи Каролине Бирхифајферове, која је исти драматизовала на основу романа Жоржа Санда. Ово дело је за репертоар Српског народног позоришта превео Спиро Димитровић Котаранин. Овај комад су изводили Маринковић (отац Барбо), М. Рашићка (Барбовљева жена), Недељковић (Ландри), Ружић (Дидје), Љ. Коларовићка (Стара Фадета), Ружићка (Цврчак-Фаншон Вивје) и Гргулова (Мадлона).¹⁰¹ У суботу 16. јула представљала се „Тавница”, весела игра у четири радње, коју је написао Бенедикс, а посрбио Лаза Телечки. Међу глумцима нашли су се Андрејевић (Небригић), Љ. Коларовићка (Марица), Ружић (Семковић), Станишић (Перишић), Ружићка (Полексија), Зорић (Јеврем Кључаревић), Пелеш (Марко). Рецензент *Матице* је успео за сваког извођача да пронађе и понеку замерку, једино је Ружићка добила искључиво похвале.¹⁰² Јула 28. давана је шаљива игра у једној радњи под називом „Први састанак”, из пера Скриба, а у преради Илије Вучетића. Подела улога је изгледала овако: Недељковић (Светозар Савић), Маринковић (Драгић), Ружићка (Драгићка), С. Поповићка (Љубица), Савић (ујак), Пелеш (слуга).¹⁰³ Нови комад Матије Бана под називом „Добрила и Миленко”, драма у пет радњи, представљен је 7. августа у Српском народном позоришту. Подела улога је била следећа: Гргулова (Добрила), Коларовићка (кнегиња Марија), Андријевић (кнез Доброслав), Недељковић (Миленко), Маринковић (кнез Радимир), Ружић (Тихомир).¹⁰⁴ И 15. августа у Српском народном позоришту играо се још један комад Матије Бана. У питању је „Смрт кнеза Доброслава”, драма у пет радњи са песмама. У извођењу ове драме учествовали су: Андријевић (кнез Доброслав), Ружић (Томко), Маринковић (Радимир), Зорић (отац

¹⁰¹ *Матица*, бр. 30 од 31. јула 1866.

¹⁰² *Матица*, бр. 31 од 10. августа 1866.

¹⁰³ *Матица*, бр. 32 од 20. августа 1862.

¹⁰⁴ *Матица*, бр. 33 од 31. августа 1866.

Дојмо), Љ. Коларовићка (кнегиња Марија), Гргурова (Добрила). Најбоље су своје улоге извели Ружић и Милка.¹⁰⁵

Дани у којима је дворана била пуна и тражила се карта више били су они у којима су се изводили следећи комади: *Смрт кнеза Доброслава*, *Ђурађ Бранковић*, *Краљевић Марко и Арапин*, *Добрила и Миленко* и *Милош Обилић*. И ове сезоне најгледанији су били они комади са садржајем из националне историје, као и они пучки-народни комади.

Поред позоришних представљања, у Новом Саду је организована и беседа Омладине српске у част и корист Српског народног позоришта. Беседа је у Новом Саду организована 17. августа 1866. године. Иако новосадска штампа не доноси информације о беседи, из писма које је председник Омладинског одбора у Новом Саду упутио Јовану Ђорђевићу сазнајемо понешто о самој организацији. Наиме, 17. јула 1866. у Новом Саду је одржан састанак Новосадске омладине, на којем је одлучено да се одржи беседа, а да се чист приход намени Српском народном позоришту, „као заводу који целокупној омладини највећма на срцу лежи“. На том састанку је изабран и Одбор од 16 чланова, којем је поверена организација беседе. Чланови Одбора били су, поред новосадских, из појединих задруга Омладине српске са стране. Овај Одбор је позвао све српске певачке дружине¹⁰⁶ да се прихвате учествовања на беседи.¹⁰⁷ Захваљујући Дневнику представа који је оставио Јован Ђорђевић, сазнајемо да је беседа одржана у Новом Саду 17. августа, али не и појединости исте.¹⁰⁸

Поред беседе, у Новом Саду су у том периоду одржана и два концерта Јакова Нађа, вештака на пастирској фрули, на којима је учествовало и Позориште. Први концерт одржан је 8. августа, а том приликом је Дружина Српског народног позоришта играла лакрдију у два чина *Заручник и невеста у једној особи*. Концерт и представа су протекли у најбољем реду и са великим трудом, али се мало људи одазвало. Други концерт одржан је неколико дана касније, 13. августа и том приликом је Марија Поповић, бивша чланица Позоришне дружине и тадашња супруга Ђорђа Поповића

¹⁰⁵ Поред осам премијера, тог лета су се у Српском народном позоришту давале и следеће представе: *Пуница*, *Он и она*, *Пијаница*, *Обриштар од 18 година*, *Љубоморна жена*, *Парница*, *Низ бисера*, *Ђурађ Бранковић*, *Женски непријатељ*, *Боље умети него имати*, *Мејрима*, *Краљевић Марко и Арапин*, *У лажи је плитко дно*, *Војнички бегунац*, *Сплетка и љубав*, *Кир Јања*, *Вампир и чизмар*, *Женидба и удадба*, *Шаран*, *Стари бака*, *Зидање Раванице*, *Лудница-обриштар*, *Ко је господар у кући*, *Жена што кроз прозор скаче*, *Миљко Мркоњић*, *Разбијена шоља*, *Краљева сеја*, *Мишел Перен*, *Заручник и невеста*, *Карло*, *Стари кованџија*, *Звонимир*, *Нечиста соба* и *Прехвала*.

¹⁰⁶ Панчевачку, Београдску, Земунску, Митровачку, Кикиндску, Суботичку, Бечејску и Шабачку.

¹⁰⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 188).

¹⁰⁸ Из тог разлога нисмо у прилици да кажемо колико прихода је донела ова беседа, као ни ко се све одазвао и присуствовао истој.

Даничара, одиграла једну сцену из Шилеровог комада *Сплетка и љубав*. Ипак, публике је и овог пута било у малом броју.¹⁰⁹

Последњи боравак Дружине Српског народног позоришта у Новом Саду током седмогодишњег управљања Јована Ђорђевића и пре великих промена у самој Дружини био је у септембру 1868. године. На седници Управног одбора, која је одржана у августу 1868, донета је одлука да Позоришна дружина дође у Нови Сад због кризе која се у њој појавила. Закључак Управног одбора је био да се Позоришна дружина врати у Нови Сад како би се ово питање што пре решило, а тицало се и одлуке да се Гл. Скупштина одржи 16. септембра, уместо у првој половини октобра како је првенствено планирано, и да се о томе путем новина обавести надлежна политичка власт, као и јавност.¹¹⁰ Дружина је и пре одређеног рока стигла у Нови Сад, где је почела са давањем представа 16. септембра. Прва на репертоару била је историјска трагедија *Милош Обилић*, у преради Јована Суботића. *Матица* је доносила само извештаје са представа, јер, како пише, „радо ћемо заборавити на све, о чему би иначе морали говорити“, алудирајући на гласине о распаду Дружине и гашењу Српског народног позоришта. На првој одржаној представи публике је било у великом броју, а људи су на извођење једног од својих омиљених дела дошли у страху да можда по последњи пут гледају Српско народно позориште у Новом Саду.¹¹¹ Сутрадан, 17. септембра, први пут у Новом Саду одржана је шаљива игра у две радње *Париски колотер*, дело Жана Бајара и Луја Вандербирша. Особите похвале у извођењу овог комада задобио је Ружић, који је тумачио насловну ролу, а поред њега се истакао још и Телечки, који је играо Морена, старог генерала. Поново је публике било у великом броју.¹¹² На репертоару Српског народног позоришта 20. септембра била су два комада. Први је шаљива игра *Први састанак*, а затим се изводила премијера шаљиве игре у једној радњи *Лек од пуница*, коју је по Скрибу прерадио Вучетић. Приликом извођења овог комада, највише се истакла А. Суботићка, која је играла Љубицу. Поред ње, похвале су заслужили још и Рашићка (Дона Леонсија) и Зорић (Дон Клето, лекар), за које *Матица* каже да су „заиста у свему смешни били, особито пак Рашићка, која са својом шанском грандецом јако комична била кад се оно као стари пањ заљуби“. Српско народно позориште је 22. септембра представљало једну од омиљених драма *Ђурађ Бранковић*. Насловну улогу је тумачио Лаза Телечки, који је углавном био добар, а поред

¹⁰⁹ *Матица*, бр. 34 од 10. септембра 1866.

¹¹⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 5, (бр. 64).

¹¹¹ *Матица*, бр. 26. од 20. септембра 1868.

¹¹² *Матица*, бр. 27. од 30. септембра 1868; *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

њега се истакла и Љубица Коларовић.¹¹³ Јоп један новитет је извођен 24. септембра у Новом Саду. У питању је позоришна игра у три радње *Два наредника*, коју је са италијанског посрбио Н. С. Ђурковић. У овом комаду је учествовала као гост Марија Поповић из Хрватског народног казалишта, која је глумила Софију. Управо она је стекла највеће симпатије и похвале због извођења овог комада, а публика јој је у више наврата, како Матица пише, „своје допадање тапшањем изјављивала“. Њен муж, Лаза Поповић, такође један од извођача, тумачио је лик Ђорђа и у томе је био успешан. Ђорђевог сина Светозара играла је Зорићева ћерка Љубица, дете од 5-6 година. Публика је била одушевљена, као и критичар који јој је прорицао најлепшу будућност ако буде учила и усавршавала се. Два комада која су била већ позната новосадској публици представљена су 26. септембра. У питању су *Стари кованица* и *Пркос*, да би¹¹⁴ 28. био представљен много пута игран комад *Слетка и љубав*. У Српском народном позоришту су 30. септембра извођена три комада, од којих су два новитета. Прво се играла шаљива игра Женеа *Вежбање за брачни живот*, у преради Јована Ђорђевића. Ово је комад који игра само једна особа, а у Српском народном позоришту је та особа била Милка Гргурова, за коју су критичари имали само речи хвале. Затим је следила већ добро позната *Лудница*, а за крај је остављен још један новитет – *Доктор Робен*. Овај француски комад је написао Жил Премареј, а са немачке прераде је превео Јован Ђорђевић. Најистакнутији глумац у извођењу овог комада био је Лаза Телечки, који је тумачио лик Герика. Последње извођење у Новом Саду, за време управљања Јована Ђорђевића, било је 1. октобра. Тог дана се у Српском народном позоришту представљао још један новитет за новосадску публику. У питању је драма под називом *Луција Дидијерова*. Ово дело су написали Леон Бати и Адолф Жем-Син, а са француског је превео Бранко Рајић. Из извештаја који доноси часопис *Матица* закључује се да публика није заволела овај комад, како због самог садржаја комада, тако и због лоше игре глумаца.¹¹⁵

Из свега горе споменутог закључујемо да је Позоришна дружина највише потешкоћа око здања у којем би се давала позоришна представљања имала управо у свом граду, Новом Саду. Разлог томе су биле политичке власти које су током целокупног разматраног периода онемогућавале Позоришту да добије место за изградњу истог. Увидом у историју Српског народног позоришта након 1868. године стиче се закључак да чак и када су сви услови постојали, нешто би увек „искрело“, те до зидања

¹¹³ *Матица*, бр. 28. од 10. октобра 1868.

¹¹⁴ *Матица* бр. 29. од 20. октобра 1868.

¹¹⁵ *Матица* бр. 31. од 10. новембра 1868.

позоришног здања не би дошло. Због тога је јасно да је и током овог периода власт представљала највећу препреку. Због чега је то било тако може се наслућивати, с обзиром да су приликом једне расправе на Угарском сабору 1868. поводом државне субвенције, а која би била намењена управо позоришном здању, мађарски посланици као услов за добијање исте тражили од Позоришта да се одрекне свог имена, а да се назове „Новосадско позориште“, те би била одобрена субвенција. Дакле, није проблем било добијање места за позоришну зграду, него је проблем било то што би та зграда припадала Српском народном позоришту, институцији која је мађарским политичарима увек *мирисала на бунт*, а чије би акције добиле и коначну легализацију изградњом позоришне зграде.

На основу детаљног сагледавања које су то представе давале током овог периода у Новом Саду и колико прихода су донеле исте, дошли смо до интересантног, али и важног закључка да су током сваке сезоне у Новом Саду, а којих је било укупно 11, представе са садржајима из националне историје увек односиле превагу над осталим комадима са репертоара Српског народног позоришта. Публика је највећу заинтересованост показивала за дела српских писаца, посебно Јована Стерије Поповића, која су већ тада била оцењена као дела без уметничке вредности. Ипак, извођење управо таквих комада је доносило највеће приходе. Чудно је, али истинито, да су комади Јована Стерије Поповића односили превагу над комадима светских страних аутора који се и дан данас, наравно у прерађеним верзијама, играју у позориштима. Ипак, с обзиром да се ради о периоду када се српска нација борила да као таква буде и призната у овој држави, а како се чинило све да јој се то и онемогући, не чуди што су људи са великим одушевљењем гледали комаде у којима се српски јунаци боре и побеђује све што устане против њих и њиховог народа.

Током овог прегледа свих сезона Српског народног позоришта у Новом Саду увидели смо још и то да се током сваке сезоне одржавало у Новом Саду неколико беседа, концерата или игранка у част Српског народног позоришта, а да су сви приходи сакупљени од истих, намењени Позоришту. То је само још један од доказа колико је српски народ волео своје Позориште и желео да оно настави да опстаје и потпомаже га у борби за очување свог националног идентитета. Позориште је у очима многих виђено као још једна борбена трибина српског народа у држави која се трудила да му ускрати и најосновнија права.

Гостовања Српске народне позоришне дружине

Светозар Милетић и Јован Ђорђевић, писци Устава за Српско народно позориште из 1862. године, наменили су Позоришној дружини јасан и недвосмислен циљ. Циљ и задатак Позоришне дружине било је путовање на годишњем нивоу по важнијим српским местима, чак и онда када би то ишло на штету Фонда. О важности овог циља сведочи и чињеница да је Позоришна дружина Српског народног позоришта кренула на своје прво гостовање и пре доношења поменутог Устава, јер логично, није се могло чекати његово доношење и озваничење, већ се морало одмах кренути у акцију. Тако се Дружина већ након два месеца од оснивања упутила у Вуковар, на своје прво гостовање.

Како се све одвијало брзо и у неку руку, неспремно, организација ових гостовања одвијаће се постепено, како се буду уочавали пропусти и потребе на истим. Дакле, иако је посетила два места и то са великим успехом, тек у јануару 1862. године на седници Управног одбора донети су важни закључци који су се односили на организацију будућих гостовања. Наиме, донета је одлука да се у будуће на гостовања иде тек када из одређеног места стигне званичан позив. Даље, место у које долази Позоришна дружина треба образује свој позоришни одбор, који би био у обавези да се побрине за све потребе Дружине, односно да гарантује приход којим би се подмирили трошкови дружине, превоз и смештај глумаца. Уз то, донета је и одлука да Дружина има право да једном у две недеље одржи представу у своју корист.¹¹⁶ Временом ће се и ова правила делимично мењати или кршити, а све у зависности од околности у којима се Дружина у тим тренуцима буде налазила. Оно што се у почетку пропустило наменити месном позоришном одбору као задатак, а временом се показало као нужно, било је и сакупљање претплатника. Међутим, то није било могуће у свим местима, а првенствено где је српско становништво било у мањини. У тим случајевима су или локалне власти саме наглашавале да се претплата пре доласка Дружине у место не сме одвијати или су чланови месног одбора саветовали и упозоравали да, због на пример католичког становништва, не би требало прикупљати претплате пре њиховог доласка, како не би изазвали подозрење. При том, у случају сакупљања претплате се опет уочава једна, може се рећи, неправилност. Наиме, и ако је донета одлука да се тиме баве чланови месног одбора, често се дешавало и да је сам Ђорђевић слао особе од поверења из Дружине да унапред сакупљају претплатнике. Тако је поступно стваран план по коме се путовало. Цела новчана манипулација, претплата, подела улазница, добровољни прилози итд, све

¹¹⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, Записник са седнице Позоришног одбора у Новом Саду, кут. бр. 5, док. бр. 1.

је било у рукама месних одбора, који су као једину обавезу према Одбору у Новом Саду имали подношење признанице о приходима са гостовања.

Репертоар се подешавао према публици, односно у зависности од места. Углавном су чланови месног позоришног одсека постављали захтеве у погледу репертоара, с обзиром да су били добро упућени у расположење публике. Оно што је једино било сигурно, то је да су комади из националне историје односили апсолутну превагу над осталим конадима, па чак и у оним местима где Срби нису били у већини. Статистика је показала да је највећи број гостовања започео Стеријиним комадом Милош Обилић, као и то да је овај комад често доносио највећи број прихода на гостовањима. Иако је ово дело према оци критичара било без или са мало уметничке вредности, то није утицало на публику нимало. Временом је Јован Суботић прерадио овај комад за репертоар Српског народног позоришта.

Дружина се на своја прва гостовања упућивала са уверењем да је добијена дозвола од Намесничког већа за давање представа у Новом Саду и осталим местима Краљевине Угарске довољна гаранција како би они могли да се упуте у било које место без посебног захтева. Међутим, временом ће се показати да је свако подручје Царевине Аустрије захтевало посебан поступак за добијање концесије за гостовања. Заправо, у великом броју случајева све ја зависило само од локалних власти. Али када су у питању жупаније тај поступак је био најразноврснији, односно најпроизвољнији. У неким местима локалне власти су захтевале да им се поднесе специјална дозвола Намесничког већа за давање представа у њиховој жупанији, док би пак у другим био довољан разговор неког од чланова месног позоришног одбора са неким од представника власти у том месту, на пример са администратором жупаније, који би дао дозволу у виду усменог одобрења. Постојала су места односно жупаније за чије подручје је Позоришна дружина поседовала дозволу за представљања, али се дешавало да локалне власти у неком месту те жупаније праве одређене препреке у виду онемогућавања давања представа у дворанама или су захтевале давање представе у корист неке њихове институције или слично. Посебне дозволе су биле потребне и за представљања у Војној граници, односно за хрватско-славонску и банатску границу. За Војну границу су били потребни и пасоши, исто као и за Кнежевину. Дозволе су добијане на период од 3 месеца, 6 месеци или на годину дана. Дешавало се и да војне власти не одобре добијање дозволе, а забрана се односила на период од годину дана и то без посебног образложења. Дозволе су се добијале од Угарског Намесничког већа или, што је било једноставније од Магистрата и

од Земаљске генералне команде. Управни одбор је подносио захтев за добијање дозволе од власти.

Прво гостовање Српског народног позоришта било је у Вуковару. Српска народна позоришна дружина се упутила на своје прво гостовање након само два месеца од прве изведене представе. Иако је најпре било предвиђено да се Позориште отвори и почне са радом 1. октобра 1861. године, испоставило се да је тог 1. октобра Дружина већ кренула на своје прво гостовање. Није у питању била само жеља да се оде ван седишта Новог Сада, већ су и околности биле такве да у Новом Саду због недостатка арене за представљање није могло више да се остане. А како би Дружина опстала, али и испунила своје циљеве, међу којима је један од најважнијих био путовање по местима у којима су живели Срби, ово гостовање је било нужно. Иако је прво место на том путу био Вуковар, планови су испрва били другачији. Јован Ђорђевић је намеравао Позоришну дружину да пошаље у Велики Бечкерек, где су поједини грађани већ успели да прикупе позамашну суму новца како би омогућили све потребе за гостовање. Међутим, ситуација се променила и Ђорђевић је пред полазак Дружине био обавештен да је дворана која је била предвиђена за извођење позоришних представљања већ издата једном немачком путујућем позоришту, те није било могућности да се у тим приликама удеси и гостовање Позоришне дружине Српског народног позоришта.¹¹⁷ Тако се Дружина већ и пре првог путовања сусрела са тешкоћама, али то их није обесхрабрило и Ђорђевић се постарао да се организује гостовање у Вуковару. Јован Ђорђевић се определио за Вуковар због пријатеља и познаника које је имао тамо и на које се ослонио приликом организације гостовање. Наиме, у Вуковару се налазио поджупан Јован Суботић и Ђорђевићев пријатељ Јоца Марковић, трговац. Поред ових људи је у Вуковару било још пар личности међу чиновницима и трговцима који су били спремни да помогну.¹¹⁸ Пошто је Ђорђевић имао обавеза око *Српског дневника*, на прво гостовање Дружина је отишла са његовим замеником, привременим редитељем Димитријем Митом Михајловићем, познатијим као Мита Барон. Временом се показало да је Ђорђевић увек у Дружини имао једну или више особа од поверења, које су га обавештавале о свим дешавањима. Тако је већ у Вуковару обавештен о проблемима са којима се суочила Дружина већ на самом почетку. Наиме, Димитрије Михајловић, који је био задужен за све потребе Дружине током гостовања, занемарио је своје обавезе и одмах при доласку у Вуковар оставио

¹¹⁷ М. Томандл, *нав. дело*, 148.

¹¹⁸ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 271.

Дружину, а да им претходно није организовао смештај и храну. Драгиња Ружић, једна од глумица која ће увек бити у контакту са Ђорђевићем, обавестила га је писмом о ситуацији у којој су се нашли доласком у Вуковар. Убрзо након тога, Михајловић је пронашао смештај за глумце, обезбедио исхрану током гостовања, као и прављење бине.¹¹⁹ Своје прво представљање ван Новог Сада започели су Стеријиним комадом *Ајдуци* (15. октобар 1861). Већ приликом првог представљања јавио се проблем са којим ће се Дружина сусретати до краја свог постојања. Наиме, у многим местима арене за представљање су биле изузетно мале, што је проузроковало да се многи заинтересовани врате кућама, али и да приход на благајни не буде довољан за све трошкове на гостовању. Тако је било већ у Вуковару, где се јавила изузетна заинтересованост за прво представљање Српског народног позоришта. Заправо, у Вуковару су се позоришна представљања изводила у жупанијској дворани, у којој су углавном одржаване конгрегације, и дворана, с обзиром на огромну заинтересованост, ипак није била довољно велика да прими толики број људи. Уз то, представљања су у једном тренутку морала бити одложена због одржавања скупштине у жупанијској дворани, због чега је било потребно и расклонити бину направљену специјално за ову прилику. Ипак, након скупштине бина је поново направљена и позоришна представљања су настављена, с обзиром на то да су сва места већ била унапред плаћена.¹²⁰ На репертоару су, углавном, биле драме српских писаца са мотивима из националне историје, јер је то било оно што је публика желела да гледа.¹²¹ Највише прихода је донело извођење комада *Сан краљевића Марка*, који је представљан два пута у Вуковару, али велики приход су донела и представљања *Зидање Раванице*, *Херцег Владислава* и *Смрт краља Дечанског*.¹²² Посебне припреме су организоване за прво извођење Суботићевог комада *Херцег Владислав*. Јован Суботић је припремао глумце за представу, делио улоге, сређивао текст, али и обезбедио костиме и реквизите. Он се радовао првом извођењу свог комада на позорници Српског народног позоришта, које је прошло изузетно. *Даница* преноси да дворана никада није била толико пуна као приликом извођења *Херцег*

¹¹⁹ АВ, Ф.35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 18).

¹²⁰ *Даница*, бр. 32 од 20. новембра од 1861.

¹²¹ Поред *Ајдука* приказивали су још и следеће комаде: *Владислав* (17. 10), *Женски непријатељ* и *Пријатељи* (19. 10), *Зла жена* (21. 10), *Владимир и Косара* (22. 10), *Расејани и Мушки метод* и *женска мајсторија* (24. 10), *Сан Краљевића Марка* (26. 10), *Женидба и удадба* (28. 10), *Смрт краља Дечанскога* (29. 10), *Покондирена тиква* (31. 10), *Београд некад и сад* (2. 11), *Расејани и Пијаница* (4. 11), *Ајдук Вељко* (5. 11), *Сан Краљевића Марка* (7. 11), *Кир Јања* (8. 11), *Помодар* (9. 11), *Светислав и Милева* (11. 11), *Зидање Раванице* (12. 11), а као последњи комад изведена је премијера позоришног комада Јована Суботића *Херцег Владислав* (14. 11).

¹²² *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

Владислава, „омиљенога нашега поджупана [...] Тапшању, извикивању „живео” не би краја”.¹²³ Међутим, Суботић није бринуо само о извођењу свог комада, већ је током целог гостовања био уз Дружину, а помагао је и око других представљања, нпр. комада *Сплетка и љубав*. Глумица Драгиња Поповић Ружић сведочи да је била позвана и у посету од стране Суботићеве породице, у коју ипак није ишла, јер, како пише, „није могла да замисли да Суботићевој жени говори „милостива“.¹²⁴ Судаћи према извештајима у штампи и приходу са благајне, Дружина Српског народног позоришта је доживела велики успех на свом првом гостовању. Народ се одазвао свакој представи, глумци су испоштовани, а били су и позвани на вечеру од стране једног угледног вуковарског грађанина.¹²⁵ У Вуковару су боравили скоро месец дана, од 15. октобра до 14. новембра 1861. и том приликом су приказали чак 20 представа. У Вуковару су желели да задрже Дружину на још две недеље, а један од организатора сматрао је да су могли дати бар још осам представљања, која би засигурно донела између 600 и 800 форинти. Међутим, следеће гостовање је већ било уговорено и није постојала могућност дужег задржавања у Вуковару. Ђорђевићев пријатељ га је након одласка Дружине писмом упозорио да односи у Дружини нису идеални и да је потребно нешто преузети како би се међу члановима искоренила мржња и завист.¹²⁶ Дакле, иако су извештаји у штампи представљали идеално понашање српских глумаца у Вуковару, ствари су биле другачије. У више наврата су настајали проблеми међу члановима, а највећи је био на вечери угледног вуковарског грађанина, када је дошло до вербалног сукоба између Драгиње и Савића, који се непримерено понашао, а након Драгињиног скретања пажње Савић се и према њој понео недолично.

Дружина је Вуковар напустила 17. новембра 1861. и упутила се за Осиек, где су већ биле извршене припреме за долазак Дружине, а места у арени су унапред распродата за седам наредних представљања. Осиечани су долазак Позоришне дружине дочекали са великим усхићењем. Тамо их је дочекао градски заповедник, генерал Тодор Радосављевић Посавински, који им је одмах изашао у сусрет, обезбедио бину, униформе, пушке, барут и све друго што им је било потребно за извођење позоришних представљања. У време њиховог доласка у Осиеку је представе давала и Немачка дружина, а редитељ Позоришне дружине је са директором немачког театра успео да се

¹²³ *Даница*, бр. 32 од 20. новембра 1861.

¹²⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 27).

¹²⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 25).

¹²⁶ *Исто*.

договори око уступања арене у данима када немачка дружина не даје представљања, и то за немали износ.¹²⁷ Притом, српској Дружини су уступљена три дана у недељи која су била најнезгоднија за позоришна представљања. Ипак, како пише члан Месног позоришног одбора у Осијеку, Давид Милинковић, „сама добит је и то, што ће Српско друштво уопште моћи да се представи публици“. Један од услова за извођење представа било је и штампање улазница на ћирилици, латиници и немачком језику. Михаиловић је са директором немачког театра договорио и да српски глумци код Немаца, као и Немци код Срба, имају слободан улаз. У *Даници* је изашао један допис који је стигао из Осијека поводом гостовања Српског народног позоришта. Писац овог извештаја је успео да дочара атмосферу која је тих дана владала у Осијеку. Наиме, писао је да „Срби Осечани и остала браћа родољубна већ неколико дана народну славу славе, какву Осек од постанка свога не виде [...] У Осеку српско позориште! Ко овдашње за нашу народност незгодне околности познаје, махнуће при тој речи безнадежно, држећи, да се тако што у Осеку ни помислити не да“ и додаје о првом представљању Српског народног позоришта следеће: „Дан 20. новембар остаће знаменит у повестници града Осека...јер тога дана први пут се заорила српска реч у осечком храму Талије, јер тај дан српска вила над туђинском победу одржа, те свету показа, да Осек није туђински, него славенски град, и да у њему увек има места за славенску вилу“. У духу оваквог расположења био је организован и репертоар Српског народног позоришта. Од осам представа на репертоару, шест су били комади из националне историје.¹²⁸ Прва на репертоару била је *Светислав и Милева*, за коју Михаиловић пише да је толико света било да су многи морали кућама да се врате, а „било је и таквих који ни реч српског језика не знају, али су били очарани глумом српских извођача“. Наизменично су се давале представе, један дан немачка дружина, а други српска. Међутим, приликом извођења Српског народног позоришта арена је била далеко пунија, а и сами Немци су у великом броју посећивали српске представе. Немачки директор није могао да дође себи од изненађења, јер, наводно, немачка представљања никада нису била у толикој мери посећена. Одушевљење је било на врхунцу, а дописник *Данице* је успео у потпуности да дочара расположење речима: „Кад је српско представљање, чини нам се, да је тај дан као нека народна светковина [...] наш народ врви у талијин храм [...] да му се душа разрадује

¹²⁷ К. Фирингер, „Првих пет гостовања Новосадског позоришта у Осијеку (1861-1885)“, *Споменица 1861-1961*, 91-92.

¹²⁸ *Светислав и Милева, Ајдуци, Сан Краљевића Марка, Ајдук Вељко, Херцег Владислав, Женидба и удадба-Пијаница, Тврдица.*

успоменом негдашње славе и сјајности србске, да се окрепи сладким уверењем, да Србин још има будућности”.¹²⁹ С једне стране се налазио народ који се у највећој могућој мери одазвао сваком позоришном представљању, док су се с друге стране налазили чланови месног позоришног одбора у Осијеку, потпомогнути осталим грађанима, који су чинили све како би изашли у сусрет Позоришној дружини. У њиховим рукама је било и штампање плаката и огласа, превоз Дружине из Вуковара у Осек, а затим из Осека у Нови Сад, а организовали су и сјајан банкет у част Позоришној дружини. Најпосећенија представа у Осеку била је *Сан Краљевића Марка*. Ово извођење *Краљевића Марка* у Осијеку донело је више прихода од свих представа изведених до тада, укључујући и оне које су претходно даване у Вуковару и Новом Саду. Дописник *Данице* пише да осијечки театар никада није видео толику публику нити ће икада видети. Тог дана су у позоришту била и деца и најстарији грађани, „чаробно име нашега Краљевића Марка диже цели Осек на ноге“. Писац овог извештаја наводи да један становник доње осечке вароши није био у граду 20 година и да је тог дана дошао само како би видео на сцени Краљевића Марка. „Није се знало кога ту има више: Срба или Славонаца, Немаца или Мађара”, пише *Даница* и додаје: „Немачки директор крсти се и не може да поња, шта та осечка публика мисли и чини”.¹³⁰ Последње представљање Позоришне дружине у Осијеку било је 4. децембра, када се у добротворне сврхе давала представа *Кир Јања*.¹³¹ Приход са овог представља, 75 форинти, намењен је тамношњој болници.¹³² На позоришне представе су долазили представници свих сталежа, а посебно је било угледних великаша. Успех овог гостовања је био неочекивано велик, а поготову када се узме у обзир да представе нису даване у Доњем граду, већ у Тврђави, те да су представљања извођена наизменично са немачком дружином. Уз то, Новосадска дружина је играла у првој години свог постојања, без своје традиције и сталне публике, те је овај успех, када се све узме у обзир, био непроцењив и у моралном и у материјалном погледу. Давид Миланковић, један од најангажованијих чланова месног позоришног одбора, обавестио је Ђорђевића да је народ заволео српске глумце, који су оставили добар утисак и у свакодневном животу, те да су се увек лепо понашали и увек били чисти и лепо одевени.¹³³ Ипак није све било онако како је преносила штампа или како је изгледало у јавности. Унутар Позоришне дружине било је много неслагања и размирица, а неки

¹²⁹ *Даница*, бр. 33 од 30. новембра 1861.

¹³⁰ *Даница*, бр. 34 од 10. децембра 1861.

¹³¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 40).

¹³² К. Фирингер, *Првих пет гостовања Новосадског позоришта у Осијеку*, 91.

¹³³ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 40).

чланови су претили да угрозе углед самог института. Глумац Тодор Марковић, који је правио инциденте и на претходном гостовању, наставио је и у Осеку да прави раздор у Дружини и угрожава њен углед. Након што је дошао у сукоб са више чланова Дружине, Ђорђевићев заменик Михаиловић је решио да га отпусти из Дружине, са чиме су се сложили и остали чланови. Иако Михаиловић није имао таква овлашћења то је вероватно било једино решење, с обзиром на то да је последња у низу његових скандала била туча коју је изазвао у Дружини, након чега се једноставно није могло даље.¹³⁴ Дакле, није све било тако идеално као што се у то време могло прочитати у штампи, али је Ђорђевић са својим сарадницима успевао да некако одржи колико-толико складан однос у Дружини и сакрије од јавности све проблеме са којима се сусретао.

Свршивши са гостовањем у Осиеку, Дружина се вратила у Нови Сад, где је боравила све до фебруара 1862. године.¹³⁵ У Новом Саду је Позоришни одбор одржао седницу 28. јануара, на којој је решено да оно место које жели да Позориште дође у његову средину образује позоришни Одбор, који би имао да се постара за потребе Дружине, новчану манипулацију и да гарантује приход којим би се могли подмирити трошкови, а који су тада износили 1.000–1.100 форинти, затим да се стара за превоз и станове чланова Дружине и да им се уз плату сваке две недеље дозволи представа у њихову корист.¹³⁶

Из Новог Сада Дружина је отишла на гостовање у Сремске Карловце, где је изводила своја представљања од 4. до 23. фебруара 1862. године.¹³⁷ Повод за гостовање у Карловцима био је позив три српска родољуба упућен Јовану Ђорђевићу са молбом да Позоришна дружина гостује у њиховом месту. Ови пожртвовани родољуби су већ обезбедили станове за глумце, бесплатан превоз, салу и гардеробу. Такође су се обавезали и да обезбеде дозволе власти, као и благослов светих отаца, а једини услов био је да Српско народно позориште приложи „неку незнатну суму за овдашњу болницу“ и да дође што пре, јер су се ближили виноградски радови, па представе не би биле посећене у великом броју.¹³⁸ Непуне две недеље након овог позива, Позоришна дружина се обрела у Сремским Карловцима, а Карловчани су једва дочекали долазак Позоришта. Наиме, последње представљање на српском језику изведено у овом месту било је 1848, у време Мајске скупштине, у част патријарха Јосифа Рајачића. Народ се

¹³⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 32).

¹³⁵ М. Томандл, *нав. дело*, 148.

¹³⁶ *Исто*.

¹³⁷ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

¹³⁸ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 45).

ужелео позоришних представљања, утолико више због вести из новина које су писале о успешним гостовањима Позоришне дружине. Дописник *Данице* пише колико се народ ујелео „звуча са дасака, што свет значе“. Позоришна представљања су се одржавала у конгресној дворани, а први комад на репертоару био је Суботићев *Херцег Владислав*. Дворана је била пуна света, а чак су остављена и отворена врата дворане како би и они који нису успели да уђу могли слушати и гледати. Извештач наводи да су чак шест варошких пандура са тешком муком задржавали народ који је желео да уђе, али је то било немогуће, јер је дворана била заузета до последњег седишта.¹³⁹ На позоришна представљања су долазили и људи из суседних места, а највише из Буковца, који нису марили за хладно и кишовито време.¹⁴⁰ Најгледанији комади на овом гостовању били су *Милош Обилић*, *Ајдук Вељко*, *Ајдуци* и *Сан Краљевића Марка*. С обзиром на то да је Позоришни одбор предвидео да се на гостовањима једном у две недеље одржи представа у корист Дружине, у Карловцима је *Милош Обилић* изабран као комад који ће се играти у корист Дружине. Наравно, нису погрешили са избором. Искуство им је показало да је овај комад, иако уметнички један од најслабијих, био најтраженији код публике, те је и овог пута донео највећи приход на благајни.¹⁴¹ Од глумаца највише се одликовала на овом гостовању Драгиња Поповић. Позоришна дружина је у Карловцима представљала од 4. до 23. фебруара 1862. и том приликом је 12 пута изашла пред карловачку публику.¹⁴² Током гостовања у Карловцима, Позоришној дружини су стизали су позиви и из других места. Наиме, Лазика Делимани, осечки први поджупан, иначе римокатолик, позивао је Позоришну дружину да већ на пролеће поново дође у Осек, а уз позив је поднео и детаљан финансијски извештај и пројекцију будућих могућих прихода у Осеку.¹⁴³ Још један позив је стигао, овог пута из Суботице, са молбом да Позориште прикаже и у Суботици неколико представа, уз гаранцију да ће бити обезбеђени стан, храна и превоз.¹⁴⁴

Позив на гостовање стигао је и из Митровице, али се Позоришна дружина упутила у Велики Бечкерек, где је требало да гостује неколико месеци раније, али су се планови због немачке дружине изјаловили.¹⁴⁵ У Бечкереку се организовао месни позоришни одбор, који је извршио припреме за долазак Дружине. Одбор је послао

¹³⁹ *Даница*, бр. 4 од 10. фебруара 1862.

¹⁴⁰ *Даница*, бр. 5 од 20. фебруара 1862.

¹⁴¹ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

¹⁴² *Исто*.

¹⁴³ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 55).

¹⁴⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 59).

¹⁴⁵ *Даница*, бр. 5 од 20. фебруара 1862.

превоз по глумце у Тител, а онда су их чланови месног позоришног одбора дочекали у Бечкерекy. Због католичких празника није се одмах могло почети са представљањима, а први комад, *Херцег Владислав*, извели су 14. марта.¹⁴⁶ Међутим, у В. Бечкерекy локалне власти као да су наумиле да и овај пут спрече гостовање српске позоришне дружине. Наиме, најпре је проблем била дозвола за гостовање, без које нису допуштали да се наставе позоришна представљања, те је администратор Жупаније телеграфисао у Будим за дозволу, која је и добијена.¹⁴⁷ Када је и та препрека превазиђена, а представљања настављена, локалне власти су тражиле да им се достави и дозвола за извођење позоришних представљања у здању Торонталске жупаније. Члан месног позоришног одбора, Стефан Савић, писао је Ђорђевићу тим поводом и разговарао са администратором Жупаније како да се дође до дозволе. Како није постојала могућност договора са властима, Светозар Милетић је у својству председника Новосадске читаонице, која је водила бригу о Српском народном позоришту, писао Новосадском магистрату са молбом да интервениште око набавке дозволе Позоришту за давање представа у дворани Торонталске жупаније у Бечкерекy.¹⁴⁸ Наиме, Позориште је још 1861. добило дозволу од Угарског намесничког већа у Будиму за давање представа по Угарској, те посебна дозвола није била потребна. Дозвола је, претпостављамо, стигла, с обзиром да се са представљањима наставило и у наредних недељу дана. Дружина је Бечкерекy давала представе од 14. до 31. марта 1862. године, и за то време је пред публику изашла 12 пута. Најгледанији комади су били *Херцег Владислав*, *Сан Краљевића Марка* и *Покондирена тиква*. Штампа је највише хвалила Драгињу Ружић, која се поново посебно истакла. Администратор Жупаније је присуствовао представама, а како преноси глумица Драгиња, „био је пијан од чувства, те је рекао да се тако нечему лепом од Срба није надао“. И одзив публике је био добар, а одушевљење велико.¹⁴⁹

Након Бечкерекa, Дружина је намеравала да продужи до Суботице, из које је још раније стигао позив за гостовање. Међутим, пред полазак у Суботицу, извесни Емил Манојловић из Суботице је писао Ђорђевићу са жељом да га упозори на расположење у Суботици како им се не би поновила ситуација из Бечкерекa. Наиме, Манојловић је обавестио Ђорђевића да је градоначелник Суботице строг чиновник који засигурно неће дозволити наступ Позоришту које нема одобрену лиценцу и да је потребно спровести

¹⁴⁶ Даница, бр. 9 од марта 1862.

¹⁴⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. кут. бр. 15, (бр. 80).

¹⁴⁸ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 15, (бр. 15).

¹⁴⁹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 80).

исту процедуру као и у Бечкерекy. Манојловић је заправо сматрао да, пошто Позориште још увек нема одобрење власти, већ постоји у оквиру Новосадске читаонице, потребно је дозволу за извођење представа у Суботици издејствовати од Угарског намесничког већа у Будиму. Притом, препоручивао је и да се Позориште осигура прикупљањем претплате унапред, јер је Срба у Суботици мало и да ће и они одустајати уколико се не обавежу и додаје: „На Буњевце пак се ослањати, била би мистификација”.¹⁵⁰ У Суботици се организовао позоришни одбор, који је одмах почео са припремама за гостовање, а међу члановима који су се највише заложили за Српско народно позориште били су Божидар Вујић, закупник поште у Суботици, и др Петар Стојковић, за кога Вујић пише да „највећу популарност код иноплеменика ужива“. Вујић је обавестио Ђорђевића да не полаже много на речи Манојловића, који није баш расположен према српском Позоришту, и да је могуће да се у Суботици све уреди за гостовање Дружине. Заправо, Вујић је био решен да по сваку цену дође до овог гостовања, јер, како наводи, 1850. је било последње српско представљање у њиховом театру, те се српски народ ужелео да чује са позоришних дасака и свој језик. Вујић и Стојковић су се распитивали код локалних власти, а затим је Вујић обавестио Ђорђевића о условима које је потребно испунити ако би желели да Дружина гостује у Суботици. Наиме, била је неопходна лиценца за гостовање, улазнице штампане латиницом и једна представа у корист „мађарских потоцљеника“. Чланови Позоришног одбора у Суботици су захтевали да први комади на репертоару буду јуначки или весели, а никако конверзацијски, док је Вујић препоручивао да се дају *Ајдуци* или *Милош Обилић*.¹⁵¹ Позоришна дружина је стигла у Суботицу 11. априла 1862, а чланови Месног позоришног одбора су је дочекали и обезбедили станове и храну за све време њеног боравка.¹⁵² Дружина је своје представљање поново започела *Херцег Владиславом*, а дворана је била пуна. У публици је поред Срба било много Мађара и Буњеваца. Током саме представе, како преноси Вујић, повређено је историјско начело, па је поред српске окачена мађарска застава, „само братске љубави ради“. Барон Рудић и господин Шарчевић, буњевачке газде, подстицали су своје сународнике да дођу у позориште и тиме задужили Српско народно позориште. Драгиња Ружић се приликом извођења овог комада још једном доказала као најбоља глумица Српског народног позоришта и својом улогом Видосаве је натерала публику на плач. Најгледанија од свих представа била је она у којој се изводио *Сан*

¹⁵⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 83).

¹⁵¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 88).

¹⁵² *Даница*, бр. 12 од 30. априла 1862.

Краљевића Марка. Тог дана је у Суботици био годишњи вашар и у публици било преко 800 гледалаца, које је већ само име Краљевића Марка привукло. То је био период када су се војници враћали својим кућама, а многи од њих су посетили позориште.¹⁵³ Ипак нису и остале представе било толико посећене од стране других народности. Чак ни приликом извођења *Милоша Обилића*, који је даван у корист мађарских писаца, није био добар одзив од стране Мађара, а ни Буњеваца.¹⁵⁴ Позоришна представљања у Суботици су донела велики приход, али како је живот у овом граду био скуп, на крају је остало свега 200 форинти, а више глумаца се задужило у Суботици, што је решио месни позоришни одбор. Дакле, Позоришна дружина је била добро примљена и обезбеђена, а пред крај гостовања вечера за целу Дружину организована је од стране позоришних посланика. Међутим, Божидар Вујић је писмом обавестио Ђорђевића о понашању глумаца приликом вечере, јер није био нимало задовољан. Наиме, Вујић пише да су се глумци толико лоше понашали и „љубав чланова Одбора одбацили, да су доживели велико презрење овдашњих патриота и српске публике“ и додаје да, уколико буде дошло до поновног гостовања Српског народног позоришта у Суботици, одзив ће бити веома слаб.¹⁵⁵ Ипак, штампа је испратила глумце уз највеће похвале о њиховом владању, уз речи да су „оставили најпријатније упечатљење у овој вароши“.¹⁵⁶ Дакле, ствари у реалности су биле много другачије од онога што је доносила штампа. Божидар Вујић је и пре овог извештаја отворено замерио Ђорђевићу због измена које су они у Новом Саду уносили у извештаје који су стизали из Суботице. Наиме, Вујић је дао одобрење Ђорђевићу да се њихови извештаји објаве у било којим новинама, али, логично, не и да се мењају. А то се често дешавало, па су тако *Даница* и *Србски дневник* хвалили и глумце који нису добро изнели своје улоге, као и представе које су лоше прошле. Вујић је због тога поручио Ђорђевићу да њихове текстове објави онако како су написани или да их не објављује уопште.¹⁵⁷ Вујић је имао много разлога да буде незадовољан Позоришном дружином, јер готово да није било дана, а да се није десио неки проблем у Дружини. Наиме, одмах по доласку Дружине у Суботицу, и пре самог извођења прве представе, глумац Јовановић је направио скандал због којег је, како преноси Зорић, „свима образ оцрнио у очима Суботичана“. Он се трећи дан по доласку напио и у кафани узнемиравао људе, најпре нудећи сваког појединачно алкохолем, а затим и изговарајући псовке.

¹⁵³ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 100).

¹⁵⁴ *Даница*, бр. 14 од 20. маја 1862.

¹⁵⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 115).

¹⁵⁶ *Даница*, бр. 14 од 20. маја 1862.

¹⁵⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 101).

Зорић открива да су тада многи отворено питали због чега таквог човека још увек држе у Дружини.¹⁵⁸ О Јовановићу је писала и Драгиња, која је молила Ђорђевића да га искључи из Дружине због нарушавања угледа Друштву.¹⁵⁹ Вујић се једном приликом јадао Ђорђевићу да би се због понашања глумаца најрадије одрекао свих обавеза према Позоришту. Том приликом је открио и да глумци праве велике трошкове свакодневно испијајући кафе, лимунате, шећерне воде и пива преко мере, а на бини они не певају, већ „крече као мачке”. Према његовом сведочењу, велики скандал је било и певање у представи *Сан Краљевића Марка*, као и свирање оркестра неусаглашено са певањем, па констатује да „би било боље да су Цигани свирали”.¹⁶⁰ Дружина је у Суботици у боравила периоду од 14. априла до 6. маја дала 14 представа, а 8. маја су кренули назад за Нови Сад на дужи боравак.¹⁶¹

Из Новог Сада се позориште са привременим редитељем Лазом Телечким спустило у Панчево 16. октобра. Прве негативне вести о дочеку Дружине у неком месту стигле су из Панчева. Лаза Телечки је већ у свом првом извештају из Панчева најавио Ђорђевићу да буде спреман на вест да је опстанак Дружине у Панчеву немогућ, а извештај је послао након свега пет дана боравка у Панчеву и три одигране представе. Наиме, Лаза је писао да је „панчевачко родољубље које се свуда толико хвали и цени, ништа друго до једна химера”. Први на репертоару је био *Сплеткашевић*, комад новије природе, а на благајни је пристигло свега 48 форинти, што спада у један од најмањих износа који је дружина зарадила на неком представљању, а није у питању била ни недовољно велика сала за представљање. Иако је *Херцег Владислав*, други по реду комад који се давао, до тада изазивао велики одзив публике, то није био случај и са панчевачком публиком, о чему сведочи чињеница да је његова изведба благајни донела свега 65 форинти. Лаза је писао Ђорђевићу: „Греота што играмо кад неће да долазе”.¹⁶² Ни после почетних представа одзив публике се није побољшао, а приликом извођења комада *Улажи је плитко дно* на благајни је било свега 17 форинти.¹⁶³ Лаза је са неколико панчевачких родољуба договорио да се четири комада дају изван претплате и да се одржи једна беседа, у нади да ће то побољшати финансијску ситуацију у којој се Дружина затекла. Уз то, на ред је дошао и *Сан Краљевића Марка*, комад који ни у једном

¹⁵⁸ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 95).

¹⁵⁹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 104).

¹⁶⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 111).

¹⁶¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 115).

¹⁶² РОМС, 12. 702; М. Томандл, *нав. дело*, 154.

¹⁶³ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261; РОМС, 12. 704.

месту није прошао лоше. Тако је било и у Панчеву, па Лаза пише Ђорђевићу да је публике било у великом броју, а да је представа донела 80 форинти, што је, према његовим речима, за Панчево било доста.¹⁶⁴ Лаза је веровао да ће се финансијска ситуација у Панчеву поправити након што се новац прикупи на заказаној беседи. Међутим, и та очекивања су га изневерила. Наиме, према његовом сведочењу, „публике је до зла бога мало било [...] тако смо са те стране, са које смо се највише помоћи надали, сасвим банкротирали“.¹⁶⁵ О панчевачкој немарности за Позориште Ђорђевићу је писала и Драгиња, која је била веома огорчена на Панчевце. Она се јадала Ђорђевићу да су у тешкој ситуацији, па није штедела речи на рачун Панчеваца: „Сад да извучемо читаве главе, а убудуће да нас сам Бог сачува више у Панчево долазити, јер ово су изроди [...] но има где-који који би да могу бог зна шта урадили и какав труд жртвовали, само не да се новца тиче. Ту су се јако оцрнили“.¹⁶⁶ Колико је стање било критично сведочи и писмо Јована Ђорђевића упућено Ђорђу Д. Коди, председнику ЕО-а, којим га извештава да је стање у позоришту критично и да, уколико се не нађе начин да се материјално помогне, прети опасност да престане са радом.¹⁶⁷ Дружина је у Панчеву давала позоришна представљања од 18. октобра до 18. новембра 1862. и том приликом је извела 25 представа. Најгледаније представе биле су *Сан Краљевића Марка*, *Милош Обилић*, *Ајдук Вељко*, *Војнички бегунац*, *Владислав* и *Мејрима*, тј. комади који су већ по традицији доносили највећи приход и, самим тим, стављени су изван претплате.¹⁶⁸ Владање Дружине у Панчеву је било на свом месту, о чему поред часописа сведочи и сам Лаза, редитељ Дружине. *Србски дневник* је у својим извештајима увек истицао да је владање глумаца у Панчеву било примерено. „Наши глумци оставише нас и одоше даље, а оставише после себе спомен ваљаног и солидног понашања. Ја не верујем да су глумци више у Панчеву видели, до свој стан и „Трубача“ где је позориште. Ја сам бар у главном сокаку, а невидо ни једнога туда пролазити. Не чује се ни за дугове какве да су их правили“, пише дописник из Панчева.¹⁶⁹ Можда је на понашање Друштва утицао и нови редитељ, који је и постављен са циљем да успостави ауторитет над Дружином и заведе у њој ред.

¹⁶⁴ РОМС, 12. 705.

¹⁶⁵ РОМС, 12. 708.

¹⁶⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 167).

¹⁶⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 169).

¹⁶⁸ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

¹⁶⁹ М. Томандл, *нав. дело*, 154.

Из Панчева је Дружина стигла у Земун 21. новембра, а одатле је често прелазила у Београд, где је изводила позоришна представљања. Дружина је наизменично давала представе у једном и другом граду све до 9. децембра, а онда је до краја месеца остала у Београду. Друштво је због неподвижних околности започело са представљањима у Земуну, док је првобитни и једини циљ био Београд. Међутим, у Београду су се у том периоду већ давала дилетантска позоришна представљања и Београдски одбор је препоручивао Телечком, који је организовао гостовање, да остану још неко време у Панчеву док они не заврше са својим представљањима у Београду. Будући да се у Панчеву дуже није могло остати због дефицита који је настао током тог гостовања, Лаза је донео одлуку да се тај период превазиђе боравком у Земуну, где би се, такође, давале представе.¹⁷⁰ Резултат таквих околности било је неподвижено гостовање у Земуну, где није био образован ни месни позоришни одбор, већ је све послове обављао само Лаза Телечки. Како је Позоришна дружина била препуштена искључиво сама себи, то су се смештај и исхрана плаћали самостално, по регуларној цени. Поврх тога, била је зима и морало се додатно платити и за дрва за ложење ватре.¹⁷¹ У Земуну се већ приликом прве представе испоставило да је дворана за представљање исувише мала за земунску публику која се у огромном броју одазвала српском Позоришту.¹⁷² Представљање је започело *Милошем Обилићем*, а публике је било у приличном броју. Свака представа била је изванредно посећена, тако да је, на велико олакшање Телечког, успешно прикупљен новац за плате глумцима. У Земуну је друштво извело седам представљања, а међу многобројним народом у публици се налазио и тадашњи познати српски песник Јован Драгашевић. Он је дошао у позориште када се изводила његова драма *Ајдук Вељко* (25. XI 1862).¹⁷³ Скоро сваког дана су се одвијала прелажења из Земуна у Београд, што је прекомерно оптеретило Дружину, а многи су се и разболели. Дешавало се и да лађа оде преко, а да њима остане само чамац, у којем су они прелазили по највећој зими. Једном таквом приликом чамац је пропуштао воду, а Драгиња Ружић се након тога озбиљно разболела и дужи временски период због тога лежала у кревету. Поред лоших услова за прелазак, Дружини су недостајале и основне ствари за зиму – нико од њих није имао бунду, па су прелазили само у хаљинама, односно својим костимима за представљање. Ипак, ниједном се није десило да је неки глумац одустао, одбио да пређе

¹⁷⁰ РОМС, 12. 801.

¹⁷¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 170).

¹⁷² *Даница*, бр. 36 од 31. децембра 1862.

¹⁷³ *Исто*.

у Београд или игра због тешких услова, већ су сви беспоговорно испуњавали свој задатак. Дружина је од 9. децембра боравила искључиво у Београду, а у Нови Сад се вратила 31. децембра 1862. и остала у њему све до пролећа, 1. априла 1863. године.¹⁷⁴

Дружина се 3. априла упутила у Осијек, где је гостовала крајем 1861. и, на тај начин, већ била позната осечкој публици.¹⁷⁵ У Осијеку се поново састао месни позоришни одбор, а Давид Миланковић, који је приликом претходног гостовања био један од најангажованијих чланова Одбора, и овај пут се спремно примио позоришних послова. Миланковић је са члановима Одбора прикупио довољну суму новца да покрије све трошкове гостовања, а обезбедили су и превоз, смештај и исхрану за глумце. Једино су тражили да се играју највише јуначки комади, као што су *Сан Краљевића Марка* или *Хајдуци*, пошто је публика углавном српска, а она то воли.¹⁷⁶ Представљање су започели добро познатим комадом *Милош Обилић*, а и остали комади на репертоару у Осеку су биле углавном драме из српске националне историје, као што су *Ајдук Вељко*, *Сан Краљевића Марка*, *Зидање Раванице*, *Мејрима*, и друге. Представе су биле добро посећене, али ни издалека се не може посећеност мерити са посећеношћу претходног гостовања. Наиме, у међувремену су настале политичке промене које су утицале и на Српску позоришну дружину у Осијеку. Наиме, уз Штросмајерове *Обзораше*, нашла се и славонска група под вођством великог жупана Делиманића. Ове две групације су се међусобно сукобљавале, па како су се *Обзораша* односно *Позораша* 1862. zaloжили за Загребачко казалиште, *Славонци*, које Телечки назива *Шокцима*, у инат Хрватима и *Позорашима* заузели су се за Српско народно позориште. Због такве политичке климе, месни позоришни одбор је захтевао да се од стране српских глумаца, у Осеку да једно представљање у корист грађанске болнице како би тиме посрамили Хрвате, који су 1862. гостовали у Осеку и „сасвим их истиснули Шокцима из памети“.¹⁷⁷ Истовремено су се у Дружини догађали сукоби, а редитељ Лаза Телечки није имао довољан ауторитет над ансамблом којим би могао да умири ситуацију која је на гостовању у Осеку из дана у дан бивала све гора, а која је на крају и ескалирала. У Дружини су се формирале и поједине поделе, па су тако с једне стране били глумци незадовољни управљањем Телечког, а са друге они који су стајали уз њега и подржавали га у сукобу и свему што је претходило истом. Наиме, једне ноћи током гостовања у Осеку, привремени редитељ

¹⁷⁴ За гостовање у Београду погледати поглавље „Сарадња Српског народног позоришта са Позориштима у Београду и Загребу”.

¹⁷⁵ *Даница*, бр. 15 од 14. априла 1863.

¹⁷⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. 9, (бр. 194).

¹⁷⁷ К. Фирингер, *Првих пет гостовања Новосадског позоришта*, 96.

Лаза Телечки долазио је у собу младе глумице Софије Поповић, Драгињине сестре. То је уочио глумац Димитрије Коларовић, супруг Љубице Коларовић, Драгињине и Софијине сестре. Он је ујутру о томе известио Димитрија и Драгињу, а, према његовом исказу, Лаза је око један сат после поноћи дошао Софији у собу и ту се задржао неко време. Драгиња и Љубица су одмах разговарале са сестром, која је признала да је Лаза долазио, али и да није дуго остао и да су само разговарали. Међутим, Коларовић је инсистирао да се са Телечким разреши тај случај одмах. Истог јутра се упутио у Грађанску касину, где се налазио Телечки, ради организације позорнице за наредну представу. Коларовић је одмах почео са увредама и псовкама и без устручавања рекао Телечком да је имао поштене намере када је у току ноћи долазио код његове шогорице Софије, као и то да се само прави чистунац, а кришом се увлачи у собу поштене девојке с нечасним побудама. Уз то му је претио и вређао га. Телечки није могао остати имун на такве увреде, а Коларовић као да је само то и чекао. Цео сукоб је ескалирао у тучу, Телечки је задобио немале телесне повреде, а у сукоб су се умешали глумци Суботић и Хацић, који су присуствовали целом догађају. Телечки је истог дана поднео извештај о немилостивом догађају Управном одбору Друштва, уз захтев да се Коларовић одмах удаљи из трупе. Његову тужбу су као сведоци потписали Суботић и Хацић. У другом табору су били Драгиња и Коларовић, који су водили главну реч, а уз њих су се нашли и Љубица, Софија и Димитрије Ружић, који у свему томе нису имали своје мишљење. Узалуд је Софија покушавала да објасни да је са Лазом разговарала о њеним улогама и да је он према њој био сасвим коректан. Овом табору прикључили су се и Недељковић, Путић и Суботић. Атмосфера у трупи је била мучна, а у осечком грађанству се говорало о сукобу. Давид Милинковић, члан позоришног одбора, одлучно је демантовао гласине о овом инциденту, које су се шириле по граду. И Коларовић је поднео извештај Управном одбору, који су потписале његове присталице иако нису ни сведочили поменутом догађају. Међутим, они су потврдили Коларовићев исказ, као и његов други део, у којем Коларовић оптужује Телечког за деспотизам. Цео случај нашао се пред Управним одбором 26. априла 1863, а главни референт био је Ђорђевић, који је спровео читаву истрагу о овом скандалу. Поједини чланови Одбора су осудили Телечког за главног кривца и изазивача сукоба, посматрајући цео случај кроз патријархално-моралистичку призму свог времена. Ђорђевић је био спреман на такве осуде и у свом излагању подсетио одборнике да је Лаза Телечки већ годину дана био члан Српског народног позоришта, а да га нико не познаје као напасника и женскароша, при чему ни Софија ниједном није изјавила било шта против Лазе. Уз све то, навео је и да је Софија још увек

дете, с обзиром на то да има свега 12 година, као и чињеницу на коју је Коларовић заборавио, а то је да је Лаза са Поповићима и самом Софијом био у сродству; иако нису били близак род, сродство је постојало. Према свему томе, одлука је донета у Лазину корист. 12 одборника је гласало да се Коларовић отпусти из Дружине, а само троје се изјаснило против. Овакво решење се наметало само, с обзиром на проблеме које је Коларовић константно правио у Дружини. Да би се донекле задовољили одборници који су Телечког видели као главног кривца, донета је одлука да се и он казни писменом опоменом, јер је својом посетом после поноћи Софији Поповић дао повода Коларовићу за његов преступ. Укором је кажњена и Драгиња Ружић, „што дружину на раздор раздражује и редитеља Телечког јавно понижава називајући га ђубретом, балавцем и претећи му да ће га из дружине истиснути”. Поред Драгиње, кажњени су и Путић, Недељковић, Суботић, Ружић и Зорић јер су лажно сведочили.¹⁷⁸ Овим одлукама Управног одбора раздор у Дружини није престао, само се примирио, али не задуго. Позоришна представљања су, ипак, настављена. Позоришна дружина је давала и једно представљање у корист болнице. Играли су *Ајдук Вељка*, а 50 форинти су уступили Грађанској болници. Чини се да је Српска народна позоришна дружина у Осеку учествовала и у једној политичкој демонстрацији. Наиме, чланови Позоришног одбора су са „угледном србском и шокачком господом“ организовали серенаду у славу жупану Делиманићу. Повод је био напад на Делиманића у хрватском *Позору* због његове наклоности Српском народном позоришту. Наиме, у бр. 93 од 24. IV 1863. изашао је чланак о гостовању Српског народног позоришта у Осеку, а у истом чланку се спомиње и велики жупан Делиманић, на кога је бачена сумња да „кумује којекаквим сплеткарима, и то не зато што је пријатељ Српског народног позоришта, већ зато што је рад окренути и Србе и Хрвате“. Оркестар Српског народног позоришта је свирао, а касније се певала и *Црногорка*. Лаза Телечки је одржао кратак говор у којем се захвалио жупану на његовој приврежености Српском народном позоришту. Делиманић је имао спреман одговор који је пред свима изрекао. Наиме, након што се захвалио организаторима и учесницима серенаде, изјавио је да је он човек који љуби свој род и домовину своју и да се Хрвата и хрватске грдње не боји. Такође је рекао да воли српско Позориште јер одговара у потпуности свом задатку, тако што народним комадима буди свест у народу, а чега нема у хрватском Позоришту.¹⁷⁹ Што се позоришних представљања тиче, из извештаја који

¹⁷⁸ Л. Дотлић, *нав. дело*, 310-318;

¹⁷⁹ К. Фирингер, *Првих пет гостовања Новосадског позоришта*, 97-98.

су објављени у *Даница* стиче се утисак да се публици највише допао комад *Зидање Раванице*, који је уједно донео и највећи приход. Још један догађај пореметио је гостовање Позоришне дружине у Осиеку. 30. априла 1863. године у Осеку је преминуо млади глумац Евгеније Бони, дотадашњи члан Српске позоришне дружине.¹⁸⁰ Тиме су се немири у Дружини накратко примирили, али сукоб није решен. 30. априла било је и последње представљање у Осеку, а приход је намењен Осечком градском позоришту и Српском народном позоришту. За 15 представа дружина је зарадиле више од две хиљаде форинти. Сва представљања су била добро посећена, а народ је долазио на представе и из околних места, из Чепина, Тења, Сарваша, Белог Брда, Даља и Вуковара.¹⁸¹ Дружина је по првобитном плану за ту годину требало да после Осиека посети Вршац, али је због непредвиђених догађаја који су се десили на овом гостовању Ђорђевић захтевао да се из Осиека упуте у Нови Сад. У међувремену, док је Дружина још увек била на гостовању, Управни одбор је донео одлуку да се приликом гостовања један члан Позоришног одсека из Новог Сада задужи да прати њихов рад и буде стално присутан у Позоришној дружини. На то место је изабран Јован Ђорђевић.¹⁸²

У Новом Саду је требало да коначно буде ликвидираан спор који се догодио у Осиеку, али ”решен” је тако што је Дружину напустило неколико чланова, а међу њима су били и они најистакнутији – Драгиња и Димитрије Ружић. Од осталих чланова Дружину су напустили Љубица Коларовић, Софија Поповић и Јован Путић, а Димитрије Коларовић је отпуштен.¹⁸³

8. маја 1863. Дружина је напустила Нови Сад и упутила се ка Вршцу, а са њом је био и Јован Ђорђевић. У Вршцу се организовао позоришни одбор који је обезбедио смештај за глумце, а у време њиховог доласка много народа се окупило на железничкој станици да их дочека с интовима и каруцама, „те их са највећом славом доведосмо у варош“. Овакав дочек је сведочио о великом одушевљењу и усхићењу које је владало у народу поводом доласка Дружине Српског народног позоришта. У Вршцу је арена за позоришна представљања била скромна и често се дешавало да велики број људи не успе да уђе, те су се враћали кући разочарани. Ипак, Позоришној дружини је сигурно било драго када је чула да јој је Вршачко добровољно друштво уступило своју богату гардеробу за представљање, а извештач из Вршца је најавио да ће гардероба бити

¹⁸⁰ Л. Дотлић, *нав. дело*, 318; М. Томандл, *нав. дело*, 158;

¹⁸¹ *Даница*, бр. 19 од 12. маја 1863.

¹⁸² АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 15).

¹⁸³ *Даница*, бр. 21 од 26. маја 1863.

поклоњена Дружини. Вршац је, као град рођења Јована Стерије Поповића, имао посебну одговорност према Позоришту коју је оправдао својим дочеком и гостопримством које је указао Дружини. Због великог одзива и доброг расположења према Српском народном позоришту дописник из Вршца је писао овако: „Ја бих смео рећи по свима знацима [...] да ће нам одсада бити Вршац тврд град од туђинске навале са истока, бодра стража, поред које не може остало србство без бриге одавати се другим пословима, који иду на подкрепљење народности наше”. У Вршцу је на представе редовно долазио и владика Емилијан Кенђелац, а то је био редак, готово изузетан случај да неко од црквених људи посећује Позориште, и то српско.¹⁸⁴ Врхунац овог гостовања била је вест која је изашла у *Даница*. Наиме, неколико дана пред одлазак Дружине из Вршца тамношња српска општина је наменила 10 хиљада форинти за Српско народно позориште, што је засигурно био један од највећих доказа о бујању националне свести међу српским народом, које је било подстакнуто управо Српским народним позориштем.¹⁸⁵ Дружина је у Вршцу боравила више од месец дана, тачније од 11. маја до 28. јуна 1863. године. За то време дала је чак 18 представа, од којих су најгледанији комади били нови комад *Сеоба Србаља Ђуре Јакшића*, *Зидање Раванице*, *Херцег Владислав*, *Војнички бегунац*, *Милош Обилић* (представљан два пута), *Сан Краљевића Марка*.¹⁸⁶

После Вршца на реду је био Темишвар, где је Дружина стигла 21. јуна 1863. године. Представљање су почели *Војничким бегунцем*, театар је био дупке пун, а међу публиком је, поред Срба, било доста Немаца, Мађара и Јевреја. Одушевљење је било огромно, а у Темишварским новинама (*Temesvarer Zeitung*) изашао је чланак у којем је похвално писано о Српском народном позоришту и његовом гостовању у Вршцу.¹⁸⁷ Позоришна представљања су у Темишвару била изванредно посећена, а приходи су били далеко изнад просека.¹⁸⁸ Очекивано је било да не буду све представе изузетно посећене, али оно што је изненадило јесте дефицит настао на гостовању у Темишвару, с обзиром на изузетну посећеност и огромне приходе са представа. По свему судећи, разлог томе може бити изостанак месног позоришног одбора који би се побринуо да се Дружини обезбеди барем смештај и исхрана. Не постоје подаци о одбору у Темишвару, тако да је могуће да га није ни било, те је било тешко покрити све трошкове и плате глумаца.

¹⁸⁴ *Даница*, бр. 21 од 26. маја 1863.

¹⁸⁵ *Даница*, бр. 23, од 16. јуна 1862.

¹⁸⁶ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

¹⁸⁷ *Даница*, бр. 28, од 14. јуна 1863.

¹⁸⁸ На пример, приликом извођења *Војничког бегунца* на благајни је прикупљено преко 400 форинти, *Владимир и Косара* - 340, *Стари бака скоро* - 300, *Ајдук Вељко* - 270.

Вероватно је из тог разлога 31. јула, дан пред одлазак Дружине, организована беседа у корист Позоришне дружине. Вршачка омладина је сав приход наменила Српском народном позоришту, а, како би се остатак дефицита подмирио, Димитрије Београдац из Темишвара позајмио је 500 форинти, а Јован Пашка, угоститељ у чијој се кафани одржала беседа, поклатио је 45 форинти, које је наменио исплати смештаја.¹⁸⁹ Што се тиче позоришних представљања, и у Темишвару су најгледаније представе биле оне у којима су се давали комади из српске историје. Од глумаца похвале су у сваком броју новина добијали исти глумци – Јованка Кирковић, Зорић, Недељковић, Телечки и Марија Цветковић.

Дружина је из Вршца прешла у Чаково, где се представљала од 4. до 21. августа. У Чакову је доживела велику непријатност, нешто што до тада није искусила. Већ приликом првих извођења бивала је узнемиравана од стране немачких грађана који су редовно током представа боравили у суседној башти. Они су својом виком и лармом узнемиравали и публику и глумце. Међутим, приликом извођења *Сеобе Србаља* 15. августа бука из суседне баште је била толико јака да је у неким тренуцима било немогуће било шта чути у публици. То као да није било довољно, већ су ти Немци почели да бацају каменце најпре на позорницу, а потом и на публику. Због свега тога морала је да интервенише полиција. Додуше, Чаково у сећању глумаца засигурно неће бити упамћено само по злу. Штавише, тамношњи становници су доказали своје родољубље и учинили све да боравак Дружине прође у најбољем реду. Тамношњи одбор се са великом ревношћу побринуо за сваку ситницу у вези са доласком и боравком Дружине. Благајник Замфировић, који је са највећом озбиљношћу руководио благајном и продавао улазнице приликом сваке представе, имао је 60 година. Чланови одбора су се побринули да већина глумаца добије бесплатан смештај и исхрану. У Чакову су били људи које је вредно поименце поменути. Наиме, ондашњи трговац Јован Београдац је бесплатно уступио место за арену, а жупанијски чиновник Петар Бота је поклатио Народном позоришту један квалитетан мач и шешир. Чаковци су мислили и на заостали дуг из Темишвара. Јован Дајевић, трговац, позајмио је из своје касе 150 форинти за исплату темишварског дуга. Ни Српско народно позориште није остало дужно својим Чаковцима. 21. августа играле су се две представе, од којих је чист приход намењен чаковској сиротињи.¹⁹⁰ Одржана је и играња у част Позоришне дружине.¹⁹¹ Чаковци нису изостајали са

¹⁸⁹ *Даница*, бр. 34 од 25. августа 1863.

¹⁹⁰ *Даница*, бр. 37 од 15. септембра 1864.

¹⁹¹ *Даница*, бр. 34 од 25 августа 1863.

представа, те је свака била прилично посећена, али се завршавала без већег прихода, с обзиром на то да је сала за представљање била малена. Од комада су најгледанији били *Сан Краљевића Марка*, *Мејрима* и *Стари бака*. Дружина је извела 11 представљања, у којима су се највише истакли Недељковић, Телечки и Марија Цветковић. Приликом поласка Дружине из Чакова, много људи се окупило да је испрати до Жебелја, тј. прве железничке станице.

После Чакова на ред је дошла и Велика Кикинда, у којој је Друштво давало представе од 25. августа до 25. септембра 1863. године. Дружина је и у Кикинди дочекана на железничкој станици са музиком и узвицима „Живели!“. Овакви дочеци су већ постали традиција и сигурно су представљали велико задовољство за глумце. У Кикинди су се позоришна представљања изводила најпре у магистратској дворани, а почело се са славним комадом *Милош Обилић*. Овај комад је од стране сваког тадашњег критичара био оцењен као уметнички безвредан, али је и даље његов назив на улазници доносио највећи одзив публике. Недуго затим, направљена је бина на отвореном, с обзиром на то да је било лето и могло се представљати на отвореном, где би и већи број људи присуствовао представи. Помоћ око подизања бине пружио је Андрија Талијан, Мађар који је приложио у ту сврху 20 форинти. Овај ревносни грађанин се није задовољио само донацијом, већ је успео да сакупи још 37 форинти са стране како би били обезбеђени сви трошкови око подизања бине. Уз њега је пристао и један од кикинђанских трговаца господин Фани, који је поклонио 20 фунти свећа за позорницу.¹⁹² Позоришна дружина је при доласку у Кикинду, као што видимо, наишла на гостопримство и помоћ од стране њених грађана, али то није било све. Подршка је стизала са свих страна, те су и други грађани Кикинде следили пример својих суграђана. Сенатор Таназевић је поклонио гардероби Позоришта скупочену женску душанку, трговац Стеван Петровић је подарио 5 фунти свећа, а Лазар Јовановић, такође трговац, позајмио је позоришној каси 300 форинти на име темишварског дуга.¹⁹³ Најгледанији комади у Кикинди били су *Херцег Владислав*, *Мејрима* (у корист Друштва) и *Сеоба Србаља*. Дружина је и у Кикинди дала једно представљање у корист сиротиње 24. септембра.¹⁹⁴

Док је Друштво било на гостовању у Кикинди, Ђорђевић је уговарао гостовање у Сенти, али су тамо ствари ишле мало теже него што је то био случај са другим местима.

¹⁹² *Даница*, бр. 37 од 15. септембра 1863.

¹⁹³ *Даница*, бр. 39 од 29. септембра 1863.

¹⁹⁴ *Даница*, бр. 42 од 20. октобра 1863.

Наиме, Андрија Николић из Сенте, члан тек основаног месног позоришног одбора, обавестио је Ђорђевића под којим условима би се могло гостовати у Сенти. Наиме, Ђорђевић је тражио да се месни позоришни одбор побрине да Дружина тамо да најмање осам представљања, а да се уз то обезбеде смештај и исхрана за глумце. Међутим, Николић је писао Ђорђевићу да се у Сенти одазвало само 127 особа које би дошле у Позориште и да у истом месту није могуће дати више од шест представа. Рачунао је да би тај број био мало већи, јер постоји могућност да се један број Мађара и Јевреја одазове при првим представљањима из радозналости, али то ипак није довољна гаранција. Добра страна је било одобрење од Магистрата које су добили уз гаранцију да ће одржати и једну представу у корист сиротиње. Дакле, и ако услови нису били повољни, а гарантовани приход од 400 форинти изузетно мали, Ђорђевић је пристао на овакве услове и убрзо је дошло до овог гостовања.¹⁹⁵ Прво представљање у Сенти почело је немачким комадом *Стари бака и његов син хусар*, а приход на благајни сведочи да се публика није одазвала у великом броју. Међутим, већ приликом другог представљања, када се давао *Херцег Владислав*, дворана је била пуна и сва су места била попуњена. У публици је, поред Срба из Сенте и других банатских и бачких места који су у великом броју дошли само да би присуствовали извођењу овог комада, било Мађара и Јевреја. Дописник из Сенте који је састављао извештај о представи, јављао је да се публика више интересује за историјска дела него за најбоље шаљиве или конверзационе комаде, што је свакако било тачно. Због тога су на остатку репертоара доминирале националне драме попут *Милоша Обилића*, *Мејрима* и *Зидања Раванице*. И приликом извођења *Милоша Обилића* дописник јавља да је дворана пуна, „толико мами овај наслов и наш и туђ свет“.¹⁹⁶ У Сенти се ипак одржало 8 гостовања, али приход од представа је био скроман. С обзиром на то да су у Сенти Мађари у односу на Србе били 5:1, не изненађује много слаб одзив публике. Након Сенте, Ђорђевић је планирао Дружину да поведе у Суботицу, о чему је разговарао са Вујићем, тамношњим представником месног позоришног одбора. Вујић се у више наврата обраћао локалним властима, ишао код градоначелника и судије и скоро месец дана покушавао да набави дозволу за долазак Дружине, али безуспешно. Власти су биле одлучне да не дозволе гостовање Српске народне позоришне дружине, чак иако у Суботици није било заказано гостовање неке друге позоришне дружине. Само је Мађарско позоришно друштво требало да гостује у Суботици и то од 1. новембра.

¹⁹⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 221 и бр. 222).

¹⁹⁶ *Даница*, бр. 42 од 20. октобра 1863.

Позоришна дружина је у Сенти завршавала гостовање 10. октобра и, сходно томе, имала је времена до тог рока, али се свакако могла ускладити и са гостовањем мађарског Друштва, јер је и раније било таквих случајева. Вујић је покушавао на све начине да добије дозволу за Српско народно позориште. Молио је за одобрење гостовања које би кратко трајало, а судији је објашњавао како су Срби у Аустрији расути на све стране, немају организован политички живот, а да им се чак онемогућава и обично гостовање Позоришта. Ипак, сви су остали имуни на његове молбе и убеђивања, те до гостовања у Суботици није ни дошло, а Дружина се упутила у Сомбор.¹⁹⁷

На гостовању у Сомбору Дружина се задржала од 13. октобра до 3. децембра 1863, дакле више од месец и по дана. Тамо се организовао одбор, који је обезбедио бесплатан смештај и оброке, а тамношње Позоришно добровољно друштво је уступило гардеробу за представљање. Након гостовања у Сомбору Дружина се вратила у своје седиште, у Нови Сад, где се задржала пуних пет месеци, тј. до 5. маја 1864. године.

Прво гостовање 1864. године било је у Митровици, у месту у којем Дружина није никада раније гостовала. Јован Ђорђевић је уочи гостовања упутио глумца Димитрија Коларовића да изврши све неопходне припреме са члановима тамношњег Позоришног одбора. Коларовић је уз помоћ Павла Панаотовића, члана месног позоришног одбора, добио дозволу од власти за гостовање, закупио место за позоришна представљања на два месеца и обезбедио смештај за Дружину на једном месту.¹⁹⁸ Представе су се одржавале у башти гостионице „Код златног лава”. Међутим, у периоду боравка Дружине у Митровици време је било лоше, те се дешавало да представа буде прекинута или пак одложена за наредни дан, с обзиром на то да су се представљања одржавала на отвореном. Чак и у данима без кише напољу је и даље било доста хладно, па је такво време утицало и на одзив митровачке публике. Слаб одзив публике је почео да ствара дефиците, чиме су започињали и проблеми у Дружини, а, поврх свега, Јован Ђорђевић није био присутан. Наиме, он је само на почетку гостовања био са Дружином, али је морао хитно да напусти Митровицу и врати се у Нови Сад, где се ангажовао око спасавања угроженог *Дневника*, а ускоро ће отићи и у Сремске Карловце на заседање Црквено-народног сабора. Ђорђевић је за свог повереника у трупи ангажовао глумца Пају Маринковића, који је био дужан да га о свему обавештава.¹⁹⁹ Ни ангажовање око сакупљања претплатника није помогло и Управни одбор је морао да интервенише,

¹⁹⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 219, 225, 227).

¹⁹⁸ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 277).

¹⁹⁹ Л. Дотлић, *нав. дело*, 67.

пославши 100 форинти за подмиривање најнужнијих потреба. Како би се подмирили сви трошкови, односно како би се платио смештај за глумце, Павле Панаотивић одборник је са још неколико Митровчана сакупио суму у износу од 80 форинти.²⁰⁰ На гостовању у Митровици трупа је била од 10. маја до 29. јуна. 1864. године. Најбоље посећене представе у том периоду су биле *Милош Обилић*, *Сеоба Србаља*, *Немања* и *Војнички бегунац*. Као ревносни посетиоци показали су се граничарски официри и католичко свештенство, они који су до тада били ретко виђени на позоришним представљањима.²⁰¹ За време гостовања у Митровици трупа је направила мали екурс и уочи Видовдана отишла до Врдника, где је приказала *Зидање Раванице* и *Милоша Обилића* (13. и 14. јун). Врдничани су припремили леп дочек глумцима, а игуман Данило је обезбедио место за представљање у околини манастира, где се окупило много народа. Песникиња Милица Стојадиновић-Српкиња је угостила глумце у својој кући, где су и преноћили.²⁰² Извођење *Милоша Обилића* у Врднику је донело већи приход од свих представљања у Митровици, изузев представе *Милоша Обилића*, која је и тамо донела велики приход на благајни, већи од свих осталих представа.

Након свршене сезоне у Сремској Митровици, која се због лошег времена завршила с дефицитом, Дружина је кренула на путовање по Славонији. Први на том путу су били Винковци, где је гостовала од 4. до 28. јула 1864. године. Наиме, док је Дружина још увек боравила у Митровици, стигао је позив једног од најугледнијих грађана Винковаца, трговца Веселиновића, који је позвао Дружину да се после Митровице упуте у њихов крај, где су се већ zaloжили за добијање сале и сакупили за један дан 67 претплатника, а било је изгледно и да ће кад се пуне карте у продају бити велики број заинтересованих. Поред тога, обезбедили су и смештај и оброке за цео ансамбл и жељно их очекивали у свом месту.²⁰³ Ђорђевић је, по свему судећи, одмах дао своје допуштење за гостовање у Винковцима. Приликом доласка Дружине у Винковце мало је фалило да дође до забране представљања од тамношње граничарске команде, с обзиром на да је Друштво стигло без исправа, односно пасоша. Ђорђевићев заступник Маринковић је био на подворењу код обрштара и оберстлајтнанта, који су га врло лепо примили, иако је најпре био упозорен да је обрштар суров и оштар човек и да ће због пасоша доћи до забране представљања. Маринковић се обавезао да ће пасоши стићи за највише четири

²⁰⁰ *Даница*, бр. 5. јула од 1864.

²⁰¹ *Даница*, бр. 22 од 31. маја 1864.

²⁰² М. Томандл, *нав. дело*, 164-165; Ј. Дотлић, *нав. дело*, 66.

²⁰³ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 302, 304).

дана и са војним властима се споразумео да војни музичари, по потреби, учествују на позоришним представама уз накнаду од 40 новчића за сваког музичара по представи. Маринковић је у истом писму молио Ђорђевића да хитно пошаље за све чланове Дружине пасоше, који су, очигледно, стигли у међувремену, с обзиром на то да су представљања почела и да није било никаквих неприлика.²⁰⁴ Винковчани су са одушевљењем дочекали Позоришну дружину, посебно када се узме у обзир чињеница да у њиховом месту никада није гостовала ниједна српска позоришна дружина. Представе су се давале у башти гостионице „Код аустријског цара”, коју је њен власник Кифингер бесплатно уступио Позоришној дружини.²⁰⁵ Људи свих сталежа и народности, а пре свега Срби, Немци и Шокци, указивали су им велико поштовање и жељу да им се у свему нађу при руци. Било је међу Немцима и Шокцима много оних који су се обраћали члановима дружина са жељом да им ови држе часове српског језика, да их науче да читају и пишу, „ал не бадава него за плаћу“. При том, глумци су добили и позиве са више страна, нпр. од супруга угледнијих Винковчана, са жељама да их угосте у својим кућама. Маринковић је само страховао да неко од глумаца не направи какав испад, па би онда било „збогом с поштовањем”.²⁰⁶ Гостовање у Винковцима је почело представом Стеријиног *Милоша Обилића*, али је остатак репертоара био доста разноврснији, вероватно због Винковачке публике, у којој је било више Немаца и „браће римске вере“ него самих Срба, којих и иначе у Винковцима није било много. На репертоару су били комади *Војнички бегунац*, *Стари бака*, *Госпође и хусари*, *Пуница*, *Вампир* и *чизмар* и др. Дакле, репертоаром су доминирали немачки комади, за разлику од свих претходних гостовања на којима су дела српских писаца из националне историје односила превагу. Представама је присуствовала сва винковачка господа и власт, а међу најревноснијим посетиоцима били су тамношњи генерал Фром и његови официри. Такође, и велики жупан сремски из Вуковара, Кушевић, често је долазио на представљања, као и гроф Кун, и то са целом својом фамилијом (њих десеторо). И сам Маринковић није могао да сакрије одушевљење, па тако пише Ђорђевићу: „Нас овде сматрају као праве апостоле, а не друкчије”.²⁰⁷ У Винковцима је Позориште приредило 16 представа, од којих су највећи приход донеле следеће: *Милош Обилић*, *Зидање Раванице*, *Мејрима* и *Миљко*

²⁰⁴ Л. Дотлић, *нав. дело*, 69.

²⁰⁵ *Даница*, бр. 32 од 9. августа 1864.

²⁰⁶ АВ, Ф. 35, кут. бр. 9, (бр. 326); Л. Дотлић, *нав. дело*, 69-70.

²⁰⁷ *Исти*, 70; АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 330).

Мркоњић. Дакле, иако су репертоаром доминирали страни, тј. прерађени комади, највећа заинтересованост је ипак била за оне комаде из српске националне историје.

Из Винковаца Дружина је стигла у Славонски Брод, где су је већ увелико очекивали и где је све било спремно за отпочињање позоришних представљања. Пре њиховог доласка и тамо се, као што је већ био обичај, образовао месни позоришни одбор од неколико угледнијих Срба. Стева Поповић, један од чланова тог одбора, успео је да пре доласка Дружине издејствује дозволу од Политичког суда за позоришна представљања у Броду.²⁰⁸ У Броду је било предвиђено да се представе одржавају на отвореном, као што је био случај и у претходним местима и што се практиковало у летњим месецима, али је време било ветровито и кишовито, те су били спречени да дају представе на отвореном и решено је да се оне одржавају у Градском позоришту, које је, нажалост, било мало. Притом, Градски театар је био и доста удаљен од њиховог смештаја, те су морали редовно пешачити до тамо, носећи и гардеробу за представу. Гостовање није започело повољно, с обзиром на то да је дошло до раздора у Дружини јер су, с једне стране поједини глумци били незадовољни бесплатним смештајем, а са друге стране су се и међусобно сукобљавали. Било је планирано да Ђорђевић дође у Брод, где би се позабавио дисциплином Дружине, али су политичке околности спречиле његов долазак. Наиме, у Броду је у том периоду суспендован *Дневник*, те је и Ђорђевићу било онемогућено да дође у то место, што се одразило на понашање трупе.²⁰⁹ Због тога је Маринковић замолио Ђорђевића да му пошаље овлашћење којим би могао управљати Дружином. Друштво се публици у Броду представило Стеријиним комадом *Милош Обилић*, као што је био случај и у Винковцима, али и у многим другим местима у којима је Дружина гостовала раније. Градски театар је приликом сваке представе био препун, али је сала била мала, те је на благајни приход увек био упола мањи од оног у Винковцима. Грађани су били одушевљени игром српских глумаца, па је чак и градоначелник Котарас, који је био у публици током сваког представљања, изјавио своје задовољство Позориштем, владањем глумаца, а посебно извођењем драме Матије Бана *Мејрима*. О том представљању је разговарао са Маринковићем, изјављујући „да боље представљамо него у Загребу, особито што се језика и израза у декламацији тиче” и додаје да, и ако је и сам Хрват, ипак мора признати „што ваља и што је боље”.²¹⁰ Што се тиче драме Матије Бана, *Даница* преноси расположење публике приликом њеног

²⁰⁸ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 343).

²⁰⁹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 4).

²¹⁰ Л. Дотлић, *нав. дело*, 73.

извођења. Наиме, на свакој представи је у публици било барем 10–15 Срба из Босне, као и муслимана из Босанског Брода. *Даница* бележи да је врло интересно гледати „наше несретне потурченике када се Мејрима бори сама са собом хоће ли узети на се крст” и додаје да је „један Муја Ђипио као бесомучан, па одјурио напоље“. Слично је било и приликом извођења *Ајдук Вељка*.²¹¹ Приликом извођења комада *Сплетка и љубав* (26. XIII), у публици се налазио и Јован Суботић, а сутрадан је са глумцима одржао и пробу своје *Прехвале*, уносећи у текст и игру многе измене.²¹² Дружина је дала и једну представу у своју корист – *Сеобу Србаља*, а након завршених представљања одржала је и беседу 3. септембра. На беседи су се у највећој мери окупили официри Градишке регименте. Чланови Дружине су у Броду појали у цркви на Велику Госпојину. „Све је у цркви од милине и радости плакало кад су певање чули, па су ми најзнаменитији људи наши благодарили на том”, пише Маринковић своме управитељу Ђорђевићу, хвалећи младог свештеника Јована Штековића, који много воли Позориште. Највећи приход на овом гостовању донели су комади *Стари бака*, *Пуница*, *Госпође и хусари*, *Мејрима*, *Ајдук Вељко* – дакле, овог пута нису доминирали комади из националне историје. У Броду су глумци још једном доказали своју пожртвованост. Наиме, како је готово свакога дана падала киша, а представе су се играле у граду, удаљеном од њиховог смештаја, глумци су се сваке вечери уморни враћали по мраку и блату, пешачећи и више од сат времена, а нико од глумаца ни у једном тренутку није одустао. На крају гостовања тамношњи одбор се постарао да се прикупи новац за исплату смештаја, а обезбеђен је и превоз глумаца до Нове Градишке, следећег места на списку гостовања.²¹³

Јован Ђорђевић је планирао гостовање у Суботици још у септембру или октобру 1865. године, а поводом тог догађаја се обратио Божидару Вујићу, који је и током претходна два гостовања решавао сва питања око гостовања. Међутим, Вујић овог пута обавештава Ђорђевића да је градоначленик Суботице одбио дозволу за гостовање, уз образложење да је варошко представништво донело одлуку да никоме не даје дозволу, јер је планирана реконструкција позоришне зграде. Ипак, Вујић је гајио наду да би до овог гостовања могло доћи, те саветује Ђорђевића да поднесу молбу Магистрату и директору позоришта у Суботици.²¹⁴ Да ли је молба за гостовање Позоришне дружине у Суботици поднета или је Ђорђевић од ње одустао и решио да са Дружином крене у неко

²¹¹ *Даница*, бр. 35 од 30. августа 1864.

²¹² Л. Дотлић, *нав. дело*, 74.

²¹³ *Даница*, бр. 37 од 13. септембра 1864.

²¹⁴ АВ, Ф. 35 ДНСП, к. бр. 10, (бр.130).

друго место није познато, али до овог гостовања 1865. године није дошло. Вујић се и почетком 1866. обратио Ђорђевићу, саветујући га да поднесе молбу Магистрату за добијање концесије за давање представа, јер је другачије градоначелник неће одобрити. Ова молба је засигурно поднета и добијена, с обзиром на то да је до гостовања у Суботици дошло већ крајем фебруара 1866. године.²¹⁵ Дружина је у Суботици гостовала од 26. фебруара до 29. марта 1866. године и том је приликом извела 18 представа. Најгледаније представе у Суботици биле су *Милош Обилић*, *Марко Краљевић* и *Арапин* и *Миљко Мркоњић*.²¹⁶ Представе су се до 12. марта изводиле у дворани „Код вароши Пеште“, а након 12. на отвореном, док је Градско позориште стајало празно и за то време ниједна дружина у њему није давала своје представе, па опет, власти су одбиле да дају дозволу.²¹⁷

На дан одласка из Суботице, Ђорђевић је примио вест из свог родног места Сенте, да се његов отац упокојио. Ђорђевић је ипак био решен да дође са Дружином у Бају, следеће место у плану гостовања, како би тамо извршио све потребне припреме за гостовање Дружине и да се тек онда упути у Сенту. Међутим, проблеми који су се јавили још у претходној години нису му давали мира, чак ни у тренуцима које је тада проживљавао. Наиме, већ 6. априла у Баји дошло је до правог раздора у самој Дружини, тј. међу глумцима. Глумци Коларовић и Рашић су се најпре посвађали на забави у винограду угледног грађанина Баје, који их је из поштовања позвао како би их угостио, а затим и потукли.²¹⁸ Свадљиви Коларовић ни овог пута није могао да избегне свађу, па се током ручка и вечере расправљао са својим колегом Рашићем. Том догађају су присуствовали и сенатор Хаџић, тамношњи бележник, подбележник, трговац из Сомбора и још неки угледни грађани из Баје. Ипак, њихово присуство није спречило поменуте чланове да воде расправу, у којој су падале и теже увреде, а која је резултирала и тучом испред кафане у граду, у којој су учествовали Коларовић, Рашић и Шкорић (додуше, Шкорић је имао улогу посредника). Ова туча се завршила и рањавањем ножем, а како је у свему најгоре прошао Коларовић, он је и алармирао власти у граду исте ноћи, а сутрадан су сви били упознати са овим случајем. Ђорђевић је у извештају Управном одбору о поменутом догађају изјавио како су се овим ексцесом јако обруkali у Баји, а закључак је био поново исти – Коларовић нарушава углед Српском народном позоришту

²¹⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 150).

²¹⁶ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

²¹⁷ *Матица*, бр. 17 од 20. марта 1866.

²¹⁸ РОМС, М. 8054, Писмо Јована Ђорђевића у вези са тучом глумаца и финансијским тешкоћама током гостовања.

и треба га отпустити.²¹⁹ У међувремену, позоришна представљања су настављена, а у Баји су боравили до 20. априла и у том периоду су пред публику изашли 14 пута. Најгледанији комади, односно они који су донели највећи приход, су били следећи: *Милош Обилић*, *Стари бака* и још два комада изведена у истом дану – *Жена што кроз прозор скаче* и *Ко је господар у кући*.

После Баје уследило је и гостовање у Вуковару (25. IV – 23. V), након чега се Дружина вратила у Нови Сад на дужи боравак. Заправо, првобитни план је подразумевао само краће задржавање у Новом Саду, одакле би се упутили на гостовање које се требало одржати у Будиму. Позориште је добило дозволу од Намесничког већа, а Коста Јосифовић, представник тамношњег Месног позоришног одбора, претплатом унапред обезбедио је 1000 форинти за девет представа, позоришне ствари су већ биле послате паробродом, али због Аустро-пруског рата до овог гостовања није дошло.²²⁰

Након завршетка дуге летње сезоне у Новом Саду, Дружина се спустила у Земун, где је у периоду од 11. септембра до 3. октобра 1866. извела 17 представа. На репертоару су доминирали страни комади, а највећи приход донели су *Милош Обилић*, *Церчак* и *Краљева сеја*.

Из Земуна су отишли за Вршац, где су у периоду од 11. октобра до 6. децембра 1866. извели 35 представа. У *Застави* је изашао допис из Вршца у којем је писало следеће: „Овај је напредак најбоља сведоџба да ова наша- у целој нашој земљи – народна установа, снаге за живот и лепе изгледе за будућност има, зато велом, да све оне тиге злосутнице престану певати, а она господа која још једнако о опастнку овог народног института сумњају, и која скоро при свакој скупштини за покров, сандук и укуп ове установе бригу воде, нек се те сумње и бриге окану, и уместо тога нека се својски и срчано таког посла лате, који ће се на боље напредовање ове установе клонити и онда ће много боље бити, а и сваки ће онда Србин рећи, хвала браћо, само сложено и даље тако, па нема онда невоље“. Ђорђевић је у Вршцу 16. октобра 1866. године отворио и позоришну школу у којој је одржавао пробе и предавања за глумце. Школа се налазила у дворани Српске православне црквене општине.²²¹

Након Вршца, уследила су гостовања по Белој Цркви, Панчеву, Великом Бечкереку и Темишвару. Приликом боравка у Панчеву (26. IV 1866 – 6. XII 1866)

²¹⁹ РОМС, М. 8055, Извештај Јована Ђорђевића Управном одбору Српског народног позоришта у вези са тучом међу глумцима.

²²⁰ М. Томандл, *нав. дело*, 171.

²²¹ *Исто*, 174.

Панчевачко српско црквено друштво је поклонило Српском народном позоришту целокупну гардеробу са свим реквизитама свог Дилетантског одсека. Том приликом је Ђорђевићу уручено чак 330 различитих предмета за сцену, међу којима су се налазиле и изузетно скупе и квалитетне ствари. У знак захвалности због овог чина, Друштво је уврстило Панчевачко друштво међу своје чланове, чиме је оно стекло право да на Главну скупштину Друштва редовно шаље два члана. Уз то, ова дружина је стекла и диплому Српског народног позоришта.²²² Панчевци су се овог пута одужили Дружини за „негостопримство” приликом првог гостовања у њиховом граду.

На гостовању у Темишвару (17. V – 29. VI 1867), тамношњи месни позоришни одбор је организовао растурање приложница на Српско народно позориште. Од 200 приложница Фонд Српског народног позоришта осигуран је на 700 форинти годишње.²²³

Направивши круг, Дружина се вратила у Вршац, одакле је гостовала још и у Чакову и Модошу. Након краћег бављења у Вршцу, Дружина је прешла у Чаково како би учествовала у откривању спомен-плоче Доситеју Обрадовићу. Дружина се у Чакову сусрела са члановима Уједињене омладине српске, а баш у то време, не случајно, водила се преписка између Ђорђевића и Антонија Хаџића, који се трудио да на време обезбеди пасоше за Дружину како би стигли да присуствују Скупштини Омладине у Београду, која је била заказана за тај месец. Међутим, власти у Београду су се потрудиле да онемогуће долазак Дружине у време Скупштине, тако што су најпре одуговлачили, а затим и одбили да дају дозволу за гостовање. До гостовања у Београду ће доћи, али тек након поменуте манифестације. Последње гостовање пред одлазак у Београд било је у Модошу, где је трупа давала представе од 3. до 8. септембра 1867, након чега прелази у Београд на дуже гостовање.²²⁴

Дружина је последњи пут била у свом седишту у септембру 1866. године, што значи да пуних годину дана није давала представе у свом граду. Притом, септембра 1867. није се упутила у свој град, већ је прешла у Београд, где је изводила представљања све до 14. јануара. Један од разлога овако дугог одсуствовања јесте и недостатак позоришне зграде, те је Дружина, на неки начин, била принуђена да се бави по другим местима како би опстала. Новосадски грађани су се ужелели свог радо виђеног „госта“, јер се у пракси показало да је Дружина у Новом Саду више била гост него домаћин. Због такве

²²² Исто, 175.

²²³ Матица, бр. 6 од 1867.

²²⁴ За гостовања Српског народног позоришта у Београду погледати поглавље Сарадња СНП-а са Позориштима у Београду и Загребу.

ситуације, грађани Новог Сада су поднели молбу Управном одбору Друштва за Српско народно позориште којом су изразили жељу да Позоришна дружина од децембра 1867. даје представе у свом граду.²²⁵ Међутим, проћи ће још много месеци до повратка Дружине у град, у који се неће вратити са тако добрим вестима. После четворомесечног боравка у Београду, Дружина је током 1868. гостовала још и у Панчеву, Осијеку, Вуковару, Земуну и Руму, а у септембру 1868. се после двогодишњег одсуства вратила у Нови Сад.

Од 1861. до 1868. године Српско народно позориште је представило 95 премијера. Од 95 позоришних дела на репертоару Позоришта, чак четрдесет пет је припадало тзв. *посрбама*, тридесет три су била дела српских писаца, а превода страних комада било је свега седамнаест.

Репертоар Српског народног позоришта се у раздобљу од 1861. до 1868. може поделити на два периода.

Први период је обухватао првих шест месеци рада Позоришта, и био је посредна реакција на политички, друштвени и национални положај српског народа у оквиру Царевине Аустрије. У том периоду је од двадесет пет позоришних дела која су се нашла на репертоару Српског народног позоришта, седамнаест припадало српским драмским писцима. Од седамнаест дела српског репертоара, десет су биле историјске драме: *Владислав, краљ бугарски, Ајдуци, Сан Краљевића Марка, Смрт Стефана Дечанског, Светислав и Милева, Милош Обилић, Ајдук Вељко, Зиданье Раванице, Владимир и Косара и Херцег Владислав*. Осталих седам дела српских писаца биле су комедије: *Покондирена тиква, Београд некад и сад, Кир Јања, Зла жена, Женидба и удадба, Пријатељи и Две варалице*. У првих шест месеци рада Позоришна дружина је приказала само осам страних драмских дела. Једно од њих (*Сплетка и љубав* Фридриха Шилера) је превео са немачког Јован Ђорђевић, а осталих шест је посрбљено са мађарског и немачког језика.

Други период, раздобље које обухвата нешто мање од седам година, карактеристично је по томе што је репертоар Српског народног позоришта изгубио свој, до тада, наглашени национални садржај. Наиме, од седамдесет изведених премијера, свега петнаест комада је било написано од стране српских драмских писаца. У питању су били следећи комади: *Мејрима* Матије Бана, *Сеоба Србаља* Ђуре Јакшића, *Немања* Јована Суботића, *Миљко Мркоњић* Ђорђа Малетића, *Прехвала* Јована Суботића, *Шаран* Јована Јовановића Змаја, *Краљева сеја* Милана Јовановића, *Звонимир* Јована Суботића,

²²⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 247).

Краљевић Марко и Арапин Атанасија Николића, *Милош Обилић* Јована Суботића (прерада), *Миленко и Добрила* и *Смрт кнеза Доброслава* Матије Бана, *Последња деспотица смедеревска* Лазе Телчког, *Прошлост, садашњост и будућност српска* Ђорђа Малетића и *Урош V и мати му Јелена* Матије Бана. Остала дела на репертоару Српског народног позоришта била су углавном посрбљена дела, као и неколицина преведених страних комада. Такав репертоар није резултат Ђорђевићевих жеља који је њиме руководио, већ општих прилика у српској драмској вештини, с обзиром да није постојало добрих драма српских писаца, а чак ни оне које су се изводиле на позорници Српског народног позоришта нису задовољавале укус Јована Ђорђевића. Зато се прибегло „посрбљавању“. Посрбљавање страних комада је значила њихова прерада, тако што би уместо страних имена била коришћена српска. Страна места су добијала српска имена, а све се, наводно, одиграло у српским земљама, стога је народ често био у уверењу да су у питању били комади српских драмских писаца.²²⁶

²²⁶ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261; П. Марјановић, *Почеци српског професионалног националног позоришта: уметнички развој Српског народног позоришта у Новом Саду: 1861-1868*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2009.

САРАДЊА СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА СА ПОЗОРИШТИМА У БЕОГРАДУ И ЗАГРЕБУ

Сарадња Српског народног позоришта у Новом Саду и Хрватског народног казалишта у Загребу

Приликом анализирања односа између два национална театра, српског и хрватског, веома је важно осврнути се и на политичке односе између Срба и Хрвата, односно на политику која је тада била спровођена од стране српских политичара на Хрватском сабору и политику коју су на истом месту спроводили хрватски политичари.

Овај осврт је неопходан и намеће се сам, јер дешавања на политичкој сцени су се готово пресликавала на позоришну. Наиме, након обнове политичког живота 1860. године објавом Октобарске дипломе, цар Франц Јозеф је наложио хрватском бану да поднесе предлог о сазиву Хрватског сабора који би расправио питање државно-правног односа између Хрватске и Мађарске. Срби у Хрватској и Славонији је требало да се прецизније одреде према идеји хрватске државности и према доктрини о постојању једне хрватске политичке нације. Српским политичарима се појавила могућност да покушају да постигну задовољавајуће решење оних питања која су била актуелна у односима два народа. Односно Срби су спремно и са надом кренули у борбу за дефинисање српских националних интереса на овом простору, и ако су њихови интереси у претходном периоду били супротстављени интересима које је пропагирао Илирски покрет и који су отворено исказивани у време рата и револуције 1848-1849. године. Поменута питања која су била актуелна и о којима је требало преговарати односила су се на политичку, националну, језичку и верску равноправност два народа на овим просторима, затим ту је било и војвођанско питање које се после укидања Војводства наметало као једно од најосновнијих, а поред ових постојала су и друга, важна питања. Како је укинута Војводство, румски и илочки срез су припојени Хрватској и тиме је обновљена некадашња Сремска жупанија, а хрватски политичари су очекивали да ће њени представници приступити раду Хрватског сабора, који су међутим одбијали учешће. Са друге стране, закључци Благовештенског сабора су се односили на поновно успостављање Војводства. На овај начин су још једном потврђене разлике у националним циљевима између хрватске и српске политике у Хабзбуршкој монархији. Међутим, иако је ситуација била таква каква је, једна страна је била спремна на компромис, а друга је била искључива и доследно је следила спровођењу само својих

циљева. Страна која је била спремна на компромис и која је показивала разумевање за ову другу била је српска, а она искључива је, логично, била хрватска.

Српски политичари, а међу првима споменућемо Јована Суботића, због позоришног питања, су отворено пропагирани да је Сремска жупанија у фактичкој вези са Хрватском, те да би њени представници требало да се појаве на Сабору, чиме су само учвршћивали ону страну српске политике која је показивала разумевање за Хрвате и њихове интересе, па чак и на оним просторима где су Срби представљали етничку већину, као што је био Срем. Поред војвођанског, споменули смо и питање политичке равноправности два народа на овим просторима, које је за српске политичаре било подједнако важно. С обзиром да је Сабор сазван како би се решило питање државно-правних односа са Мађарском, на Сабору су изгласани они закони којима је потврђено све оно што иде у корист великохрватске државне идеје, док су српски политичари остали доследни у одбрани хрватских националних интереса, и поново, без обзира што су ти интереси били супротстављени интересима српског народа.

Јован Суботић, који је био изабран за првог поджупана Сремске жупаније, на Благовештенском сабору се залагао за српско-хрватску сарадњу и савез између Српског Војводства и Троједне краљевине у борби против бечке и пештанске хегемоније. Својим беседама на Хрватско-славонском сабору доказао је да је његово уверење било усмерено ка томе да су Срби неизбежно упућени на Хрвате. Међутим, хрватски представници су тражили не само да се одбије могућност сједињења Срема са Српском Војводином, већ и да се одбије и могућност да Војна граница буде део Војводства, као и могућност да православно становништво Границе, Хрватске и Славоније и Далмације учествује у избору војводе, а на то бисмо додали и њихово противљење српским захтевима да ћирилица буде званично писмо. Међутим, српска политика У Хрватској пропагирана од стране јужноугарских и хрватско-славонски Срба је ипак остала доследна заступању хрватских интереса, односно хрватских захтева за проширење аутономије у односу на Мађарску, али и других који су били у супротности са српским националним интересима. Зашто је то било тако? Срби су очекивали да ће подржавајући хрватске захтеве осигурати спремност Хрвата да се уваже поједина национална и политичка права Срба, али до тога тада, а ни касније, није дошло. Сва питања која су била од велике важности за Србе, попут питања Српског Војводства, политичке равноправности, Војне границе и других су показивала јасно неслагање између Хрвата и Срба, јер су Хрвати скоро па отворено исказивали тенденцију поништавања српског права на име и националну и политичку равноправност. Таква је била политичка клима у време

Шмерлинговог провизоријума, која је, иако на овај начин представљена, заправо била блага у односу на ону која ће се „развијати” код Хрвата према Србима после 1865. године. Од тада је хрватски *Позор*, један од најзначајнијих политичких гласила, отворено закључивао да у Хрватској не живе само Хрвати католичке вероисповести, већ и православни Хрвати, што је значило да су Срби и политички и племенски третирани као Хрвати, односно као део хрватске политичке нације.

Дакле, да закључимо, српски политичари су настојали да хрватско-српске антагонизме умање и превазиђу, али се показало да таква политика није наилазила на разумевање друге стране и да им није донела задовољавајућа решења питања која су за њих била значајна. Хрвати су своје погледе према српском народу скоро па отворено исказивали, а они нису били нимало позитивни.²²⁷

Овај осврт на политичку ситуацију и односе две нације смо покушали да сведемо на она најважнија питања која су утицала на њихове односе и да кроз њихову призму дођемо до сазнања на који начин су Хрвати доживљавали и третирали Србе, али исто тако да представимо и погледе друге стране. Ово је важно зато што сматрамо да се политичка ситуација, у некој мери, одржавала и на позоришно питање, те ћемо покушати да докажемо да су српски глумци у хрватском позоришту третирали управо онако како су хрватски политичари гледали на српска питања и српско становништво на овим просторима. Даље, с обзиром да смо у општим цртама представили политичке ставове Јована Суботића, покушаћемо да докажемо да су се и његови ставови слагали са његовом делатношћу у Хрватском народном казалишту, али и да покажемо да када је српска политичка страна почела да се супротставља великохрватским идејама, јер је дошло до схватања да од хрватске спремности на уступке нема ништа, да се и Суботићев однос променио, односно да је одустао од своје улоге и посла у Хрватском народном казалишту и вратио се у своје матично позориште, без да је постигао свој главни циљ и у политичком и у позоришном животу. Рекли смо који су били његови циљеви на политичкој сцени, односно залагање за хрватско-српску сарадњу, а такви циљеви су били и у позоришном животу, односно тежња да се успостави права сарадња између два театра, који би могли да прерасту у један, заједнички, српско-хрватски театар. Међутим, када је најзначајнији представник српске политике, Светозар Милетић, почео да мења своје ставове према хрватско-српским односима, то јест да отворено одбацује

²²⁷ Д. Микавица и др, *нав. дело*.

савезништво од којег Срби не би имали никакве користи, и Суботић је увидео да су и његове тежње узалудне, те је одустао и прешао у Српско народно позориште.

Покушаћемо да докажемо да су Срби третирани у Хрватској онако како су хрватски политичари третирали целокупан српски народ на тим просторима, али и да су хрватски глумци у Српском народном позоришту третирани онако како су Срби третирали ова два односа.

Односи и сарадња између два позоришта могу се пратити и анализирати и пре успостављања званичне сарадње у 1863. години. Такве су околности биле да су оба позоришта, Хрватско народно казалиште и Српско народно позориште, започела свој рад у истој години и да су убрзо, већ 1862, посетила Београд, престоницу Кнежевине Србије. Наиме, истакли смо да је Српско народно позориште основано 1861. године, а хрватски ансамбл је такође своја представљања започео у овој години. Међутим, разлика између њих је била огромна. Хрватско народно казалиште је имало своју позоришну зграду у Загребу још од 1834. године, а од 1858. је Казалишни одбор примао и државну помоћ у износу од 3000 форинти годишње, а тај износ ће с временом постати већи.²²⁸

Везе између Хрватског народног казалишта у Загребу и Српског народног позоришта у Новом Саду углавном су одржаване пре двојице истакнутих људи ових позоришта, односно Јована Ђорђевића и Јована Суботића. Суботић је постао члан Казалишног одбора на јесен 1860. године, а тек 1862. се тамо и преселио као председник Стола седморице. 1863. године је по други пут именован за члана Казалишног одбора, а уједно је постао и председник истог, с обзиром да је дотадашњи председник поднео оставку. Када је након истека трогодишњег мандата изабран нови Одбор, Суботић је и том приликом именован за председника. Априла 1867. године се захвалио на председничкој дужности и поднео оставку.²²⁹

Компарацију између два позоришта можемо правити од 1862. године, године у којој су обе дружине посетиле Београд. Прво је Београд посетила Загребачка позоришна дружина, која је кренула на гостовања по јужној Угарској већ у јуну 1862. године. Ова дружина је најпре посетила Велики Бечкерек, где је Дружина Српског народног позоришта гостовала само неколико месеци раније, а потом Панчево, Земун и Београд. У питању су била места која је Јован Ђорђевић свакако имао у плану за Српско народно позориште, али их је Хрватско народно казалиште предухитрило. Хрватски глумци су у

²²⁸ N. M. Simeonović, *Začetak i razvitak Hrvatskog kazališta sa stručnog stanovišta: Za šire općinstvo*, Zagreb 1905, 10-14; N. Andrić, *Spomen-knjiga Hrvatskog zem. Kazališta pri otvaranju nove zgrade*, Zagreb 1895, 40.

²²⁹ N. Andrić, *нав. дело*, 55; Ј. Дотлић, *нав. дело*, 122-123.

Београд стигли непосредно после догађаја који су Кнежевину могли да уведу у рат са Османским царством, а на улицама Београда су се и даље налазиле барикаде. У таквим приликама, долазак Хрватске дружине је за Београђане превасходно имао значај моралне подршке. Један савременик је пренео расположење Београђана на папир: „Иако је Београд био испод грла турских топова, позоришна дружина се није могла тиме застрашити, да, путујући по крајевима српским с оне стране, не сврати к нама, као да нас је хтела храбрити и дражити на освету противу наших крвника”. И репертоар је био подешен, у највећој мери, према општем расположењу у престоници. Прва на репертоару била је трагедија *Мејрима* Матије Бана, која се играла 26. јула у Великој пивари.²³⁰ О том извођењу изашао је у *Видовдану* подужи чланак под називом *Хрватско позоришно друштво у Београду*. Када је у питању ово гостовање, о томе какво је расположење било међу званичним круговима може се, барем делимично, схватити из тог чланка, с обзиром на то да је *Видовдан* био близак влади кнеза Михаила: „Ратовали смо се од срца кад чусмо за дело од љубави и братства, што нам га спремаше представљачко народно друштво из Загреба. Честито ово друштво не хте путујући по српској земљи с оне стране Саве проћи мимо наш драги Београд, а да нас не усрећи својом братинском походом у ове дане страховите прозе од чекања [...] Публика београдска, можемо слободно рећи народ српски, јер ако икад, а оно данас доиста они који су у Београду представници су народа, показао је тиме колико поштује и цени ово ваљано друштво, а и колико осећа братске љубави за Хрвате”.²³¹ И после другог представљања Хрватског народног казалишта, када се изводио *Никола Зрињски* или *Пад града Сигета*, *Видовдан* је писао колико је ово дело занело „ратоборну београдску публику”²³². *Видовдан* је и следеће представе испратио у истом расположењу и са сличним коментарима. На репертоару су још били и следећи комади: *Два пиштоља*, *Потурица*, *Верност српских војника* и *Ралица*, *Ђурађ Бранковић* и, за крај, реприза комада *Верност српских војника* и *Љубоморна жена*. Кнез Михаило и кнегиња Јулија су 7. августа посетили позориште и тиме указали част и поштовање Позоришној дружини која је дошла из Загреба. Специјално за ту прилику, Дружина је играла *Верност српских војника* и комедију *Ралица*.²³³ Последње извођење у Београду је било 17. августа, а *Видовдан* се сутрадан опростио од Хрватске дружине следећим речима: „Ваља нам

²³⁰ Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера)*, Музеј позоришне уметности, Београд 2014, 155.

²³¹ *Видовдан*, бр. 86 од 28. јула 1862.

²³² *Видовдан*, бр. 88 од 2. августа 1862.

²³³ С. Шумаревић, *нав. дело*, 316.

признати да нас обузима неко особито осећање при растанку с друштвом, које нам је толико знакова своје љубави дало, већ и тим што нас у ово бурно доба походи, те испод топова градских даде ратничкој публици београдској толико вишега уживања... Ми ћемо се дуго, врло дуго осећати овог друштва, што нам је толико уживања дало, толико милине и радости причинило својим доласком у нашу средину, и тим пре, што у њему видимо мисао и осећање братског народа хрватског" и додаје: „Живела слога између Хрвата и Срба”.²³⁴ Очито је да је Београд врло срдечно и са одушевљењем примио долазак Загребачког позоришног друштва, али такво његово расположење одудара од расположења Јована Ђорђевића и *Српског дневника*. Какво је било Ђорђевићево виђење доласка Загребачке позоришне дружине у српске крајеве, али и његово мишљење о Хрватском народном казалишту, врло јасно показује један чланак који је изашао у *Српском дневнику*: „Откуда долази то друштво међу нас? Зашто не иде по Хрватској давати представљања, него је шалабазало толико месеци беспослено по Загребу, трошећи узалуд оне новце, што их на њега земља са великом муком даје? [...] Ако је укус и просвету ширити, мислимо да ће за то већа потреба у Хрватској бити, него у нас [...] Ако је да се језик поправља, мислимо да је и у том обзиру већа потреба у Хрватској. Ако је, да се народно чувство буди (премда не знамо, како ће то загребачко друштво чинити у Хрватској, кад баш никаква народна репертуара нема!), опет мислимо, да је и ту већа потреба у Хрватској, него у нас, нити видимо нужду да нам хрватски актери долазе, да нас буде у народној свести... не можемо узети за повод њиховом доласку ни то, да је то учињено у име узајамности и љубави братске. Ево, ми се трудимо око подизања народног позоришта скоро годину дана, пак досада нигде ни у једном хрватском листу не нађосмо ни реченице написане у корист србског позоришта, а да је ко из Хрватске које што дао на наше позориште, о томе ни спомена. Ми, пак, могли бисмо у сваком подужећу у Хрватској, које се клонило на подизање хрватства и словенства, показати многа и многа имена србских мужева, који су ревностним суделовањем својим чинили толико за братску љубав, колико и сами рођени Хрвати!”.²³⁵ Судећи на основу чланка, Ј. Ђорђевић је био огорчен због чињенице да је Хрватско народно казалиште добијало државну помоћ, која је са друге стране била ускраћена Српском народном позоришту. Може се претпоставити да је сматрао да је та ”помоћ” потребнија њима у Новом Саду

²³⁴ *Видовдан*, бр. 95 од 18. августа 1862.

²³⁵ С. Шумаревић, *нав. дело*, 310-311; Чланак преносимо скоро у целисти, јер сматрамо да је изузетно важан и да на врло јасан начин представља однос првог човека Српског народног позоришта према овом гостовању.

него овима у Загребу, јер пише да они тамо проводе „толико месеци беспослени у Загребу“, а Српско народно позориште је путовало из места у место, за шта је била потребна финансијска стабилност, коју оно, нажалост, никада није имало. Ј. Ђорђевићу је било тешко да се помири са чињеницом да је српско Позориште било без икакве државне помоћи, док је хрватско, које је било у повољнијој ситуацији, уживало исту. Наиме, Казалиште је најмање пола године боравило у свом седишту, мање је путовало и глумци су били стално настањени у Загребу, те су и репертоар припремали у свом седишту, чиме им је био осигуран мирнији, стабилнији и систематичнији рад. Положај Српског народног позоришта је, са друге стране, био мање завидан. Оно је из године у годину морало да путује, док је Нови Сад био управно седиште у којем су боравили свега пар месеци годишње, а путујући из места у место, чланови Позоришне дружине су у исто време и припремали комаде и играли представе, у условима који су били тешко прихватљиви за нормалан рад позоришта. Оно што се, такође, провлачи кроз чланак јесте и Ђорђевићева огорченост због изостанка солидарности од стране Хрвата, који ни на један једини начин нису притекли у помоћ Српском народном позоришту, које је пролазило кроз тешке материјалне тренутке. Он у једном делу наглашава како су Срби притекли у помоћ сваком подuzeћу у Хрватској које се односило на уздизање словенства и хрватства, као сами Хрвати, вероватно алудирајући тиме на чињеницу да су Срби у Хрватској новчаним доприносима помагали оснивање и рад фондова за Народно позориште у Хрватској (1841), Народни дом, Матицу илирску (1842), Музеј и читаонице, док Хрвати нису ништа учинили у борби Срба за оснивање Српског народног позоришта у Новом Саду.²³⁶ Ђорђевића је погађала и чињеница да Хрватско народно казалиште током свог гостовања по војвођанским местима, а које је он сматрао територијом Српског народног позоришта, није дало ниједну представу у корист Српског народног позоришта. Ђорђевићеви чланци наишли су на осуду и неодобравање у *Србобрану* и *Народним новинама*, али се он и даље држао свог става, поново износећи критике на рачун хрватских новина да ништа не јављају о Новосадском позоришту. Ипак, убрзо након тога, у *Српском дневнику* излази информација да је стигао новчани прилог из Загреба, а у питању је био износ од 4 форинте. Начин на који је та информација написана сведочи да се Ђорђевићев однос према горепоменутој ствари није променио.²³⁷ Он се није мирио са гостовањима Хрватског народног казалишта по српским местима и у

²³⁶ Д. Микавица и др, *нав. дело*, 387.

²³⁷ С. Шумаревић, *нав. дело*, 311.

новембру 1862. излази још један чланак у *Српском дневнику*, у чијем тексту је Ђорђевић поново критиковао Хрвате и њихово позориште. У свом чланку Јован Ђорђевић је истакао успех који је Позоришна дружина Српског народног позоришта остварила током годину дана свог постојања и, у исто време, прави паралелу између српског и хрватског позоришта. Наиме, он се у поменутом чланку осврнуо на чланак у хрватском *Позору*, у којем један хрватски родољуб „јадикuje и жели да се и хрватском позоришту и музеју законитим путем већа помоћ прибави“. Јован Ђорђевић поставља питање: „Шта би тек ми требали да рекнемо?“. Он затим набраја како Хрвати имају своју кућу, гардеробу, богат намештај, приличан фонд и 600 форинти месечно, док српско Позориште нема ни куће, ни гардеробе, намештаја, нити богат фонд, а о годишњој потпори се не усуђује ни да говори. Даље наводи како је Хрватско позориште у стању да плаћа своје глумце чак и када ништа не представљају, док новосадско позориште живи од данас до сутра и своју бригу ограничава само на „хлеб насушни“.²³⁸ Према својим чланцима оставља утисак да није био наклоњен Хрватима и њиховом Позоришту, сматрамо да они у великој мери нису имали националистичку тенденцију, што ће се доказати и у наредном периоду када ће Ђорђевић изразити жељу да Срби и Хрвати сарађују, као и своје жаљење због суспензије *Позора (1864)*. Својим чланцима у *Српском дневнику* Ђорђевић је изазвао нападе Данила Медаковића, уредника *Напретка*, који је у 69. броју свог часописа записао, између осталог, „да у Загребу и Београду стоје куд и камо боље са свачим него ми овде, па ипак још ни за њих није позориште, а камоли да је за нас“. Ј. Ђорђевић је на овај напад одговорио новим чланком у *Српском дневнику*, признавши да је и Загребу потребно позориште као један вид одбране од навале туђинске културе, али да је Србима ипак прече, с обзиром да су у тежој ситуацији. На следећи начин он је објашњавао зашто и Загреб има потребу за народним позориштем: „Докле год онде народност сасвим утврђена није, докле год од Вараждина прети уплив мађарске, а од Реке уплив талијанске културе, докле год у Загребу самом „аграмерица“ благује, докле се год из Крајине хрватски дописи натраг враћају, докле је год у далматинском сабору наша реч ретка као бела врана-дотле ни тамо није све ведро као што се чини, мада су Хрвати „своје газде, у својој кући, на својој земљи, под својим властима. Дотле не само да им није излишно народно позориште, него им је баш преко нужно“. Ипак, у даљем тексту наставља да објашњава зашто је Србима у Аустрији

²³⁸ *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 89-92.

позориште прече него Хрватима, истичући да се у хрватско-славонском провинцијалу негује народни језик, док у Угарској Срби свој језик користе само у народним школама, црквеним општинама и нигде више, даље истичући да је то велики национални проблем и да је због тога позориште једна од најпречих потреба код Срба, с обзиром на то да оно путује по местима где живе Срби и снажи и шири српску реч.²³⁹ Недуго након гостовања Загребачке позоришне дружине у Београду, у другој половини новембра, у престоницу Кнежевине стиже и Новосадска дружина. И ово гостовање је протекло у најбољем могућем расположењу према гостима и, захваљујући овом, али и претходном гостовању, у Београду се предузимају кораци за оснивање сталног позоришта. Већ почетком 1863. године у Београду се оснива Одбор за стално народно позориште. На седници Одбора, која је одржана 28. фебруара 1863. године, донета је одлука да се Нови Сад и Београд обавесте о оснивању и позиву на књижевну и уметничку сарадњу. У овом позиву, Београдски одбор је изнео жељу да се позоришта у Новом Саду, Загребу и Београду уједињено боре за свој напредак. Одбор је изнео тежњу да три „југословенска одбора“ ступе у сарадњу ради размене репертоара, договора око позоришне терминологије, олакшавања гостовања и да једни другима помажу у књижевном и уметничком усавршавању.²⁴⁰ После представке Београдског одбора долази до званичне сарадње између два национална театра, хрватског и српског, те је Јован Суботић крајем 1863. у могућности да пошаље Ђорђевићу попис дела загребачког репертоара са жељом да се почне са њиховом разменом. Сарадња између два позоришна одбора требало је да подразумева размену репертоара, међусобно обавештавање о делима која се тренутно преводе, договарање о позоришној терминологији, олакшавање путовања позоришним дружинама и, евентуално, размену глумаца.

Што се тиче размене глумаца, она није, барем у овом периоду, текла уз договор и сарадњу, већ је то, углавном, бивало другачије. И пре званичне сарадње долазило је до прелаза глумаца из Новог Сада у Загреб и то, углавном, самовољно и након напуштања Српског народног позоришта. Први српски глумци који су ушли у састав загребачког ансамбла били су Лазар Поповић, Тодор Марковић и Лазар Јовановић. У *Народним новинама* је 22. новембра 1862. године изашла најава за представу *Ђурађ Бранковић*, где је забележено да ће ова тројица српских глумаца наступити у извођењу тог комада, као

²³⁹ *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 99-106.

²⁴⁰ С. Шумаревић, *нав. дело*.

новопримљени чланови.²⁴¹ Лазар Поповић је прво искуство у глуми је стекао у дружини Јована Кнежевића, а од пролећа 1861. деловао је и у полупрофесионалном позоришту у Београду, где се није дуго задржао, већ се вратио Кнежевићевој дружини. У Српском народном позоришту је 26. августа гостовао у улози Светислава у представи *Светислав и Милева*, а *Даница* је забележила да би изгледом, гласом и игром био добра аквизиција за љубавне роле, за које Српско народно позориште није имало представљача. Он је заиста и ангажован у Новом Саду следеће године, а средином исте године је прешао у Београд и као добровољац се борио на барикадама против Турака при опсади и бомбардовању града. У јесен 1862. године примљен је по препоруци у Хрватско народно казалиште у Загребу.²⁴² Тодор Марковић је, такође, своју глумачку каријеру започео у трупи Јована Кнежевића, али је већ у августу 1861. године прешао у Српско народно позориште, где се задржао годину дана, тј. до средине августа 1862. године, након чега прелази у хрватско Позориште. Лаза Поповић се скоро пет година задржао у Загребу, где се, убрзо након доласка, и оженио једном од најистакнутијих хрватских глумица Маријом Адлсхајм, док се Марковић кратко задржао. Што се тиче њиховог првог извођења, критичар *Народних новина* одлучује да о њима још увек не говори, с обзиром на то да су први пут изашли пред публику. Већ се 6. јануара 1863. године у Загребу давала реприза Сиглигетијиног *Војничког бегунца*, у којој је, између осталог, први пут наступала и Марковићева супруга, тумачећи лик Јулке. *Народне новине* доносе критику о њеној игри, где пише да она није кадра ни схватити улогу као што је Јулкина. С обзиром да се ни она, као ни њен супруг Тодор више не спомињу, очигледно је да су убрзо након тога напустили Загреб. Очигледно је да Марковићка није добила ангажман, па је то можда и био један од разлога због којег су тако брзо отишли из Загреба. С друге стране, Лаза Поповић је истрајао у својој жељи да успе у Загребачкој позоришној дружини. Он је, према *Народним новинама*, учествовао у извођењу комедије *Госпође и хусари* (7. XII 1862), потом је наступао у представљању *Војничког бегунца* (6. I 1863) и трагедији *Смрт Стефана Дечанског* (14. I 1863). У извођењу Стеријиног комада Лаза је задобио и прве позитивне критике. *Народне новине* пишу да је Поповић прилично напредовао и бодре га да тако настави.

У априлу 1863, као и обично, завршила се сезона, а нова је почела на јесен под управом Јосипа Фрајденрајха, који је Казалиште преузео на годину дана као подузетник.

²⁴¹ С. Батушић, „Сурадња Загреба и Новог Сада у првом деценију дјелатности њихових професионално организованих народних казалишта”, *Споменица: 1861-1961*, 73.

²⁴² С. Батушић, *нав. дело*, 70-87; Б. С. Стојковић, *нав. дело*.

Одбор је задржао надзор над радом и репертоаром, а Фрајденрајх је преузео на себе обавезу решавања свих финансијских и организационих послова. Фрајденрајх је одмах по преузимању "дужности" кренуо амбициозно и оптимистично. Већ у септембру у *Народним новинама* је изашао оглас у којем се каже да ће Хрватско народно казалиште у Загребу боравити и давати представе шест месеци, а остало време ће проводити „у иних југословенских градова у нашем народном језику“. У истом огласу се налази и обавештење да је Фрајденрајх на себе преузео, поред обавезе да се стара о Позоришној дружини, и задатак да је умножи најизврснијим члановима југословенских позоришних дружина, као и то да му је већ пошло за руком да прибави четири члана новосадске дружине. У питању су била четири можда и најбоља члана Српског народног позоришта, а то су Димитрије и Драгиња Ружић и Љубица и Димитрије Коларовић. Поред њих, члан хрватског Позоришта био је и Лаза Поповић, те је загребачки ансамбл био сачињен, између осталих, и од пет некадашњих чланова новосадског позоришта. Ови чланови су, поред тога што су били колеге, уједно били и фамилија, с обзиром на то да су Драгиња и Љубица биле рођене сестре, Лаза Поповић њихов брат, а све троје деца чувеног поп-Луке.²⁴³ Димитрије и Драгиња су били чланови Српског народног позоришта још од самог оснивања, а уједно су били и најбоље снаге што је имала Српска народна позоришна дружина. Драгиња је била најплаћенија од свих женских и мушких чланова Дружине, а одмах иза ње, по плати, налазио се њен супруг Димитрије. Љубица и Димитрије Коларовић су, такође, били чланови Дружине још од прве године њеног постојања и глумци који су носили значајни део репертоара. Њихово иступање из Дружине маја 1863. године био је први осетан губитак који је претрпело Позориште. Повод за њихово иступање из Дружине била је "осјечка афера". Наиме, на гостовању у Осијеку у априлу 1863. догодио се инцидент између редитеља Лазе Телчког и глумца Димитрија Коларовића, који је на својој страни имао и супругу Љубицу, њену сестру Драгињу и, наравно, Драгињиног мужа Димитрија. Они су, незадовољни Ђорђевићевим решењем овог спора, решили да колективно иступе из Позоришта. Наиме, Димитрије Коларовић је због физичког напада на редитеља био отпуштен, а са њим су се солидарисали и троје горепомнутих глумаца. Они су се неко време сви налазили у трупи коју је оформио Коларовић, али то није било дугог века, те су се од септембра исте 1863. године сви нашли у ансамблу Хрватског народног позоришта. Димитрије и Драгиња су за хрватско Позориште у сваком случају били значајније аквизиције од

²⁴³ С. Батушић, *нав. дело*, 75.

Коларовићевих. Нема сумње да је код долазака ова четири члана у Загреб посредовао Лаза Поповић, који их је препоручио Фрајденрајху кад су изненада остали без посла.²⁴⁴

Старт четворо Новосађана био је потпуно успешан. Ружић се афирмисао већ на првој представи нове сезоне (4. X 1863), у премијери комада словачког писца Јана Паљарика *Дротар*. *Народне новине* сведоче да је најзапаженији глумац у извођењу овог комада био управо један од нових чланова, и то Димитрије Ружић, за кога критика каже да поседује леп таленат за представљање. Само два дана касније у Загребу је дебитовао и Димитрије Мита Коларовић, на премијери Хеловог комада *Два стражмештра*. Критика у *Народним новинама* за њега каже да му је потребно још вежбања, али да се и он може сматрати добром аквизицијом. Њихове супруге су дебитовале свега неколико дана касније, на премијери комада *Мушки метод и женска мајсторија*, дела са репертоара Српског народног позоришта, које су управо Новосађани и донели у Загреб са намером да наступе у њему. Критика и њих сматра добром аквизицијом, а у истом комаду су учествовали и њихови супрузи. Како су пробали лед, премијере и репризе у којима су учествовали само су се низале и готово да нема представе у којој неко од Новосађана није учествовао, а често се дешавало да у једном извођењу учествује свих петоро глумаца из Новог Сада. Наступали су у извођењу комада *Мишел Перен, Госпође и хусари, Сва су средства допуштена, Велебитска ралица* и *Политички кухар*. 17. октобра 1863. давао се први пут *Стари бака и његов син хусар*, са четворо Новосађана у главним улогама. *Народне новине* пишу да је то била „најбоља представа под садашњим равнатељством” и поименце хвали Ружиће, Коларовића и Поповића. Током 1864. године Новосађани су редовно учествовали у представама, а најважније су биле Суботићева *Прехвала*, затим *Виљем Тел* Шилера, а затим и комади који су били већ познати Новосађанима, као што су *Сплетка и љубав, Вампир и чизмар* и реприза драме *Ернани* од Виктора Игоа. Последња представа давана је као тзв. корисница Љубице Коларовић. У *Народним новинама* изашла је вест о томе: „Чујемо, да је нека позната госпоја у гардеробну собу послала красан виенац и неколико нијезних редака, што нас веома радује, јер у том, будући да је гђа Коларовићка родом Сербкиња, а поменута госпоја – Херватица, видимо знак симпатије, коју племените душе ових сродних племена међусобно осиећају и желиели би, да постане свеоћом”. До краја сезоне наступали су још у премијери Суботићеве драме *Звонимир краљ хрватски*, која је постигла велики успех захваљујући патриотским тирадама, те у Деметровој *Теути*, коју публика, због

²⁴⁴ Исто, 70-87.

гломазног и оптерећујућег текста, није доживела на прави начин. Затим је следила Кајзерова локализована лакрдија *Секо нећеш млеко* (или *Шило за огњило*), Сиглигетијев *Жидов* и Мелвилова *Лиена млинарица*, са Драгињом у насловној улози, чиме је завршена сезона.

Крајем априла 1864. године Позоришна дружина је кренула на гостовање у Карловце, али без Коларовићевих, који су напустили Хрватско народно позориште и Загреб, отишавши за Београд.²⁴⁵ Димитрије и Љубица П. Коларовић су планирали да у Загребу буду до краја сезоне, односно до априла 1864. године. Међутим, они су имали склопљен уговор са Фрајденрајхом од 15. септембра 1863. године, а с обзиром на то да се уговори склапају на годину дана, њихов би трајао до септембра, односно октобра 1864. године, те их је исти обавезивао на останак у Загребу. Поред уговора, који се није дао кршити, јер је Фрајденрајх претио полицијом, оно што их је везивало за Загреб било је и планирано гостовање Загребачке позоришне дружине у Карловцу, а Фрајденрајху су Коларовићи, наводно, били нужни. Коларовић је у марту 1864. године тражио од Фрајденрајха да их разреши уговора, јер су желели да се врате у Српско народно позориште, али он није желео ни да чује. Како није успео да се договори са Фрајденрајхом, али ни са Суботићем, од кога је тражио помоћ, Коларовић се обратио директно Јовану Ђорђевићу, са питањем да ли за њега и остале српске глумце у Загребу има места у Српском народном позоришту. У поменутој молби Коларовић је објаснио ситуацију у којој се налазио са својом супругом. Наиме, они, као српски глумци, нису били добро прихваћени и третирани у Загребу. Коларовић наводи да су организовали завере и лоше се опходили према њима, али не открива детаље, које најављује да ће испричати уживо. Због такве ситуације, али и због чињенице да Фрајденрајх њега и остале српске глумце није редовно плаћао и дуговао им чак и више плата, Коларовићи су желели да се врате у своје матично позориште. Међутим, главна препрека им је био Фрајденрајх, који је претио процесом и полицијом ако самовољно напусте позориште.²⁴⁶ Пре Коларовића, Ђорђевићу се обраћао и Јован Суботић, који је обавестио Ђорђевића да, с обзиром на уговор који су Коларовићи потписали, морају остати у Хрватском народном казалишту до октобра 1864. и да их раније Фрајденрајх неће пустити. Његово лично мишљење је било да би овај брачни пар требало да проведе још читаву годину у Хрватском народном казалишту, како би се до краја образовали као глумци. Он је уместо

²⁴⁵ Исто, 80.

²⁴⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. 9, (бр. 263).

њих препоручивао Поповића, за кога каже да се од свих најбоље показао, и Аделсхајмову, за коју сматра да би била добитак за Српско народно позориште.²⁴⁷ Ј. Ђорђевић је, чини се, интервенисао код Суботића да припомогне Коларовићу да добију отпуст, али му је Суботић објаснио да је Управни одбор Хрватског народног казалишта све надлежности предао Фрајденрајху, који приватно потписује уговоре са глумцима и бира које он жели, са правом да их прими и отпусти према свом нахођењу, а једина обавеза према Управном одбору му је да га о тим пословима информира. Суботић је сматра да то има и своје добре стране, али је обећао да ће ипак и он разговарати са Фрајденрајхом, не би ли допустио Коларовићима, који су били решени да се врате у Нови Сад, раскид уговора без штете.²⁴⁸ Суботић је, очигледно, успео да убеди Фрајденрајха да попусти и дозволи овом брачном пару да раскине уговор. Наиме, он им је и позајмио новац у износу од 90 форинти за пут, с обзиром да су при напуштању Загреба остали без ичега. Позајмљени новац је истог месеца вратио Ђорђевић, из чега закључујемо да је све текло са његовим знањем и допуштењем. Уз Коларовиће, стигла је и Суботићева препорука намењена Ђорђевићу да их држи строго, како би и даље напредовали.²⁴⁹ Остаће недовољно јасно како се Ђорђевић одлучио да Коларовиће тако брзо прими назад након свих неприлика које је Мита Коларовић правио у Дружини Српског народног позоришта.²⁵⁰ У слично време, Ђорђевићу се, готово истим поводом, јавља и Драгиња Ружић. Она, за разлику од Коларовића, није тражила од Ђорђевића да је прими натраг у Дружину, али је искористила прилику да му се изјада о свим проблемима који су је мучили, вероватно у нади да ће је он сам позвати назад. Наиме, она је писала Ђорђевићу које их све тешкоће сналазе у Загребу и истакла како српске глумце у Загребу не воле само зато што су Срби. Наводи да их тамо називају Власима и говоре да су у Загреб дошли да Хрвате „повласе”. Поред тога, открила му је и да две недеље није добијала никакве улоге, као и то да у Загребу трпи глад и да је у последњим остацима гардеробе, коју је, углавном, распродала. Она је, према сопственом навођењу, остала у Загребу само како би макар и хрватским новцем могла да се извуче из дугова.²⁵¹

Након одласка Љубице и Димитрија Коларовића, у хрватском Позоришту су ипак остали Ружићи, као и Лаза Поповић. Неколико месеци након њиховог одласка, Фрајденрајх је напустио ”подузетништво” због дефицита, а од 1. јула 1864. управу

²⁴⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. 9, (бр. 258).

²⁴⁸ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. 9, (бр. 265).

²⁴⁹ Л. Дотлић, *нав. дело*, 133-134; АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. 9, (бр. 274).

²⁵⁰ Л. Дотлић, *нав. дело*, 133.

²⁵¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 251).

Казалишта поново преузима Одбор.²⁵² За Коларовићеве је била предвиђена замена – још један брачни пар из Српског народног позоришта, а у питању су били Ђура Рајковић и његова супруга Милева. На седници Казалишног одбора од 24. августа 1864. донета је одлука да Деметар ступи у преговоре са Рајковићем, који је изразио жељу да са супругом пређе у Хрватско народно позориште, што се убрзо и остварило, те је у Загребу поново било пет српских глумаца, некадашњих чланова Српског народног позоришта.²⁵³ Рајковић је пре ступања у Хрватско народно казалиште годину дана био члан Српског народног позоришта, а у Загреб је примљен вероватно на препоруку Драгиње Ружић. Наиме, Паја Маринковић, Ђорђевићев заступник у дружини Српског народног позоришта, обавестио је Ђорђевића да је Драгиња 3. августа 1864. писмом позвала Рајковића да пређе са супругом у Загреб.²⁵⁴ Поставља се питање због чега Драгиња позива свог колегу у Загреб, одакле се и сама бори да побегне. Одговор на то је можда садржан у писмима које је њен супруг, Димитрије Ружић, само неколико дана касније послао Ђорђевићу и Стевану Брановачком, начелнику Друштва за Српско народно позориште. Наиме, Ружић се 6. Августа 1864. званично обратио Брановачком и Ђорђевићу са молбом да он и његова супруга буду примљени назад у Српско народно позориште. У свом обраћању Брановачком молио је да се њему и његовој супрузи пружи могућност да поново играју за Српско народно позориште, јер је „рад да се врати у свој завичај“. Пошто се у Хрватском народном позоришту годишњи уговори склапају до 1. септембра, молио је Брановачког да му брзо одговори како би знали на чему су.²⁵⁵ С обзиром на то да су били добро упознати са стањем у Дружини Српског народног позоришта, то јест били су свесни да су новчана средства врло ограничена и да Управа није у стању да прима нове чланове ако нема упражњених места, Ружићи су можда рачунали да би одласком Рајковића они могли бити примљени уместо њих. Претпостављамо да је Драгиња пре позива Рајковићу разговарала са Деметром о томе. У свом обраћању Ђорђевићу Ружић га је молио да се за њега и Драгињу заложи код Брановачког, не би ли се вратили у Српско народно позориште. Ружић истиче да они као Срби у Загребу не могу успети, а како пише „хорватити се нећемо“. Успут га обавештава да писмо пошаље њему лично, јер су остали српски глумци добијали своја писма отворена.²⁵⁶ Стеван Брановачки се одазвао Ружићевој молби и, с обзиром на то да није

²⁵² С. Батушић, *нав. дело*, 80.

²⁵³ *Исти*, 80.

²⁵⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 4, (бр.10).

²⁵⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр.10).

²⁵⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 6).

био у Новом Саду, писао је Димитрију Сарчевићу, председнику Економског одсека²⁵⁷, писмо препоруке за Ружиће, уз молбу да се ипак пре званичног примања у Дружину консултује са Ђорђевићем или неким другим чланом Позоришног одсека, ако Ђорђевић није у Новом Саду.²⁵⁸ Ипак, до њиховог преласка у Нови Сад доћи ће тек годину дана касније, на Ружићеву поновну молбу. Дакле, Ружићи нису успели у својој намери да пређу у Нови Сад, а, с друге стране, Рајковићи прелазе у Загреб и то уз допуштење и препоруку Јована Ђорђевића. Дакле, са једне стране наилазимо на претпоставку да су Ружићи желели да у Српско народно позориште дођу наместо брачног пара Рајковића, а са друге на питање због чега су Рајковићи решили да напусте Српско народно позориште и пређу у Хрватско народно казалиште. И у том случају се могу поставити неке претпоставке. Наиме, установили смо да је Драгиња 3. августа писмом позвала Рајковића да са супругом пређе у Хрватско народно позориште, а само два дана раније десио се инцидент у Дружини Српског народног позоришта која је у том тренутку била на гостовању у Броду, а један од главних учесника тог инцидента био је управо Ђорђе Рајковић. Наиме, 1. августа, дана када је Позоришна дружина стигла у Брод на гостовање, Ђура Рајковић упутио је писмо Ђорђевићу, у којем се тужио да се са њим и његовом женом лоше поступа. Овај брачни пар је био незадовољан смештајем у Броду, за који је Рајковић тврдио да је потпуно нефункционалан, као и односом Паје Маринковића и Светозара Крестића према њима. Рајковић је открио да ће његова супруга напустити Брод (односно Позоришну дружину), а да ће он остати док не стигну у Кикинду, где ће одлучити да ли ће и даље бити глумац.²⁵⁹ Осим тога, један од чланова Месног позоришног одбора, а уједно и власник куће у којој је било предвиђено да Рајковић борави са супругом током гостовања, захтевао је да Ђорђе и Милева напусте његов смештај, због лошег односа према истом.²⁶⁰ Дакле, Рајковић је можда под утицајем ових догађаја решио да напусти Српско народно позориште и пређе у Хрватско народно казалиште, а могуће је и то да није био упућен какво расположење тамо влада према Србима у Позоришту. Осим тога, Драгиња Ружић је једном приликом открила Ђорђевићу да је упућена у све активности Позоришне дружине, јер је, према њеним речима, „свуда где сте год били имала кореспонденцију”.²⁶¹ Дакле, Драгиња је могла бити упућена у дешавања у Дружини, па је врло могуће да је из тог разлога позвала Рајковића

²⁵⁷ РОМС.

²⁵⁸ АВ, Ф.35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 17).

²⁵⁹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 1).

²⁶⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 2).

²⁶¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 29).

да пређе у Хрватско народно казалиште. Мада, постоји могућност и да је сам Рајковић писао Ружићима са питањем да ли за њега има места у Хрватском народном казалишту. Рајковић је, након Драгињиног позива, ступио у контакт са Деметром, тамношњим управником Позоришта, и, како сам открива, овај му је обећао боље услове и плату од оне коју је имао у Српском народном позоришту. Наиме, Рајковић је молио Ђорђевића за отпуст из Српског народног позоришта на годину дана, јер је тамо добио плату од 70 форинти и плаћене путне трошкове за воз на релацији Кикинда – Загреб. Ипак се из његовог писма може закључити да није у Загреб желео отићи само због веће плате и тежње да се глумачки усаврши, већ су постојали и други разлози о којима он том приликом није говорио, али је наговестио да они ипак постоје.²⁶² Дакле, могуће је да су претходни догађаји учинили да он пожели да оде из Новог Сада. У вези са ангажманом Рајковићевих дошло је до кореспонденције између Деметра и Ђорђевића, што је видљиво из записника седнице Казалишног одбора, где је прочитано писмо Новосадског одбора у којем се изјављује да Новосадски одбор неће правити никакве препреке Рајковићу и његовој супрузи приликом преласка у Хрватско народно казалиште, као и тежња да се ступи у споразумевање и солидарност са Загребачким одбором, уз опомену да се код установљења плата поступа опрезно. Дакле, овде видимо први покушај да се управе солидаришу и супротставе глумачким материјалним захтевима.²⁶³ Мада, могуће је и да је ово била Ђорђевићева опомена да се глумци не привлаче бољим условима. И сам Рајковић се писмено захвалио Ђорђевићу, јер, како пише, његово писмо препоруке му је прокрчило пут и омогућило добар пријем.²⁶⁴

Рајковић је у Загребу дебитовао 22. октобра 1864. у репризи комада *Стари бака и његов син хусар*, у улози сина Лацка. *Народне новине* похвално извештавају о њему, наводећи „да им је мило што је казалишном одбору пошло за руком добити толи добра представљача“.²⁶⁵ Рајковић је велики успех постигао и приликом извођења репризе Стеријине трагедије *Смрт краља Дечанскога*, у улози Душана. *Домобран*, извештавајући о овом представљању, посебно хвали Рајковића, за кога каже да, поред лепе спољашњости, више није ни новајлија, да се креће слободно и да је способан за све јуначке улоге.²⁶⁶ Иако је успео да се бар донекле пробије у Казалишту, не може се рећи да је у потпуности био задовољан. Наиме, Рајковић је открио Ђорђевићу да га неки

²⁶² АВ, Ф.35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 14).

²⁶³ С. Батушић, *нав. дело*, 80.

²⁶⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 45).

²⁶⁵ С. Батушић, *нав. дело*, 80.

²⁶⁶ *Исто*, 81.

глумци не гледају радо зато што је Србин, и да често чује да се говори како ће Хрватско позоришно друштво на крају бити састављено од самих Срба.²⁶⁷ Тек пред крај године дошло је до дебија Милеве Рајковић у комаду *Два стражмештра*. Народне новине су забележиле да Милева није успела да изнесе своју улогу у потпуности, али да је ипак показала да није без дара и да већ има нешто театарне вештине. Критика није занемарила ни остале Новосађане, те су се повремено у штампи могле прочитати оцене критичара и о осталим српским глумцима у Хрватском народном казалишту. Српски глумци су се посебно истакли на премијери Округићеве *Саћурице и шубаре*. Иако је сам комад у рецензијама неповољно оцењен, Новосађани су одиграли маестрално. На премијери су наступили Ружић, Поповић и Драгиња, која се посебно истакла, јер, како *Домобран* пише, „онај кому је наш народни живот познат, он се је гђи Ружићки зацјело дивити могао“. Критичар није штедео хвале на Ружићкин рачун и у истој рецензији додаје још и следеће: „Изврстнијега штогод у тој струци једва се замислити може. То бијаше прави ремек у својој врсти.“²⁶⁸ У првој половини 1865. године на репертоару Хрватског народног казалишта углавном није било новитета, већ је доминирао старији репертоар. У марту се појавила једна атракција сумњиве моралне и уметничке вредности. У питању је био Еуген Мергарете, тада познати гимнастичар и дресер паса, који је ишао по свету са пантомимским репертоаром. Он је наступио „са своја ненадвисно дресована три кудраша Кастором, Полуксом и Цезаром” у комадима специјално написаним за њега, а то су: *Ниџи и његови пси*, *Драма у циркусу* и *Одкривена злочинка*. У таквом репертоару наступали су Ружић и Поповић у епизодним улогама. За нас значајно је и представљање прве Калдеронове драме под насловом *Крвава кошуља* или *Лиечник свог поштења* (1. IV 1865), даване у корист Димитрија Ружића, који је у том комаду представљао *Краља кастиљског*. *Домобран* констатује да је публика заволела Ружића. Тиме је и окончана позоришна сезона 1864/5. у Загребу, у којој је било изведено 86 представа, а статистика је показала да су најзапосленији чланови били управо Димитрије Ружић и Лаза Поповић. Ружић је наступао у чак 82 представе, а Поповић у 61 представи, што данас изгледа готово незамисливо.²⁶⁹

По завршетку сезоне, у априлу 1865. године, Рајковићи су на властиту молбу отказали чланство у Хрватском народном казалишту. Ђорђе Рајковић је писао Ђорђевићу још у јануару 1865. да једва чека да се заврши сезона па да се врати у Нови

²⁶⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. бр. 10, (бр. 45).

²⁶⁸ С. Батушић, *нав. дело*, 81.

²⁶⁹ *Исто*, 82.

Сад. Он није крио да са нестрпљењем чека завршетак сезоне и напуштање Загреба, јер, како пише, у Загребу се позориште слабо посећује, а Србе мрзе. Притом, био је изузетно отворен пред Ђорђевићем и том приликом га обавештава да Загребачка позоришна дружина поново намерава да гостује по већим местима у Војводини, те га је молио да исто спречи.²⁷⁰ Он је свакако био упознат са Ђорђевићевим незадовољством убог гостовања хрватске Дружине по ткз. српској територији. Рајковић и његова супруга су по завршетку сезоне напустили Загреб и хрватско Позориште, али, са друге стране, до преласка у Српско народно позориште није дошло. Да ли га је Ђорђевић тада одбио или једноставно није ни одговорио, није нам познато, али, с обзиром на то да Рајковић и у априлу 1865. шаље молбу за ступање у Позоришну дружину, очигледно је да његов први покушај није био успешан. Наиме, он се по напуштању Загреба вратио у Велику Кикинду, одакле је већ истог месеца писао Ђорђевићу у вези са чланством у Дружини, истичући да је већ пет година глумац, те је сматрао да је као такав доказан и потребан Српском народном позоришту.²⁷¹ Пре завршетка сезоне у хрватском Позоришту и брачни пар Ружић спремао се да напусти Загреб и поново пређе у Српско народно позориште. Наиме, у готово идентично време кад и Рајковић, Ружић је упутио молбу Јовану Ђорђевићу за поновно ступање његово и његове супруге у Српско народно позориште. Ружић наводи да пристају на све услове за поновно примање у чланство Српског народног позоришта, а једино што траже је да се Драгињина плата повећа са 50 на 60 форинти, јер је она у Загребу играла за исти новац свега једном у осам или четрнаест дана, што значи да „готово бадава плату вуче”, а у Српском народном позоришту би носила готово цео репертоар. Он је пристајао на плату коју је и раније имао у Српском народном позоришту, што износи 50-55 форинти и, уколико то прихвате, молио је да му се што пре јави како би на време добили отпуст из позоришта у Загребу.²⁷² Преговори су вођени од фебруара до јула 1865, а нарочито је било натезања око поменуте Драгињине плате, јер је њихов једини захтев био да у новосадске Позориште буду примљени под истим условима које су имали у Загребу.²⁷³ Најзад су и те формалности биле превазиђене и уговори потписани, али никако да им стигне новац за пут. Изгубивши стрпљење, Ружићи су од Суботића на име путног трошка узели позајмицу како би могли што пре да напусте Загреб.²⁷⁴ Суботић је одмах известио

²⁷⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 76).

²⁷¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 94).

²⁷² АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 80).

²⁷³ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 117).

²⁷⁴ Л. Дотлић, *нав. дело*, АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 35).

Ђорђевића да су се Ружићи упутили у В. Кикинду како би се придружили Српској народној позоришној дружини, као и то да им је на име путног трошка дао 65 форинти. Уједно га извештава да у Загребу сви жале за Ружићем, „који је врло ваљан, и на позоришту и ван њега“ и да је управо он један од оних чланова на које се Ђорђевић највише може ослонити. Што се Драгиње тиче, за њу пише како је помало попустила и да ће се „тамо сигурно више допасти него овде“, али да је и њено владање било коректно и да никада није било проблема са њом.²⁷⁵

По завршетку сезоне 1864-5, у хрватском Позоришту је од српских глумаца остао само Лазар Поповић, али чини се да ни Лаза у Загребу није остао зато што је желео, већ због тога што није имао могућност да се врати у Српско народно позориште. Наиме, још почетком 1864. Поповић је предлагао Ђорђевићу да њега и Марију Аделсхајм ангажује у Српском народном позоришту. Том приликом писао је и о расположењу Хрвата према српским глумцима у Загребу. Он се жалио Ђорђевићу да Србе у Загребу презиру, називају Власима и оптужују како не знају језик. При том, и он сведочи да су српски глумци углавном добијали само мање улоге, и то у мање значајним и непопуларним комадима. Ипак, Ђорђевић је остао глув на његове речи и молбу. Уз то, Поповић јавља и о плановима за гостовање Хрватске дружине по Војводини, као и жељи српских глумаца да се то спречи. Наводи да се са његовим планом слажу сви српски глумци, па и сам Суботић.²⁷⁶ Лаза је имао жељу да се врати у своје матично позориште, а да уз њега буде и Марија Аделсхајм. Међутим, Ђорђевић из неког разлога није прихватио и уважио његову молбу. Можда је један од Ђорђевићевих разлога био услов који је Марија постављала око своје плате. Наиме, она је тражила да у Новосадском позоришту има 15 форинти већу плату него што је добијала у Загребу, а то је било изнад плате најплаћенијег глумца у Српском народном позоришту.²⁷⁷ И Јован Суботић је радио на томе да Ђорђевић прихвати Лазара и Марију. Колико је желео да се врати у Српско народно позориште и Нови Сад, Лаза је посведочио тиме што се Ђорђевићу јављао још у два наврата.²⁷⁸ У јулу 1864. Лаза је молио Ђорђевића за ангажман у Српско народно позориште, за њега и његову супругу, али је био спреман да прихвати и 15 форинти мању плату од оне коју је са Маријом имао у Загребу, само да га приме назад.²⁷⁹ Овог пута се није ослонио само на Ђорђевића, већ се обратио директно и Управном одбору Друштва

²⁷⁵ Исто.

²⁷⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10.

²⁷⁷ Л. Дотлић, *нав. дело*, 139.

²⁷⁸ Исто, 139-140.

²⁷⁹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 334).

за Српско народно позориште и тражио пријем у Друштво.²⁸⁰ Иако су Лазине молбе остале без одговора, а он потписао уговор за нову сезону у Хрватском народном казалишту, ипак није одустајао од жеље да оде из Загреба и поново приступи Српском народном позоришту. Тако је и у децембру 1864. писао Ђорђевићу, али овај пут са много горчине и готово без наде, истичући да му је јасно да за њега тренутно нема места у Српском народном позоришту и да се више неће нудити. Ипак, и даље је био спреман да се одазове ако би га Управни одбор позвао, јер, како наводи, „у Загребу Хрвати гоне Србе са свих страна“. О тој његовој немогућности да и даље подноси такво расположење према њима у Загребу сведочи и његова изјава „да би радије и у немачко позориште, него да остане код Хрвата“. Лаза је у том периоду имао и позив из Београда, али његова највећа жеља била је Српско народно позориште.²⁸¹ Ипак, његове жеље су тада остале неостварене и он ће још непуне три године остати у Загребу.

Нова сезона почела је у октобру 1865, а Лаза је био много запослен, додуше, претежно у мањим улогама. Тако је било и током 1866. године, када се у Загребу, у улози критичара, поново појављује Аугуст Шеноа. Шеноа је и пре 1866. писао критике, али је из Загреба отишао у Праг на студије, а вративши се, поново преузима положај сталног рецензента у политичком и опозиционом листу *Позор*. Као критичар је био оштар и бескомпромисан према свима у Хрватском народном казалишту, а посебно према Деметру. Ипак, такав његов наступ произилазио је из тежње да се Загребачко позориште уметнички осамостали, тј. да се ослободи немачких узора. Већ у свом првом напису отворено је писао да је крајње време да се престане са лажним хвалисањем „које домаћу уметност разара“. У питању је била алузија на Деметра, који је инспирисао, па чак и сам писао критике. Доследно свом ставу, Шеноа је већ у првој критици био веома оштар према начину на који је изведен комад *Мали паришки потепух*, а посебно се окомио на Поповића. „Несретни љубовник Алфонс (Поповић) бијаше уистину несретан. Г. Поповић нема ни појма о најелементарнијем кретању. Нит зна, камо треба ставити ноге и руке, нит зна, како ходати ваља; декламација, мимика“ и укратко закључује „сва игра није му ништа ваљала”.²⁸² Поповићу није било нимало лако у Загребу, јер је, с једне стране владало опште нерасположење према Србима, а са друге стране Шеноа, оштри критичар који му није био нимало наклоњен. Али, ни то није све. Поповић је поврх свега мучио муку и са финансијама и чак је био у ситуацији да од Јована Ђорђевића

²⁸⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 335).

²⁸¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 56).

²⁸² С. Батушић, *нав. дело*, 83.

позајмљује новац. Наиме, преко лета, када није била сезона у Хрватском народном казалишту, глумци су добијали само две трећине плате и са тиме су се тешко издржавали. А Лаза је, поред своје породице, издржавао и сестру и њено дете, који су нажалост били болесни, тако да је јасно да његов положај није био нимало завидан.²⁸³ Те 1866. године Поповић је добио појачање у Загребу. Наиме, у Хрватском народном казалишту ангажована су два бивша члана Српског народног позоришта. У питању су били Милош Цветић и Марко Суботић, који се спомиње као Недељко и који није имао ни уговор, већ је у Хрватском народном казалишту наступао као хонорарни члан, тзв. епизодиста. Милош Цветић је био члан Српског народног позоришта од октобра 1862. године, са платом од 30 форинти, док је Марко Суботић у Српском народном позоришту био од 1863, са 30 форинти месечне плате.²⁸⁴ Године 1866. за ангажман су се поново пријавили и Коларовићи, али овог пута са њима је захтев поднела и Софија Поповић, Лазина и Љубичина сестра. Суботић, тада управник Хрватског народног казалишта, обавестио је Ђорђевића да не може да прими брачни пар Коларовић, јер за нове ангажмане није имао новца, али је био вољан да прими Софију, која би била примљена на обуку како би касније Српско народно позориште имало од ње већу корист.²⁸⁵ С обзиром на то да Коларовићеви нису били примљени, у Загреб није прешла ни Софија. Она је још увек била дете, па вероватно није желела да се одваја од своје сестре Љубице. Коларовићи су се одлучили на овакав корак, тј. захтев за поновно ступање у Хрватско народно казалиште, из разлога што су били у готово безизлазној ситуацији, без могућности за ангажман у неком позоришту. Што се тиче нових чланова, Недељко је дебитовао у Иговој *Марији Тјудор*. Шеноа је у *Народним новинама* изнео свој суд о његовој игри, а притом га нимало није штеедео иако је Марко Суботић (Недељко) био почетник и први пут на сцени Хрватског народног казалишта. У штампи је о његовој игри изашло следеће: „Дебитовао је као шпањолски посланик. Тешко је о њему судити, само то се може рећи, да је писац шпањолскога дипломата посве другачије схватио него г. Недељко, јер га овај није никако схватио. Буљити очи на друге глумце и ходати по позорници као каква сабласт, није поднипошто својство шпањолског дипломата”. Шеноа је у *Позору* испратио и прве наступе Милоша Цветића, који је прошао боље од свог колеге Марка Суботића. Критичар је у Цветићу видео и понеку позитивну ствар,

²⁸³ АВ, Ф.35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 185).

²⁸⁴ Д. Кириловић, „Српско народно позориште”, *Гласник Историског друштва*, књ. 3, св. 1, 1930, 262.

²⁸⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, к. бр. 10, (бр. 207).

али, како наводи, више је оних негативних.²⁸⁶ Ипак, Цветић је морао бити задовољан, јер је Шеноа код њега оцењивао изговор и кретање на сцени, док Суботићеву игру није сматрао достојном ни анализирати. Занимљиво је да је Цветић критички гледао на нека дела која је Хрватско народно казалиште имало тада у своме репертоару. У свом првом писму Ђорђевићу из Загреба пише да се „највише туђе лудорије представљају, које нити су добро преведене, нити су за нашу публику, било Србску било Хрватску, него за Беч”.²⁸⁷ Поред дела на репертоару Хрватског народног казалишта, Цветић је негативно коментарисао и хрватске глумце, за које каже да су лоши, а да је и споразумевање међу њима махом на страном језику. Ипак је био задовољан кад је примљен у Позориште, а посебно је био охрабрен платом од 40 форинти, што је била већа плата од оне коју је уживао у Српском народном позоришту. Ту прилику је искористио и да се захвали Ђорђевићу за његово заузимање за њега док је био члан Позоришне дружине, а вероватно и приликом преласка у Хрватско народно казалиште.²⁸⁸ Ова тројица глумаца, бивших чланова Српског народног позоришта, наступали су у Шилеровим *Разбојницима*, Фејеовом комаду, Мејаковом *Аташеу* и Фредровој веселој игри *Госпође и хусари*, претежно у мањим улогама. Поред тога што нису добијали главне улоге, често су били критиковани и због свог изговора.²⁸⁹

У априлу 1867. завршена је сезона у Загребу, а Јован Суботић је званично поднео оставку на положај председника Казалишног одбора „из здравствених разлога“, али су у питању били разлози политичке природе. Тим поводом је Шеноа у *Позору* изнео низ похвала на рачун Суботића, што је била права реткост за Шеноу, који је навикао читаоце на критику. Поред њега, Суботић је добио признање са највишег места. Бан Шокчевић му је упутио допис у којем са „највећим жаљењем“ прихвата његову оставку и изриче највећу захвалност за његов труд током свих година које је провео у Хрватском народном казалишту. Суботић је прешао у Нови Сад, где је убрзо постао начелник Друштва за Српско народно позориште. По завршетку сезоне из Загреба је отишао и Марко Суботић, публици познат као Недељко, а од српских глумаца остали су само Цветић и Поповић. Међутим, и Милош Цветић је у једном тренутку имао намеру да напусти Загреб и поново пређе у Српско народно казалиште. Он је поднео молбу за поновно чланство у Позоришну дружину десетак дана пре истека ангажмана у

²⁸⁶ С. Батушић, *нав. дело*, 84.

²⁸⁷ Л. Дотлић, *нав. дело*, 134.

²⁸⁸ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 214).

²⁸⁹ С. Батушић, *нав. дело*, 84.

Хрватском казалишту.²⁹⁰ Ипак, након само неколико дана, Цветић је одустао од своје молбе за поновно ступање у Дружину Српског народног позоришта, јер је наводно желео да остане још мало у Хрватском народном казалишту, како би се усавршио у глумачком послу. Стиче се утисак да је нешто успело да му промени мишљење кроз свега пар дана, а може се само претпостављати да су му у Казалишту понудили већу плату, с обзиром на то да Хрватском одбору није било странао да бољим платама привлачи српске глумце. Приликом отказивања своје молбе, Цветић је искористио прилику да обавести Ђорђевића и о намерама Лазе Поповића, који је према његовим речима, планирао да се врати у Дружину како би унутар ње успео да придобије неке глумце које би ангажовао у свом Путујућем позоришту.²⁹¹ Дакле, у Загребу су остали још само Цветић и Поповић, али се ни овај други неће још дуго задржати у овом граду.

У новој сезони 1867/8. Цветић је играо многе улоге, углавном мање и осредње, али се истакао својом савесношћу и дисциплином, те је већ од децембра исте године добио повећање плате.²⁹² Дакле, скоро се са сигурношћу може тврдити да су Цветићу у Загребу обећали повећање плате како се не би вратио у своје матично позориште. Те сезоне играо је у комадима *Сироти и убојица*, *Роман сиромашна младића*, *Неуглађени драги камен*, *Приче краљице Наварске* и *Прамати*, а играо је и у оперети *Морнари и ђаци*. Након завршетка ове сезоне, Лаза Поповић је коначно напустио Загреб и прешао у Српско народно позориште, али се већ следеће, 1868, нашао са својом супругом у Београду, где је Позоришни одбор започео прикупљање глумаца за будући стални ансамбл.²⁹³

До великих промена у Хрватском народном казалишту дошло је 1868. године. Наиме, Аугуст Шеноа је у августу именован за „артистичког равнатеља“, односно управника, док је Деметар добио титуларни положај „књижевног равнатеља“, тј. драматурга, али без јасно одређених компетенција. Нови управник је са глумцима склопио уговоре на три године, вероватно и из страха од новог позоришног центра, а то је био Београд, који је постао веома привлачан српским, али и хрватским глумцима. Међу глумцима који су потписали трогодишњи уговор био је и Милош Цветић. Међутим, он се након само месец дана од потписивања уговора предомислио и решио да пређе у Београд. Ипак, Казалишни одбор је одбио такав захтев, који није ни био у

²⁹⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 245).

²⁹¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 246).

²⁹² С. Батушић, *нав. дело*, 86.

²⁹³ *Исто*.

складу са уговором, и још једном показао да им је овај српски глумац био нужен у ансамблу. Цветић, без неке веће могућности да бира, остаје у Загребу, где се у међувремену и оженио. Почетком следеће године Цветић је, на име свог „хвалевердног понашања и доброга употребљења“, добио новчану награду у износу од 20 форинти, што је за ондашње позоришне прилике била прилична свота новца, а уједно и веома ретка ситуација. То је био само још један од доказа колико га је Управа желела за себе. Цветић је ипак у августу 1868. поднео молбу Јовану Ђорђевићу за поновно примање у Позоришну дружину Српског народног позоришта.²⁹⁴ Након завршене још једне сезоне дефинитивно је напустио Загреб и прешао у новоосновано Народно позориште у Београду (2. IV 1869), чиме је Загреб изгубио и последњег ангажованог српског глумца.²⁹⁵ Дакле, у Загребу је био од 4. октобра 1866, а у Београд је прешао 4. априла 1869.²⁹⁶

Из Хрватског народног казалишта први је прешао у Српског народно позориште Стјепан Андријевић. Он је 1857. дебитовао у Загребачкој позоришној дружини у Фрајденрајховим *Граничарима*, а био је са Дружином и током њеног гостовања по Војводини 1862. године. Андријевић се 2. јула 1864. године понудио да пређе у Српско народно позориште, пошто је Фрајденрајх, према коме је био у обавези до септембра, предао управу Казалишном одбору због дефицита, односно немогућности да исплати глумце.²⁹⁷ У својој молби наводи да је четири године играо у Хрватском народном казалишту и три у Немачком позоришту и да је спреман да ступи у Српско народно позориште. Андријевић је претпостављао да је Ђорђевићу већ познат из новина, али је био спреман да пошаље и потврде о свом искуству, а напомиње и то да му највише одговарају улоге „интриганих и витешких отацах”.²⁹⁸ Ђорђевић је о овој понуди одмах реферисао на седници Управног одбора Друштва за Српско народно позориште, на којој је донета одлука да се потпише уговор са Андријевићем ако његова ранија обавеза према Фрајденрајху није прешла на Казалишни одбор.²⁹⁹ Андријевић је врло брзо одговорио да према Казалишном одбору није ни у каквој обавези, као и да ће се то и формално потврдити на наредној седници. Он је том приликом молио Ђорђевића да му омогући да се пред публиком појави у комадима *Бан Петар* („Звонимир“), *Бан Радован*

²⁹⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 276).

²⁹⁵ С. Багушић, *нав. дело*, 86; Л. Дотлић, *нав. дело*, 135.

²⁹⁶ РОМС, М.8062.

²⁹⁷ Л. Дотлић, *нав. дело*, 135.

²⁹⁸ АВ, Ф.35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 320).

²⁹⁹ Л. Дотлић, *нав. дело*, 136.

(„Прехвала“) и *Владимир* („Немања“), односно у комадима који су се играли у хрватском Позоришту и који су њему били познати. Желео је, такође, да донесе и неке комаде из Загребачког позоришта које би измолио од Казалишног одбора. У питању су били комади: *Низ бисера*, *Дижонска лудница* и *Разбојници*. Пошто је потврдио да не постоје никакве препреке за његово ступање у Позоришну држину, Управни одбор Друштва је на својој седници од 17. јула на Ђорђевићев предлог одобрио потписивање уговора са Стјепаном Андријевићем.³⁰⁰ Иако је све већ било решено, а Андријевићу је стигао и новац за путовање од Загреба до Винковаца, где се налазила Позоришна дружина, он је решио да откаже све договоре. Наиме, у Хрватском народном казалишту су му налагали да мора бити присутан у Загребу до краја септембра, где ће имати свакодневне наступе, због прве хрватске изложбе. С обзиром на то да је био упућен да Позоришној дружини тренутно нису били нужни нови чланови, молио је Ђорђевића да га причека до октобра, када ће сигурно доћи.³⁰¹ И пре него што је обавестио Ђорђевића, Андријевић је вратио новац Маринковићу, Ђорђевићевом заступнику у Дружини Српског народног позоришта, с обзиром на то да је дефинитивно одлучио да не прелази у Српско народно позориште. Маринковић је одмах обавестио Ђорђевића, али му је саопштио и информације које је поседовао о том случају. Наиме, Маринковић је чуо да је Андријевић већ потписао уговор са Адамом Мандровићем, који је имао своју дружину у Београду, а уз то додаје: „Дакле сад се види да је та хуља шпекулисала”, мислећи на Мандровића, управника београдске дружине. Паја је претпостављао да је Андријевић добио бољу понуду, односно већу плату од Мандровића и да ће због тога нешто слагати Одбору Српског народног позоришта како не би морао да долази. Маринковић, с циљем да га утеши, говори Ђорђевићу да ће за њих (СНП) бити од користи да се што више Хрвата у Мандровићевој дружини у Београду окупи, јер је на тај начин извеснија њихова пропаст кад дођу у Београд, „јер тамо има јака партија против њих и неће мировати док их не растури“.³⁰² Ипак, Маринковићеве информације су биле погрешне, а Андријевић је испунио своје обећање. Наиме, у Хрватском народном казалишту позоришна сезона се завршила 30. августа 1864. године, а Андријевић је плату примао до 1. септембра.³⁰³ Након завршетка сезоне, већ 31. септембра Стјепан Андријевић је у пратњи своје супруге стигао у Брод, где се у том тренутку налазила Дружина Српског народног

³⁰⁰ Исто, 136.

³⁰¹ Исто, 136-137.

³⁰² АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 342).

³⁰³ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 20).

позоришта. Дакле, он је своје обећање дато Ђорђевићу испунио, а Ђорђевић је задужио Маринковића, који је Андријевићу одмах дао да учи улогу Владимира из *Немање*.³⁰⁴ Хрватски глумац је наишао на леп пријем у Српском народном позоришту, а убрзо је добио још две улоге, и то у *Прехвали* и *Сеоби Србаља*. Уз то је и Паја Маринковић извештавао Ђорђевића да му се Андријевић чини ваљаним и да је одмах почео са спремањем улога. Иако се Андријевић „показао као добар члан дружине“, а и Јован Ђорђевић се трудио да му олакша први период у Дружини, уступајући му њему познате улоге, то се није допало глумцу Видаковићу, који се одмах замерио Андријевићу, јер је овај добијао његове улоге.³⁰⁵ Међутим, Видаковић се у том периоду замерио готово сваком члану Позоришне дружине, тако да ово није био посебан случај. Андријевић је дебитовао у Новој Градишки, 13. септембра 1864, у улози Владимира у Суботићевом *Немањи*. Маринковић је одмах известио о Андријевићевом успеху, за кога каже да је добро разумео своју улогу и да је усред сцене био изазван од стране публике. Наредна улога му је била Блашко у Јакшићевој *Сеоби Србаља*. „У њему смо”, пише Маринковић Ђорђевићу, „ваљаног и честитог члана добили, он се понаша како се само желети може; дај боже још такви чланова стекли!”.³⁰⁶ О Андријевићевој делатности у Позоришној дружини у првом периоду тешко је говорити јер у том периоду нису излазили часописи који су доносили извештаје о позоришним представљањима, а *Даница* је више писала о београдском и загребачком позоришту него о Српском народном позоришту. Од 1865. године имамо извештаје у часопису *Матица* и на основу њих смо стекли слику о новом члану Позоришне дружине. Стјепан је врло брзо напредовао и већ после неколико месеци његово име је било једно од најистакнутијих међу именима чланова Позоришне дружине Српског народног позоришта. У јануару 1866. на гостовању Позоришне дружине у Сомбору позоришни дописник, приликом извештавања о представи *Парница* (24. I), забележио је да су главне улоге биле у рукама Ружића и Андријевића и да је само то „довољно јемство, да је представа добро испала“.³⁰⁷ На истом гостовању изведена је премијера комада *Обритар од 18 година*, у којем је међу извођачима био и Стјепан. Иако дописник истиче да сам комад нема неке посебне уметничке вредности, представа се допала публици, јер су улоге биле добро одигране. Тако се, поред Ружићке у насловној роли, истакао и Андријевић у улози Флошара.³⁰⁸ Стјепан Андријевић се допао публици

³⁰⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 21).

³⁰⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 27).

³⁰⁶ Л. Дотлић, *нав. дело*, 137.

³⁰⁷ *Матица*, бр. 17 од 20. марта 1866.

³⁰⁸ *Матица*, бр. 17 од 20. марта 1866.

и критичарима и у Новом Саду. Приликом поновног извођења *Обришара од 18 година*, рецензент је забележио следеће: „Андријевић (Флошар) био је на свом месту. И у говору и у кретању и у целом држању видео си педанта, који тек за науку живи, слободно би се и други могли у њега угледати и што се схватања улога тиче а и начина којим их изводи”. У Новом Саду учествовао је у извођењу комада *Низ бисера*. *Матица* о њему извештава да је представљао Јована добро, што је и било очекивано. Главну улогу добио је и у комаду *Ђурађ Бранковић*, где је тумачио лик Бранковића. Андријевић ни овај пут није изневерио очекивања, због чега *Матица* пише да највећа похвала иде управо њему.³⁰⁹ Поред драма, играо је и у комедијама као што је шаљива игра Јована Ристића *Боље умети него имати*. У овом комаду играо је Мију Недића, а *Матица* пише да је „својим говором, кретањем и држањем потпуно на очи нам извео човека који тек за свој рођен интерес живи“ и додаје „једино његовој доброј игри и сретној маски може се приписати што се није изгубило и оно мало комичности у карактеру Недићевом”. После шаљиве игре следила је и драма Матије Бана *Мејрима*, једна од најгледанијих на репертоару Српског народног позоришта. Андријевић је улогу Новка тумачио поново успешно. У комаду *Она је луда* опет се јавља у једној од главних улога, а у питању је лорд Харлеј, кога је Андријевић добро схватио и извео.³¹⁰ У драми *Записници ђаволови* Андријевић је имао мању улогу (Жан Готје), „али је малу своју улогу тако извео, да се већ боље не може захтевати“.³¹¹ У комаду *Сплетка и љубав* критичар није био сасвим задовољан Андријевићем (Вурм) и чудио се како тако разборита глава као што је он није сасвим схватила своју улогу.³¹² Дакле, и када су се истицале негативне критике, оне су увек биле благе и са циљем да се глумац освести, схвати где је погрешно и то исправи. Очигледно је да су му били наклоњени. У драми Милош Обилић опет је имао једну од главних улога. Андријевић је тумачио лик Вука Бранковића и то, како *Матица* истиче, веома вешто.³¹³ У Новом Саду се 14. јула 1866. поново изводио комад *Обришар од 18 година*, а *Матица* за Андријевића пише да се видело да своју улогу све више проучава и да према томе и своју игру усавршава, те да сваки прави глумац треба на њега да се угледа.³¹⁴ У комедији *Тавница* играо је главну улогу (Доктор Небригић) и, као и увек, потпуно одговорио свом задатку.³¹⁵ Следила је још једна комедија у којој се истакао Стјепан

³⁰⁹ *Матица*, бр 25 од 10. јуна 1866.

³¹⁰ *Матица*, бр. 26 од 20. јуна 1866.

³¹¹ *Матица*, бр. 27 од 30. јуна 1866.

³¹² *Матица* бр. 29 од 10. јула 1866.

³¹³ *Матица*, бр. 29 од 20. јула 1866.

³¹⁴ *Матица*, бр. 30 од 1866.

³¹⁵ *Матица*, бр. 31 од 10. августа 1866.

Андријевић. У питању је *Мишел Перен*, у којој је Андријевић тумачио улогу Фушеа.³¹⁶ У драми Матије Бана *Добрила и Миленко*, коју је публика много заволела, Андријевић је поново био у једној од главних улога (кнез Доброслав), али према оцени критичара „није развио ону вештину, која се захтева за претстављање таквих опака срца људи као што је кнез Доброслав“. Драму је следила једна весела игра Планчеа *Карло XII*, а Андријевић је у улози Мукеболда био сасвим на свом месту.³¹⁷ Трагедија *Добрила и Миленко* имала је и свој наставак и завршетак у трагедији *Смрт кнеза Доброслава*, аутора Матије Бана. Андријевић је играо насловну ролу и свој задатак је извео доследно и ваљано.³¹⁸ Андријевић је и током 1867. низао успехе, а био је и са Дружином на гостовању у Београду. Тамо је, између осталог, учествовао и у извођењу једног од нових комада *Париски колотер*, а београдски критичар је изразио своје жаљење због Андријевића, који није добро научио своју улогу, јер сматра да му такве улоге иду од руке. И на представљању комада *Сплетка и љубав* критичар је проналазио мане Андријевићу, сматрајући да није добро представио Вурма, вештог сплеткара.³¹⁹

Недуго након ових представљања Андријевић је напустио Београд, али и Српско народно казалиште и вратио се у своје матично, Хрватско народно казалиште. Наиме, Андријевићу је недуго након доласка Позоришне дружине у Београд 18. септембра 1867. стигао телеграм из Загреба, којим се обавештава да је примљен у Хрватско народно казалиште са 70 форинти месечне плате. Након овог обавештења, Андријевић је затражио од Ђорђевића отпуст из Позоришне дружине Српског народног позоришта, јер је био спреман да одмах крене на пут. Међутим, према уговору који је имао са Српским народним позориште он је био у обавези да шест недеља пре иступања из Дружине поднесе молбу, коју Ђорђевић као управник Дружине није добио иако је Андријевић тврдио да је исту послао. Дакле, ако је и поднео раније молбу, то би значило да је већ одавно био спреман да иступи из Дружине. Јован Ђорђевић, иако није примио његову *молебницу*, нити је био задовољан због исте, одлучио је да не прави сметње и отпусти Андријевића без обзира на уговор. Наиме, Ђорђевић је сматрао да није паметно задржавати Андријевића на силу, јер би се то, према његовим речима, „од неке партије у Загребу могло употребити као добродошли доказ да Срби Хрвате тако исто гоне као што они у Загребу сад са нашим глумцима чине“. Поред тога, Андријевић је мало пре

³¹⁶ *Матица*, бр. 32 од 20. августа 1866.

³¹⁷ *Матица*, бр. 33 од 31. августа 1866.

³¹⁸ *Матица*, бр. 34 од 10. септембра 1866.

³¹⁹ *Матица*, бр. 25 од 10. новембра 1867.

тога био и болестан, због чега је Ђорђевић сматрао да је најбоље решење дати му отпуст како се не би направио додатан терет за Позоришну дружину. Иако је овај хрватски глумац према речима Ђорђевића био „једна од бољих снага Српског народног позоришта“, Ђорђевић се морао опростити од њега, али готово у исто време је и преговарао о његовој будућој замени, Коларовићу.³²⁰ Након што је прешао у Загреб и увелико био члан хрватског Позоришта, Андријевић је упутио једно подуже писмо Ђорђевићу, свом бившем управнику, у којем је, између осталог, изразио своју забринутост због Ђорђевићевог преласка у Београд. Наиме, Андријевића су погодиле гласине које су кружиле о Ђорђевићевом преласку у Београд, јер се увек надао да ће се једног дана вратити у Српско народно позориште. Наиме, он је имао жељу да поново буде члан Позоришне дружине Српског народног позоришта, али само ако би се она дуже задржавала у неком месту, у Новом Саду или у било ком другом граду. Андријевић пише да се никада не би растао од Српског народног позоришта да није било тог *скитачког начина живота* и да би се одмах вратио у исто, само када би Дружина мало мање путовала. Уједно открива и да је по преласку у Загреб скоро три месеца боловао, због чега му је смањена плата са 70 на 50 форинти, али је томе допринела и Марија Поповић-Аделсхајм, која га је оговарала и тврдила да има туберкулозу. Наиме, Марија је имала у плану да на његово место врати у ангажман Хрватског народног казалишта свог мужа Лазу Поповића. У истом писму, Андријевић коментарише и репертоар Хрватског народног казалишта, о којем није имао лепо мишљење, јер се у том периоду нису изводили народни комади и драме, већ само нека „кривљена и комедијантисање“. Ђорђевићу, такође, поверава да владини људи чине сметње Казалишту и да једва чекају да се оно разбије да би могли поново довести немачко позориште. Сваком приликом цензура брише у комадима и најмању алузију или виц који би се могао односити на Немце.³²¹ Дакле, Стјепан Андријевић је био члан Српског народног позоришта од 1864. до 1868. и у том периоду је важио за једног од најистакнутијих чланова Позоришне дружине Српског народног позоришта. Био је носилац значајног репертоара. Играо је карактерне и комичне улоге, али је веома успешно тумачио и врло озбиљне драмске партије.³²² Био је омиљен међу публиком где год би се Дружина појавила, али му је и штампа била наклоњена. У Српском народном позоришту је био изузетно цењен и топло

³²⁰ РОМС, М.8059.

³²¹ Л. Дотлић, *нав. дело*; 139; АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 262).

³²² *Театрон*, 149.

примљен, за разлику од српских глумаца у Загребу.³²³ Истицао се као веома брижљив и студиозан у игри, а своје улоге је и до најмањих ситница проучавао.

Поред Андријевића, 1864. године још један хрватски глумац је прешао у Српско народно позориште, а у питању је био Славољуб Исаковић.³²⁴ Он је своју каријеру започео 1863. године у Хрватском народном казалишту, а већ од краја следеће налази се у Српском народном позоришту. Познато је само да је играо Карла у комаду *Низ бисера* и Мурата II у комаду *Ђурађ Бранковић*.³²⁵ Исаковић није успео да се одржи дужи временски период у Дружини Српског народног позоришта. У Дружини је био од 1864, а Јован Ђорђевић је већ у септембру 1865. предложио Позоришном одсеку Управног одбора Српског народног позоришта да се Исаковић отпусти из Дружине. Наиме, иако Исаковић није имао склопљен уговор, односно није се водио као редован члан, могао је то временом постати да се доказао као добар глумац и са добрим владањем. Заправо, Исаковић је према Ђорђевићевом сведочењу био добар глумац, али његово владање је штетило угледу Српског народног позоришта и правило раздор у Дружини. Ђорђевић је септембра 1865. поднео извештај Позоришном одсеку о стању у Позоришној дружини, у којем је говорио о глумцима и приликама које владају у Дружини. У поменутом извештају давао је предлоге за отпуштање или повишицу плате за поједине чланове ансамбла. Славољуб Исаковић је спадао у ону групу глумаца за које је Ђорђевић сматрао да би требало да се отпусте из Дружине. О Исаковићу записао је следеће: „Лепа спољашњост, пријатан и јак мушки глас, довољно позоришне рутине. Али је при том лењ, и не труди се ништа, да роле своје научи, и да себи добар изговор прибави, он једнако муца на позорници, и мучи нам уши са неправилним кекавачким акцентом. Уз то је и он бекрија прве класе, карташ, сваџија, прави на све стране дугове и доводи управу у разне неприлике с кредиторима својим. Кад би се поправити могао, био би један од најбољи чланова. За њега би предложио, да се са њим уговор не прави, него да му се од стране одбора категорично изјави, да ће сместа отпуштен бити, ако не буде успеха показао, и своје владање скандалозно, с бољим променио“. У даљем тексту Јован Ђорђевић и званично предлаже пет чланова Позоришне дружине за отпуштање, међу

³²³ Његове значајније улоге биле су: Владимир (*Немања*), Станиша (*Мејрима*), Вурм (*Сплетка и љубав*), Ђурађ (*Ђурађ Бранковић*), Смрт кнеза Доброслава (*Кнез Доброслав*), Вук Бранковић (*Милош Обилић*), Флошар (*Обритар од 18 година*), Бркић (*Парница*), Блашко (*Сеоба Србаља*), доктор Небригић (*Тавница*), ?? (*Боље умети него имати*), Жан Готје (*Записници ђаволови*), Фуше (*Мишел Перен*), Ритмајстор (*Госпође и хусари*), Лорд Харлеј (*Она је луда*), кнез Доброслав (*Добрила и Миленко*), Леонтас (*Краљева сеја*), Јован (*Низ бисера*), Мукеболд (*Карло XII*), Бизо (*Париски колотер*), пуковник Доловић (*Војнички бегунац*).

³²⁴ Д. Кириловић, *нав. дело*, 263.

³²⁵ *Матица*, бр. 2 од 1865/6.

којима је и Исаковић, и нуди списак са именима особа које би на њихово место дошле. Глумац Коста Обрадовић је требало да замени Исаковића или Видаковића, другог глумца предложеног за отпуштање.³²⁶ На седници Управног одбора Друштва разматран је извештај Јована Ђорђевића, а Одбор је закључио да се предложени чланови отпусте. Међу њима је био и Исаковић, коме су одречена и права на путне трошкове.³²⁷ Притом, истог дана када се одржала седница Управног одбора на којој је одлучено да Исаковић буде отпуштен десио се инцидент у коме је овај хрватски глумац био један од главних учесника. Наиме, Исаковић је тог дана, у Великој Кикинди, где је Дружина била на гостовању, направио скандал у ондашњој гостионици, а вести о том догађају су се већ сутрадан прошириле по месту. Исаковић је те вечери завршио претучен, а сутрадан није ни дошао на пробу комада *Ђурађ Бранковић*, у којем је тумачио улогу Мурата Другог.³²⁸ Овај догађај је само потврдио слутње и упозорења Јована Ђорђевића, као и одлуку Управног одбора о његовом отпуштању. Након иступања из Српског народног позоришта, Славољуб Исаковић је поново постао члан Хрватског народног казалишта. Дакле, Исаковић није успео да се одржи у Српском народном позоришту ни пуних годину дана.

За Српско народно позориште играла је и хрватска глумица Марија Поповић Аделсхајм. Марија је била супруга српског глумца Лазе Поповића, са којим се упознала и играла најпре у Хрватском народном казалишту, а касније је заједно са њим прешла у Српско народно позориште. Марија и Лаза су заједно играли у хрватском позоришту, где су после кратког времена заљубили и венчали. Венчали су се 1864. године, а она се до тада већ афирмисала као истакнута глумица и једна од најспособнијих чланица хрватског ансамбла. Поповић је још почетком 1864. године изразио жељу да се врати у своје матично позориште, а том приликом је предлагао Ђорђевићу да прими и Марију Аделсхајм, која у то време још увек није била његова жена. И Суботић је у исто време радио на томе да их Ђорђевић прими у Позоришну дружину Српског народног позоришта. Суботић је сматрао да би Марија била значајан добитак за Српско народно позориште, јер би била жива школа за представљаче, а нарочито *представљачице*. Поред тога, Марија је у то време значајно напредовала у језику и говору, али Суботић, свестан Маријиних година (прешла је 40-ту) убеђује Ђорђевића да она зна и да се „удеси, обуче

³²⁶ Ж. Марковић, „Извештај Јована Ђорђевића о стању у Српском народном позоришту 1865“, *Летопис Матице српске*, књ. 384, 363-374.

³²⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 5, (бр. 38).

³²⁸ РОМС, 927.

и накити, тако да изгледа много млађе“.³²⁹ Можда Ђорђевић није имао могућности да их прими зато што је Марија тражила 15 форинти већу плату од оне коју је имала у Загребу, а то је било изнад плате његовог најплаћенијег глумца. Суботић је сматрао да би Ђорђевић требало да пристане на тај ”трошак”, а да са друге стране отпусти неког слабијег глумца или глумицу.³³⁰ Ипак, Лазине молбе остале су неуслишене. Поповић је у више наврата поново покушавао да придобије Ђорђевића како би примио њега и његову супругу у Новосадску дружину, али жеља му се остварила тек у лето 1867, када Лаза и Марија коначно приступају Српском народном позоришту.³³¹ Лазар је постао редован члан Српског народног позоришта, Марија је остала редован члан Хрватског народног казалишта, а у Српско народно позориште је примљена као сталан гост. Њено појављивање на сцени Српског народног позоришта је увек изазивало само речи хвале, како у штампи, тако и у публици. Марија Поповић је приликом гостовања у Земуну (27. јун 1868) учествовала у извођењу комада *Сплетка и љубав*, у улози госпође Милфордове. Критика је забележила да је њено вешто играње изазвало одобравање у публици. На истом гостовању, приликом извођења комада *Два наредника* (30. јун), извештач је забележио да је *највеће допадање публике* изазвао растанак наредника Ђорђа (Лазар Поповић) и његове супруге Софије (Марија Поповић), односно начин на који је то представљено. Поповићка је још једном одиграла вешто и са природном живошћу.³³² Примећује се да је Марија увек играла у комадима заједно са својим супругом Лазом, па је тако било и приликом извођења представе *Низ бисера*. Поповићка је тумачила улогу Јелице и том приликом се још једном истакла.³³³ Марија се допала и критичару у Новом Саду који је о њеном тумачењу Софије у комаду *Сплетка и љубав* записао да би она могла служити за углед глумицама у Српском народном позоришту.³³⁴ Дакле, и Марија је била примљена и дочекана у Новом Саду са великим одушевљењем. Марија и Лазар су након скоро четири године брака морали да се раздвоје. Он је постао члан Српског народног позоришта, а она је остала део Хрватског народног казалишта. Да јој то није одговарало сведочи и Стјепан Андријевић, који је једном приликом открио Ђорђевићу да је Марија *интриговала* против њега како би на његово место у ангажман хрватског Позоришта вратила свог мужа Лазу.³³⁵ Ђорђевић сведочи да Марија сама није желела да

³²⁹ Л. Дотлић, *нав. дело*, 139.

³³⁰ *Исто*.

³³¹ *Исто*, 140.

³³² *Матица*, бр. 20 од 1868.

³³³ *Матица*, бр. 21 од 1868.

³³⁴ *Матица*, бр. 29 од 1868.

³³⁵ Л. Дотлић, *нав. дело*, 139; АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 262).

буде ангажована у Српском народном позоришту као редован члан. Наиме, на седници Управног одбора, која је одржана у мају 1868, Ђорђевић је открио да Марија Поповић није вољна да пређе у Српско народно позориште, већ да жели само да гостује уз одређени хонорар. Он је том приликом открио да је сам заинтересован да је ангажује, али да је њена одлука да остане члан Хрватског народног казалишта.³³⁶ Овај брачни пар се коначно поново састао у октобру 1868, када су заједно прешли у новоосновано београдско позориште, где су били примљени за редовне чланове.

Поред Андријевића, Исаковића и Поповићке, у периоду од 1861. до 1868. постојало је још неколико хрватских глумаца који су желели да ступе у Српског народно позориште, али се те тежње нису оствариле. У питању су Адам Мандровић, један од најистакнутијих хрватских глумаца у другој половини 19. века, и Ивана Бајза, истакнута чланица хрватског Казалишта. Међутим, из различитих разлога до њиховог примања у Позоришну дружину није дошло.

У периоду од 1861. до 1868. постојало је чак петнаесторо хрватских глумаца који су играли су Српском народном позоришту. У питању је велик број глумаца ако имамо у виду ондашњу оскудицу у добром глумачком кадру, поготово што је од тих петнаесторо глумаца осморо проминентних. Обратна флукација кадра била је сасвим скромна. Ђорђевић се није много отимао за загребачке глумце, јер су они по језику били махом кајкавци. У Загребу се, наиме, није много полагало на чистоту сценског језика.³³⁷

Званична сарадња између два позоришна одбора започела је релативно касно. Након што је Новосадски одбор прихватио сарадњу коју је понудио Београдски одбор почетком 1863. године, између позоришних одбора у Београду, Загребу и Новом Саду сарадња је званично успостављена. Већ две недеље након београдске представке Јован Ђорђевић је предложио промене у награђивању глумаца Српског народног позоришта. Наиме, предвиђао је да се појединим члановима повећају плате, а таква стимулација вероватно је имала за циљ да се задрже глумци у Позоришној дружини и да не одлазе у београдско и загребачко позориште. У том циљу било је потребно постићи и договор са овим позориштима, како се не би примали глумци који због непослушности или прекршаја напусте Српско народно позориште, а исто тако ни СНП не би примало глумце који побегну из ових позоришта у Нови Сад. Ђорђевић је овај извештај Управном одбору састављао под утицајем мишљења да Позориште у Новом Саду служи као нека

³³⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 63).

³³⁷ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 238.

врста „препарандије”, школе за глумце, одакле увежбани и добро припремљени беже у друга позоришта, а Српско народно позориште поново започиње са почетницима у чије вештине и таленат тек треба улагати. Дакле, Ђорђевић је, с једне стране глумцима регулисао плате, а са друге је сматрао да је потребно да се ставе „у споразумљење с позоришним одборима у Београду и Загребу на ту цел, да се једни другима обавеземо да чланове дружине који због инсубординације оставе позориште, нећемо нипошто примити. Сви ови кораци били су нужни у време кад нам позориште београдско и загребачко ионако јаку и штетљиву конкуренцију прави“.³³⁸ На седници Управног одбора, након разматрања Ђорђевићевог извештаја, донета је одлука да се обрате Загребу и Београду и да се тражи сарадња са Управом Српског народног позоришта како се ниједан нови члан не би примио у Позоришну дружину.³³⁹ Ђорђевићу као да су се обистинили сви страхови само неколико недеља касније, када су из Позоришне дружине иступили неки од најистакнутијих чланова. Наиме, након инцидента у Осијеку априла 1863. одржана је седница Управног одбора на којој је донета одлука да се глумац Димитрије Коларовић отпусти из Дружине, а да се о томе обавесте и позоришне дружине у Загребу и Београду, како Димитрије Коларовић не би могао да ступи у исте ако то пожели.³⁴⁰ Међутим, након овакве одлуке, са Коларовићем су се солидарисали поједини чланови Позоришне дружине, колективно подносећи отказ Ђорђевићу. Тако су се након афере у Осијеку, у Хрватском народном казалишту наша четири најеминентнија члана Позоришне дружине Српског народног позоришта, брачни пар Ружић и брачни пар Коларовић. Дакле, тежња Јована Ђорђевића да они глумци који због непрофесионалног и недоличног понашања буду отпуштени из Дружине не могу одређени период бити примљени у друге, временом се обистинила. Очигледно је да иницијатива Јована Ђорђевића о сарадњи у оваквим ситуацијама, као и обавештење о отпуштању Коларовића, нису имали никаквог ефекта и Хрватско народно казалиште је примило некадашње чланове Српског народног позоришта. Ипак, захваљујући Јовану Суботићу, председнику Казалишног одбора, крајем 1863. године долази до праве сарадње између два национална театра. Наиме, Суботић је крајем 1863. године послао Ђорђевићу рукопис свог дела *Прехвала*, који се налазио на репертоару Казалишта, а том приликом је предложио и да се размене репертоари између два позоришта. Суботић је подсетио Ђорђевића да је само у току 1862. и 1863. у Загребу представљено седам позоришних

³³⁸ АВ, Ф. 35, ДСНП, кут. 9, (бр. 200).

³³⁹ АВ, Ф. 35, ДСНП, кут. 5, (бр. 14).

³⁴⁰ АВ, Ф. 35, ДСНП, кут. 5, (бр. 15).

комада³⁴¹ из српске историје, док „ви тамо нисте још ни једно парче дали, којим би показали, да се од Хрватске повјеснице не туђите”. При том, из његовог писма се сазнаје да је Ђорђевић одавно код себе имао и рукопис Суботићевог дела *Звонимир*, али из ког разлога га није уврстио у репертоар Српског народног позоришта није нам познато. Међутим, Суботић инсистира да се на позорници Српског народног позоришта игра *Звонимир*, јер, играјући тај комад, „наше позориште не би ништа изгубило, напротив, то би му олакшало посао у Загребу где ради на изградњи заједничког храма Талије и код Србаља и код Хрвата”. Овде видимо Суботићеву тежњу за искреном сарадњом између два национална позоришта, али и намеру да дође до њиховог стапања у једно. Тек средином 1864. Ђорђевић је репертоарским планом предвидео и Суботићевог *Звонимира*. За Суботића је то имало двојаку важност. Наиме, он је био срећан и што ће се његово дело наћи на репертоару Српског народног позоришта и зато што ће се „слоги и љубави помоћи [...] и пут ка жељеном савезу позоришта прокрчити“.³⁴² Захваљујући његовој иницијативи, крајем 1863.³⁴³ Хрватско народно казалиште је доставило Друштву Српског народног позоришта свој репертоар и тражило узајамност представљања. Управни одбор Друштва је донео одлуку да се њихов предлог прихвати и да им се достави репертоар Српског народног позоришта.³⁴⁴ Већ након неколико недеља, почетком 1864, Друштво је послало у Загреб попис свог репертоара.

Након само нешто више од годину дана од преласка четири најеминентнија члана Српског народног позоришта у Загреб, поново се догодио исти случај, тачније дошло је до новог преласка глумца због бољих услова који су им тамо понуђени, те је Јован Ђорђевић решио да интервенише и спречи да се у будућности дешавају исте ствари. У питању је био ангажман Ђуре Рајковића и његове супруге Милеве, чланова Српског народног позоришта, који су примљени у Загреб током августа 1864. са бољим платама. Наиме, Јован Ђорђевић је као потпредседник Друштва упутио писмо Деметру, артистичком равнатељу у Загребу, којим му предлаже узајамност и солидарност у пријему чланова оба позоришта. Управни одбор Друштва је већ током септембра прихватио Ђорђевићев предлог и он је као такав достављен Загребачком народном казалишту на одобрење.³⁴⁵ Ђорђевићев предлог је подразумевао споразумевање и

³⁴¹ Суботић набраја комаде из српске историје који су се давали у ХНК-у. У питању си били следећи комади: *Краљ дечански*, *Црногорци*, *Херцег Владислав* и други, а у припреми су били *Пропаст царства српског*, *Прехвала*, *Немања* и др.

³⁴² Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 238-239.

³⁴³ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. 9, (бр. 231).

³⁴⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. 5, (бр. 21).

³⁴⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. 5, (бр. 32).

солидарност са Загребачким одбором, а посебно у погледу установљења плата глумцима. Ово је заправо био први покушај да се управе солидаришу и супротставе глумачким материјалним захтевима.³⁴⁶ Ипак, јасно је да Ђорђевићу није било право због ових дешавања, тј. због константног преласка глумаца у Загреб. О томе сведочи његов допис ЕО-у Српског народног позоришта из септембра, који је у вези са приходом трупе, а у којем Ђорђевић пише о тешкој ситуацији у којој се налазила Позоришна дружина, између осталог и због „ривализирања загребачког позоришта и примамљивања наших чланова у Загреб са обрицањем већих плата“.³⁴⁷ Међутим, прелазак глумаца из Новог Сада у Загреб дешаваће се, као што смо имали прилике да видимо, и убудуће, без Ђорђевићеве могућности да на то утиче.

Дакле, сарадња два Одбора одвијала се у виду ограничене размене репертоара и преко двојице истакнутих људи ових позоришта, Јована Суботића и Јована Ђорђевића. Међутим, и та скромна сарадња је углавном била на подстицај и иницијативу Јована Суботића, а ретко Јована Ђорђевића. Праве сарадње у виду редовне размене репертоара није било. Сарадња није постојала ни у погледу размене глумаца, с обзиром да су се прелази углавном дешавали својеволно, или на иницијативу Хрватског народног казалишта које је гледало да понуди већу плату глумцу од оне коју је имао у свом матичном позоришту. При том, Хрватско народно казалиште није ни поштовало захтеве Српског народног позоришта да у свој ансамбал не прима чланове који су добили опуст у Новом Саду. И драме које су се изводиле у Казалиштуу је доносио Суботић, те је све била његова замисао и реализација, а једном приликом је и молио Ђорђевића да му у том послу помогне, како не би изгледало да је све жеља појединаца. Међутим, то је уистину тако и било. Ниједан од ова два театра није током овог периода показао већу жељу за искреном и правом сарадњом, и често се дешавало да једно позориште штети другом, више него што му добра чини. На крају је и Суботић увидео да ствари у Загребу не могу ићи како се он надао приликом започињања своје каријере тамо. Априла 1867. године поднео је оставку на положај председника тамношњег Одбора, а као повод је навео

Јован Суботић је у Загребу имао доста успеха као драмски писац, о чему сведоче његове драме које су се са великим успехом изводиле у Хрватском народном казалишту. У питању су били следећи комади: *Херцег Владислав*, *Прехвала*, *Звонимир* и *Немања*.

³⁴⁶ С. Батушић, *нав. дело*, 80.

³⁴⁷ РОМС, М. 8041.

Сви ови комади су се у неком тренутку, у периоду од 1861. до 1868, изводили и у Српском народном позоришту.

Сарадња Српског народног позоришта у Новом Саду са Позориштем у Београду

Све до шездесетих година 19. века Нови Сад и Београд немају никаквих непосредних позоришних веза. Ни Срби у Кнежевини, а ни Срби у Војводини немају своје стално народно позориште. Постојале су само различите позоришне дружине, што дилетантске што приватне, које су углавном биле краткотрајног духа и нису задовољавале народне потребе тог времена. У Новом Саду је акција за оснивање српског сталног народног позоришта покренута у децембру 1860. године и само неколико месеци касније реализована, док је у Београду таквих акција било неколико пре званичног оснивања 1868. године, али ниједна није била успешна. То није толико изненађујуће када се има у виду да су се Срби у Хабзбуршкој монархији налазили у сталној и мукотрпној борби против туђинских утицаја, у константној борби против мађаризације и германизације, те је народно позориште било виђено као још једна борбена трибина, као још једна установа која ће поред уметничке имати и националну, политичку и историјску функцију. Заправо, Српско народно позориште је и основано са циљем да превасходно буде национална установа, док је у Кнежевини брига за очување слободне и независне државе и за стварање државно-правних и политичких установа и њихове организације била преча од бриге за позориште. Уз то, Срби у Хабзбуршкој монархији су имали и Јована Ђорђевића, особу без чије иницијативе и залагања позоришно питање можда не би било ни покренуто, а ако и би, са сигурношћу се може тврдити да не би било реализовано онако брзо и успешно. Особа попут Јована Ђорђевића није постојала у то време у Београду. Иако се може рећи да је Београд имао свог Јована Ђорђевића у Јовану Стерији Поповићу и Атанасију Николићу, то је било двадесетак година раније, када културне и политичке прилике у земљи нису омогућавале реализовање једног професионалног сталног народног позоришта. Међутим, шездесетих година 19. века личност таквих квалитета у Београду није постојала и то је можда један од основних узрока због којих је сваки покушај упорно пропадао. Један од озбиљнијих покушаја Београђана да оснују стално позориште десио се 1863. године, а њему су претходили тешки политички догађаји и гостовања Загребачке и Новосадске дружине, која су имала непосредан утицај на активирање позоришних трудбеника у Београду. Везе између два српска театра могу се пратити већ од 1862. године и гостовања Позоришне дружине у Београду. Међутим, у Београду пре новосадске, гостовала загребачка дружина, те смо сматрали за потребно да приликом сагледавања односа између два горепоменутог театра, започенемо овим гостовањем.

Крајем јула 1862. године у Београд је дошло Загребачко позоришно друштво, које је предводио истакнути глумац Адам Мандровић. Дружина је у Београд стигла у време великих политичких превирања. Наиме, напетост која је владала између Срба и Турака у то време у Србији доживела је свој врхунац у Београду 15. јуна 1862. године. Наиме, тог дана је дошло до инцидента на дорћолској Чукур-чесми, када се десио обрачун око тога ко има првенство да наточи воду – Срби или Турци. Том приликом је страдао један шегрт српског порекла. Ипак, ту су превирања тек почела. Приликом хапшења турских војника, дошло је до пуцњаве у којој су страдале још три особе српског порекла. У граду је након тога завладала узбуна. Два дана касније дошло је до бомбардовања Београда и већ сутрадан кнез Михаило је издао указ о успостављању ратног и ванредног стања. То је био догађај који је Србију и Османско царство могао довести до рата.³⁴⁸ Тог дана када се десио инцидент на Чукур-чесми требало је да Београдско омладинско друштво представља у сали Велике пиваре комад Јована Стерије Поповића *Владислав*. Како је у Београду настало хаотично стање, представа је одложена. Међутим, с обзиром на то да је Београд два дана касније бомбардован, а опсадно стање заведено, представе су прекинуте све до доласка трупе из Загреба.³⁴⁹ Још се узаврели духови нису сасвим примирили, а у Београд већ стиже трупа Хрватског земљаског казалишта из Загреба. Она је дошла у време велике политичке напетости, што је имало велики морални значај за Београђане, али њихово одушевљење није делио и Јован Ђорђевић. Он је у једном од својих чланака објављених у *Српском дневнику* озбиљно замерио, а могло би се рећи чак и претерао у томе, због доласка Загребачког позоришног друштва. Ђорђевић је овако писао: ”Откуда долази то друштво међу нас? Зашто не иде по Хрватској давати представљања, него је шалабазало толико месеци беспослено по Загребу, трошећи узалуд оне новце, што их на њега земља са великом муком даје? Ако је укус и просвету ширити, мислимо да ће за то већа потреба у Хрватској бити него у нас [...] Ако је да се језик поправља, мислимо, да је и у том обзиру већа потреба у Хрватској. Ако је, да се народно чувство буди, опет мислимо, да је и ту већа потреба у Хрватској него у нас, нити видимо нужду да нам хрватски актери долазе, да нас буде у народној свести. Поводу доласку Загребчана никако не налазимо, па ако ћемо напрегнути сво оштроумије наше. Не можемо узети за повод њиховом доласку ни то, да је то учињено у име узајамности и љубави братске. Ево, ми се трудимо око подизања народног позоришта скоро годину

³⁴⁸ С. Рајић, Д. Леовац, *Историја српског народа у 19. и почетком 20. века: Српска држава у 19. веку: Уџбеник*, Завод за уџбенике, Београд 2018, 108-109.

³⁴⁹ С. Шумаревић, *нав. дело*, 310.

дана, пак досада нигде ни у једном хрватском листу не нађосмо ни реченице написане у корист србског позоришта, а да је ко из Хрватске које што дао на наше позориште, о томе ни спомена”.³⁵⁰ Међутим, показаће се да Београђани нису делили расположење Јована Ђорђевића, а хрватску Дружину су срдечно угостили.

Прва представа је одржана 24. јула 1862. године, када се давала трагедија Матије Бана – *Мејрима*, одиграна у Великој пивари.³⁵¹ Према садржају комада на репертоару Хрватског народног казалишта, очигледно је да је репертоар био подешен према расположењу публике. Позоришна дружина је подржала пркос и борбеност Српске омладине, а представе су одржаване у знаку братимљења Срба и Хрвата. Наклоност београдске публике дошла је до пуног изражаја на банкету који су великошколци приредили хрватским глумцима на самим барикадама, у непосредној близини уперених топовских цеви.³⁵² Кнез Михаило и кнегиња Јулија удостојили су хрватске глумце својим присуством приликом изведбе комада „Верност српског војника” и „Ралица”.³⁵³ Након одласка Дружине наставило је да даје представе Београдско аматерско друштво, али само до новембра, када у Београд стиже Дружина Српског народног позоришта.³⁵⁴

Дакле, већ у другој години свог постојања Српско народно позориште се осмелило да пређе у Кнежевину и тамо започне са својим првим гостовањем, које ће оставити великог трага, а и последица на позоришни живот у Србији. Међутим, прилике нису били идеалне ни у време доласка Дружине. Наиме, ванредно стање је укинато, али је пре њега гостовала Загребачка дружина, која је оставила велики утицај на београдску публику и поставила високе стандарде. Засигурно је било тешко носити се са великим успехом претходне дружине и очекивањима београдске публике, а ни околности нису биле обећавајуће. Наиме, у Кнежевини дворски и службени кругови, а уједно и званични политички листови, нису могли бити наклоњени Српском народном позоришту због личности које су стајале на његовом челу, а то је било нешто општепознато у том периоду. Пре свега, мислимо на Светозара Милетића, председника Српске читаонице, институције која је пружила подршку основању Српског народног позоришта и старала се о њему. Њен председник се супротстављао кнежевој политици и није се либио да своје

³⁵⁰ С. Шумаревић, *нав. дело*, 310-311.

³⁵¹ Затим су уследили следећи комади: ”Никола Зрињски”, „Два пиштоља”, „Потурица”, ”Верност српских војника”, ”Ралица”, ”Ђурађ Бранковић”, ”Верност српских војника” и ”Љубоморна жена”. В. S. Stojković, *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba*, Београд, 156.

³⁵² Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду: 1835-1914*, Архив Србије 1971, 95.

³⁵³ С. Шумаревић, *нав. дело*, 316.

³⁵⁴ В. S. Stojković, *нав. дело*, 156.

ставове и јавно искаже, а поготово их је износио путем *Српског дневника*, часописа чије је уредништво преузео у том периоду од Јована Ђорђевића.³⁵⁵ Ни Јован Ђорђевић као Милетићев следеник није могао бити добродошао у Београд и Србију. Иако Ђорђевић није писао политичке чланке, нити отворено износио своје ставове о политичким питањима, јасно је било да подржава и заступа Милетића. Милетићева странка се, у складу са својим либералистичким и уставним настојањима, држала бескомпромисног опозиционог става према влади кнеза Михаила, нарочито после Преображенске скупштине, где су се спроводили незаконити избори и под притиском административне власти, чиме је узаконена кнежева апсолутна власт, а Скупштина сведена на потчињено политичко тело. Након тога, *Српски дневник* је врло често критиковао српску владу, а иза свега је, наравно, стајао Милетић. Како би сузбио утицај *Дневника*, кнез Михаило субвенционира *Србобран*³⁵⁶ како би у садејству са *Видовданом* водио кампању против *Дневника*. *Дневник* који је и раније био забрањиван, коначно је онемогућен у Кнежевини. Ипак, то није све. Милетић је 1861. године био протеран из Србије након неуспешних преговара са кнезом.³⁵⁷ Слична судбина дочекаће и Јована Ђорђевића у престоници Кнежевине. Да ствари неће тећи лако у Београду, видело се већ приликом уговарања тамношњег гостовања. Наиме, Лаза Телечки, привремени редитељ Позоришне дружине, 12. октобра 1862. је био у Београду да уговори детаље око гостовања, док је Позоришна дружина била на гостовању у Панчеву. Телечки у Београду није наишао на срдачан пријем као што је то био случај са другим српским местима. Напротив, Лази је деловало као да су у Београду намерно започели са дилетантским представљањима како би саботирали долазак Новосадске дружине. Није наишао ни на подршку тамношње интелигенције и Лицејске омладине, којима се обраћао очекујући помоћ. Представници у Београду са којима је преговарао око гостовања Позоришне дружине у Београду отежавали су им долазак, јер су намеравали сами давати представе у сали за извођење позоришних представљања, а и услови које су им нудили нису били нимало повољни. Наиме, према њиховом плану Позоришна дружина давала би недељно две представе, то јест свега 4 четири укупно, јер је Дружина намеравала да гостује у Београду две недеље.

³⁵⁵ Д. Микавица, *Српско питање на Угарском сабору: 1690-1918*, Филозофски факултет: Нови Сад, Нови Сад 2011.

³⁵⁶ *Србобран* је лист који је излазио у Новом Саду од 23. априла 1861. до 11. јуна 1863. године, а који је окарактерисан као клерикално-конзервативног политичког опредељења (попут *Видовдана* у Београду). Једна од важних тачака његовог програма било је противљење сарадњи са Мађарима у време када је *Дневник* заступао баш такву политику. Дакле, јасно је да су били на супротним странама. Д. Микавица, *нав. дело*.

³⁵⁷ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 181-182.

То је било изузетно неповољно, посебно ако имамо у виду живот у Београду који је био знатно скупљи од оног у Угарској. Дакле, Позоришна дружина би била у дефициту. Даље, Лаза пише Ђорђевићу да су на репертоару Београђана у том тренутку били управо они комади које је Српско народно позориште намеравало да игра у Београду, што значи да ни публику не би успели да привуку, јер се претпостављало да многи не би гледали исте комаде заредом. Професор Карамарковић, један од позоришних трудбеника у Београду, који је водио преговоре са Лазом, предлагао је да се Дружина задржи још неко време на гостовању у Панчеву, што би заправо била врло неповољна ситуација по Позоришну дружину, с обзиром да се гостовање у Панчеву врло лоше одражавало на Фонд јер се публика слабо одазивала представама. Телечки је о свему детаљно извештавао Ђорђевића и том приликом му је писао: „Београђани по свему овоме, а и по њиховом понашању, рекао бих, желе најпре себе осигурати, а нама после шта Бог да. Нема тамо, мој господине, никаквог осећања спрема нас, то су вам цинцари. Скоро би се могло казати да нису прави Срби”. Ипак, Телечки је успео да пронађе задовољавајуће решење за Новосадску дружину. Предложио је Ђорђевићу, са чиме се он и сложио, да Дружина упоредо даје представе у Београду и Земуну како би успели да подмире све трошкове.³⁵⁸ Позоришна дружина је коначно прешла из Панчева у Земун и почела са представљањима 21. новембра 1862. године и од тада наизменично давала представе у Земуну и Београду до 9. децембра. У Земуну се публици представила комадом *Милош Обилић*, а у Београду су као први комад играли *Херцег Владислава* и од тог тренутка почиње сарадња Новог Сада и Београда. Већ на почетку видело се да се публици највише допао *Војнички бегунац*, који је у Београду представљан 27. новембра. Лаза Телечки, извештавајући Ђорђевића, пише о том представљању овако: „Београђанима смо са Војничким бегунцем сасвим изврнули мозак, да већ лудују за нама. Сигурно ће тражити да још једном играмо [...] Пљескању и изазивању не беше краја. Сад захтевају да останемо у Београду један месец”.³⁵⁹ Осим што су одушевили публику својом игром, чланови Позоришне дружине су поред талента показали и неке друге квалитете. Показали су изузетну спремност на велику жртву и одрицања зарад општенородне ствари, такву каква се у историји позоришта сигурно није видела.³⁶⁰ Наиме, Друштво је у зимским месецима и по највећој хладноћи прелазило из Земуна у Београд чамцима, у хаљинама за представљање. При том, дешавало се да им у Београду није био организован смештај, те се догађало да и у

³⁵⁸ РОМС, 12.801.

³⁵⁹ РОМС.

³⁶⁰ Б. Стојковић, *нав. дело*, 307.

сали за представљање проведу ноћ седећи. Ипак, њиховим мукама ни ту није био крај. Наиме, догађало се да чамац којим прелазе пропушта воду, која је, разуме се, била ледена, те су се неки чланови и разболели на том гостовању, али чак и тада нису одустајали од својих улога. Такав је био пример Драгиње Ружић, која се разболела приликом преласка из Земуна у Београд, али њен случај је био најтежи, те недељу дана није устајала из постеље, али ипак није желела да пропусти да се представи Београђанима и у *Мејрими* 30. новембра. Извештавајући Ђорђевића о томе, пише: ”Сву ме је осула грозница, биће лепа Мејрима крастава”.³⁶¹ Ипак, труд није био узалудан, јер је сала била пуна, а овај комад је донео највише прихода до тада. На представи је био и сам Матија Бан, чији се комад представљао. Он је Телечком изразио своје задовољство представљањем, али нимало није био срећан због Ђорђевићеве прераде комада и отворено је протествовао. Посебно му је сметало што се Јован Ђорђевић јавно назива прерадитељем његовог комада.³⁶² У овом комаду највише се истакла Љубица П. Коларовић, коју су Београђани хвалили, говорећи да је одиграла сто пута боље од хрватске глумице. Поред *Херцег Владислава*, *Војничког бегунца* и *Мејрима*, у Београду су 2. децембра играли још једну представу, а у питању је комад *У лажи је плитко дно*. Лаза Телечки је након ових комада писао Ђорђевићу: ”И сами Београђани веле да још нико на свету у Београду толико аплауза није добио, као ми за ово кратко време. Сви су изгледи ту да ће нам још боље ићи, ако се кнез склони, да и он нас посећује. Његова околина крива је, што нам не долази, а друго је криво и то, што нам је Дневник протектор, а његова околина највећи непријатељ”. Лаза се углавном није интересовао за политику, али је у Београду обраћао пажњу. Између осталог, писао је Ђорђевићу о популарности коју кнез Михаило једнако и даље ужива код народа и каже да ко год пише другачије, *тај јако грешит*.³⁶³ Међутим, комад који је сигурно донео највеће задовољство Позоришној дружини био је *Војнички бегунац*. Дружина је на овом гостовању 4. децембра представљала по трећи пут овај комад, али са посебним разлогом. Наиме, најављена је посетка кнеза, који је захтевао да се тог дана представља *Војнички бегунац*. Он је том приликом даван у корист Друштва и донео је највећи приход на том гостовању, односно 225 дуката. Како су кнез Михаило и кнегиња Јулија били у публици, на бини је међу глумцима владала трема и представљање није испало једнако добро као први пут. Телечки је тврдио да од глумаца једино Коларовић није имао трему. Међутим, кнез је

³⁶¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 172).

³⁶² РОМС, 12. 717.

³⁶³ РОМС, 12. 719.

исказао своје задовољство поводом тог представљања и поклатио Српском народном позоришту 15 дуката. Привремени редитељ Телечки је тежио да буде примљен у аудијенцију код кнеза, што је и покушавао у випе наврата, али му се жеља није остварила.³⁶⁴ Од 12. до 27. децембра давали су представе искључиво у Београду.³⁶⁵ И остатак гостовања прошао је у најбољем реду, све представе су биле изузетно посећене, а публика је сваки пут исказивала своје задовољство српским глумцима. Судаћи по новинским извештајима, Драгиња је на овом гостовању била из неког разлога у другом плану. Овога пута посебно су се истакле Јованка Кирковић и Љубица П. Коларовић, најпре у комаду *Љубав и филозофија*, где су се обе истакле, а затим посебно Јованка Кирковић у комаду *Владимир и Косара*, где је тумачила улогу Косаре.³⁶⁶ На првом гостовању се по први пут јавила жеља да дође до интеграције двеју трупа, новосадске и београдске, односно да Српско народно позориште буде уједно и кнежевско позориште и да има два седишта, Нови Сад и Београд. За ово се посебно залагао професор Матија С. Карамарковић, али се преговори о овоме нису развијали даље, па се тај план није ни остварио.³⁶⁷ Данас би се могло претпоставити да Јован Ђорђевић није био заинтересован за такву идеју, с обзиром да је од Телечког био обавештен о истој. Како ово питање није покренуто ни на седницама Управног одбора нити његовог Позоришног одсека, претпостављамо да Ђорђевић није озбиљно схватао такве идеје или их није сматрао прикладним. Након гостовања, Јован Ђорђевић је о истом реферисао Стевану Брановачком, начелнику Друштва. Он је том приликом нагласио да ће ово гостовање донети добре резултате, али да је за Српско народно позориште углавном имало негативне, како материјалне, тако и моралне последице. Материјалне последице се односе на дуг у износу од 185 форинти који је настао на гостовању, иако је он уистину постојао још од Панчева, али у Београду није могао бити надокнађен јер су у исто време београдски аматери давали своје представе. Наравно, и скуп живот у Београду створио је велике расходе, које ни високопосећене представе нису могле надокнадити. Позоришна дружина се надала да ће њихов дуг бити регулисан, јер су у корист Дружине београдски аматери давали једну беседу и представу, али приход чак и уз све молбе, није

³⁶⁴ РОМС, 12. 720.

³⁶⁵ Тамо су представљали следеће комаде: *Љубав и филозофија* и *Мушки метод и женска мајсторија* (12. 12. 1862), *Владимир и Косара* (13. 12), *Жена што кроз прозор скаче* и *Боље умети него имати* (16. 12), *Милош Обилић* (18. 12), *Беџа, Неџа и Јеџа* (20. 12), *Женски непријатељ* и *Заручник и невеста у једној особи* (23. 12), *Сан Краљевића Марка* (26. 12) и *Сплетку и љубав* (27. 12). *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

³⁶⁶ *Даница*, бр. 36 од 21. децембра 1862.

³⁶⁷ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 235.

био исплаћен. Наиме, редитељ Дружине, као и сам Позоришни одсек, упутио је Београђанима позив на исплату дохотка са представљања и беседе, али одговора није било, осим ако се изузме приватни одговор једног од дилетаната који је писао да се новац у износу од 20 дуката налази код професора Карамарковића³⁶⁸, а да „беседа није давана у корист, него у част Српског народног позоришта“. Позоришна дружина је са својим оркестром учествовала у овом представљању, а чак им је обећано и сакупљање прилога у њихову корист. Ипак, после одласка Дружине на то се заборавило.³⁶⁹ Сав приход од представљања и беседе која је, како Ђорђевић иронично наглашава, давана у част Српског народног позоришта и корист београдског Друштва, Београђани су задржали за себе. Чак су и прилоге које су обећали и купили за Српско народно позориште наменили њиховом дилетантском позоришту. Ипак, као што пише Ђорђевић, морална штета је била много већа. Наиме, гостовање Позоришне дружине из Новог Сада је побудило Београђане да раде на свом позоришту. Они су, вођени тим циљем, почели да врбују поједине глумце, па чак и самог редитеља, да остану код њих, тј. пређу у Београд, уз обећавање бољих услова и плата. Већина истакнутијих глумаца је наведене понуде одмах одбила, али се издвајају они који су те понуде прихватили. Ђорђевић пише: ”На ове навалише Београђани свом силом и јавно и потајно” и додаје: „Овим је посејано семе раздора у дружини, и ослабило је свезе дисциплине и послушности, јер сад је могао и најнезнатнији глумац и глумица пркосити наредбама својих старешина, имајући у случају нужде наслон на Београд”. Последица таквих, како Ђорђевић наводи, *интрига*, био је иступ четири члана из Дружине. У питању су били: Драга Димитријевић, Павле и Јулка Степић и Алекса Савић. То је уједно и био први прелазак односно прва ”размена“ глумаца” са Београдом. Они су прешли у Београд и тамо су им обезбеђене веће плате од оних које су имали у Новом Саду. Иако је ствар већ била свршена и Новосадска дружина попуњена новим члановима, опасност и даље није прошла, јер су и даље постојали они који су размишљали о преласку. Како би се убудуће избегле сличне ситуације, Ђорђевић је решење видео у доношењу Статута, односно *Правилника за дружину*, као што је предвиђао Устав и обавезивању глумаца, или барем оних бољих, одређеним уговорима, који ће им онемогућити прелазак у друге дружине.³⁷⁰

Под утицајем гостовања загребачке и новосадске дружине, у Београду је акција за оснивање сталног позоришта поново постала актуелна. Иако претходни Одбор није

³⁶⁸ Професор је на све апеле остао нем.

³⁶⁹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр 15.

³⁷⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 15, (бр. 44).

био расформиран, 23. јануара 1863. године основан је нови, односно Други позоришни одбор. Његови оснивачи и чланови упутили су истог дана представку министру просвете, којом су га известили о формирању Одбора, а уједно и замолили да се прими титуларног председништва над Одбором. Молбу су потписали Матија Бан, Јован Бошковић, Димитрије Јоксић, Милан А. Симић, Матија С. Карамарковић, Стеван Тодоровић и А. Јовановић. У молби су истакли потребу за сталним позориштем, јер је у том обзиру „престоница српска још код дилетантизма, као каква незнатна провинцијална паланка“.³⁷¹ Матија Бан је израдио и устројство Позоришног одбора, у којем се за основне циљеве одбора износе следећи задаци: установити позориште, односно позоришну дружину, збирку позоришних дела (највише из српске и словенске историје), позоришни фонд и позоришну зграду. Овај Одбор је имао три одсека, књижевни, вештачки и финансијски. Предвиђено је било да Одбор има седам чланова и титуларног председника.³⁷² Одбор је 28. фебруара 1863. упутио позив одборима из Новог Сада и Загреба са молбом за ступање у позоришну сарадњу. Наиме, потпредседник београдског Позоришног одбора, Матија Бан, и управитељ књижевног одсека Јован Бошковић су овим писмом обавестили Управни одбор Српског народног позоришта о формирању *Одбора за стално народно позориште*, замолили га за ступање у „књижевно-вештачку сvezу“ и тражили мишљење о овој ствари од Управног одбора у Новом Саду. Под књижевно-вештачку сvezу подразумевали су размену репертоара, међусобно обавештавање о делима која се тренутно преводе, договарање о позоришној терминологији, олакшавање путовања позоришним дружинама и међусобну помоћ ради књижевног и уметничког усавршавања.³⁷³ Дана 28. фебруара, када је Београдски одбор упутио представку Новосадском одбору, *Српски дневник* је објавио *Ограду*, којом се проглашава да је репертоар Српског народног позоришта неприкосновен.³⁷⁴ У наведеној *Огради* Позоришни одсек Српског народног позоришта се проглашава неприкосновеним поседником оних рукописних дела која се налазе у репертоару Српског народног позоришта и тиме се упозоравају сва дилетантска друштва, управитељи приватних позоришних дружина и народна позоришта да без дозволе Позоришног одсека не смеју преписивати, печатити или јавно представљати.³⁷⁵ Како се истог дана Београдски одбор обраћао Новосадском одбору поводом репертоара, односно

³⁷¹ Г. Ковијанић, *нав. дело*, 95-106.

³⁷² *Исто*.

³⁷³ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 187).

³⁷⁴ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 236.

³⁷⁵ *Даница*, бр. 9 од 3. марта 1863.

размене рукописних дела и обавештења о њиховом превођењу (прерађивању), чланови Београдског одбора су помислили како се горепоменуто *Ограда* односи на њих. Због тога Јован Бошковић свега пар дана касније шаље писмо Јовану Ђорђевићу у којем га оптужује да ситничари у тренутку када им они пружају братску руку љубав и желе да сва три позоришна одбора, загребачки, новосадски и београдски, у оквиру „књижевно-уметничке свезе”, раде на општеном добро. Бошковић је у *Огради* видео претњу која је њима упућена, али ју је сматрао ништавном, јер, како наводи, „Србија није везана никаквим међудржавним уговорима у којима би се чувала „писачка права”, те би они слободно могли играти све представе, па и штампати дела из Српског народног позоришта“. Међутим, он наводи и да њих морална дужност везује да поштују туђе материјално и умно имање, и да желе да се договоре, а не да кваре посао Српском народном позоришту. Додаје и да је његова *Ограда* у Београду учинила жалосну импресију код људи од пера и позоришта, али уједно изражава наду да ће променити мишљење и прихватити понуђену сарадњу.³⁷⁶ Међутим, одлука о горепоменутој *Огради* је донета на седници Позоришног одсека још 17. фебруара, што значи пре писма Београдског одбора о сарадњи позоришних одбора, и у питању је била само пука случајност да истог дана када је послато писмо *Српски дневник* објави *Ограду*. Због тога је реаговао Ђорђевић и на седници Позоришног одсека одржаној 10. марта је прочитао, као председник Одсека, свој извештај, који је прихваћен и упућен Позоришном одбору у Београду. Позоришни одсек је прихватио књижевно-вештачку свезу уз одређене услове. Што се репертоара тиче, услов је био да сви комади који буду упућени од стране Српског народног позоришта употребљавају искључиво они, односно Позориште у Београду. Ђорђевић се у исто време правда због таквих услова, јер, како наводи, они немају никакав фонд нити помоћ од државе, те зависе од прихода које доносе њихова представљања. Због тога сматра да Српско народно позориште у сваком тренутку мора имати на репертоару комаде које публика није већ имала прилике да гледа, јер се у том случају неће одазвати. Други услов је био у погледу чланова позоришних дружина, односно Ђорђевић поставља захтев да једно позориште не прима чланове другог позоришта без претходног споразумевања са дотичним одбором под којом управом је члан до тада био. Ово је по Ђорђевићевом мишљењу било нужно и због дисциплине, али и да не би ова позоришта постала ривали. Што се тиче осталих предлога које је нудио

³⁷⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 188).

Београдски одбор, они су прихваћени.³⁷⁷ Овим одговором Београдском одбору решен је спор који је настао због дотичне *Ограда*, али се не може са сигурношћу тврдити да она није била барем једним својим делом упућена и Београду. Јер, чињеница је да су у Угарској, а пре свега у њеном јужном делу, како наводи Ђорђевић, поред Српског народног позоришта постојале и приватне и дилетантске дружине које су угрожавале рад Српског народног позоришта као што су га угрожавала и гостовања Хрватске дружине, али је, такође, и чињеница да је Јован Ђорђевић гледао исто тако и на рад Београдског друштва, а познато је и како је гледао на гостовање своје Дружине у Београду. Односно, мислимо на материјалне и моралне последице које су уследиле из тог гостовања, на шта Ђорђевић није могао тек тако да заборави, с обзиром на то да је *Ограда* објављена непуна два месеца након тог гостовања. Како су текле припреме за оснивање сталног позоришта, Београд је постао примамљиво место за глумце и у њему је одмах почео да се окупља изванредан број глумаца из Новог Сада и Загреба. Организована је позоришна дружина под редитељством Димитрија Марковића Кикинджанина, која је уз подршку и помоћ Одбора, почела приређивати представе у сали Велике пиваре 24. фебруара 1863. године.³⁷⁸

У досадашњој литератури постоји тенденција да се период од 28. фебруара 1863. представља као период плодне, братске сарадње између Београда и Новог Сада, што је, могло би се рећи, мало претерано.³⁷⁹ Да није било све тако идеално између ова два позоришна одбора сведочи и писмо Јована Марковића из Вуковара. Марковић је био повереник Друштва за Српско народно позориште у Вуковару за 1864. годину. Он је једном приликом писао Ђорђевићу да је неправедан према њему, јер му пребацује што није осујетио гостовање Народног позоришта из Београда у Вуковару. У исто време се и правда, наводећи да је све учинио како би долазак београдског друштва осујетио, али да је то било немогуће, јер је Мандровић обезбедио дозволе од жупана и ондашње власти десет дана пре него што су му из Српског народног позоришта јавили за исто. Овај Ђорђевићев гест се делом може оправдати чињеницом да је у време преписке са Марковићем Позоришна дружина била на гостовању у Митровици, одакле је планирала да пређе у Славонију и гостује по осталим местима у Славонији, као што су Винковци, Брод, Нова Градишка, Пожега, Осијек и, напослетку, Вуковар. Може се претпоставити

³⁷⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 15.

³⁷⁸ Л. Дотлић, *нав. дело*, 96.

³⁷⁹ Овакво тумачење може се видети код Б. Ковачека, *Јован Ђорђевић*; Л. Дотлића, *нав. дело*; Б. С. Стојковића и др.

да је у плану гостовања Српског народног позоришта по Славонији први на листи био Вуковар. Међутим, због гостовања Београдске дружине, Дружина је Вуковар оставила за сам крај, где су и гостовали од 29. новембра до 16. децембра 1864. године.³⁸⁰ У допису Јована Ђорђевића Управном одбору Српског народног позоришта из Митровице он наводи да се обраћао Београдском одбору са молбом да Дружину не шаље у Вуковар, него у Земун и Банат, где они у скорије време неће ићи. У тој молби пише овако: „Друштво загребачко и београдско као да се најмили да нам у овом критичном времену пакости чини, јер као да се и једно и друго справља у ове крајеве”.³⁸¹ Ипак, реалнији су изгледи да је Ђорђевић тај који је био неправедан, јер је Београдско позориште у то време проживљавало своју највећу кризу и практично су живели од тих гостовања, док је Српско народно позориште већ имало своју сталну публику у свим већим српским местима.

Позоришни одбор, који се формирао у Београду почетком 1863. године, константно је водио борбу са финансијским тешкоћама. Проблем је био најпре у малој згради која није могла да прими већи број људи, али и у изостанку државне помоћи. Читав овај период трајала је борба за сакупљање прихода, али су све акције имале лош одзив.

Иако је очевидно да однос између Српског народног позоришта и Позоришта у Београду није био братски, пријатељски и у функцији националне, политичке и културне улоге, каквим су желели да га представе утицајни људи оног времена, као и савремени писци историје српског позоришта, ипак се не може одлазити у крајност и тврдити да сарадња није уопште постојала. Наиме, сарадња је у неким сегментима била веома плодна, а у питању је размена репертоара. Иако размену репертоара не можемо гледати као доказ тежњи ка вишим националним и политичким циљевима, ипак је значајна у културној сфери. Тако је размена репертоара започела званично још 1863, у години оснивања Другог позоришног одбора у Београду. Јован Бошковић је у децембру 1863. године молио Ђорђевића да му пошаље дело *Вампир и чизмар*.³⁸² Овај комад се налазио на репертоару Српског народног позоришта од почетка те године, а од 1864. налази се и на репертоару београдског позоришта и ту ће се задржати дужи период. Јован Бошковић одржава сарадњу и шаље Ђорђевићу, вероватно на његов захтев, препис дела *Добрица и Миленко и Она је луда*. У исто време тражи са репертоара Српског народног позоришта

³⁸⁰ Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе, 199-261.

³⁸¹ РОМС, М.8032.

³⁸² АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 233).

комаде *Сплетка и љубав* и *Шаран*.³⁸³ Адам Мандровић је током гостовања своје дружине у Земуну водио активну преписку са Ђорђевићем и том приликом му послао комад *Кнез Доброслав* или *Смрт кнеза Доброслава*.³⁸⁴ Након нешто више од месец дана, Мандровић шаље и *Записници Ђаволови*.³⁸⁵ Током гостовања Позоришне дружине у Панчеву 1866/7. године, Матија Бан је молио Ђорђевића да продуже гостовање у Панчеву како би стигао да присуствује извођењу својих комада који су били на репертоару Српског народног позоришта. У питању су *Урош Пети* и *Вукашин*. Међутим, ови комади тада нису играни, па се може претпоставити да Бан због својих личних проблема није стигао у Панчево. Комад *Урош Пети* играће се премијерно у Београду 2. децембра 1867. године.³⁸⁶

1867. година је изузетно важна у историји српског позоришта. Она је била пресудна и за Српско народно позориште и за будуће Народно позориште у Београду. Наиме, Позоришна дружина Српског народног позоришта те године није намеравала да гостује у Београду, али је ипак завршила тамо, и то гостујући дуже него игде другде до тада. Они су остали у Београду четири месеца, од 12. септембра 1867. до 18. јануара 1868. године.³⁸⁷ Као повод за ово гостовање наводи се делатност једне српско-немачке позоришне дружине којом је управљао понемчени Мађар Карло Ремај.³⁸⁸ Немачка дружина је стигла у Београд у току априла 1867. године. Ремај је од управника Београдске вароши добио концесију за давање представа у трајању од четири године. Он је закупио башту у Шопићевом купатилу у Савамали и ту је подигао арену са ложама и затвореним седалима. Прву представу је дао на српском језику, *Бела, краљ угарски*, али је и у наредном периоду било представа на српском језику. Његову делатност подржао је *Видовдан*, који пише да се радује што ће варош имати стално позориште и уједно изражава наду да ће га подржати српска публика. После првих представа и добијене четворогодишње дозволе за своје представе у Београду, Карло Ремај је 20. маја упутио молбу министру просвете у којој је тражио новчану помоћ. У својој молби се позива на четворогодишњу дозволу од државних власти и изражава жељу да у Београду оснује добро српско стално народно позориште.³⁸⁹ Како би испунио своје обећање у погледу српског позоришта и, наравно, придобио београдску публику, направљен је

³⁸³ АВ, Ф.35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 68).

³⁸⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 108).

³⁸⁵ АВ, Ф.35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 115).

³⁸⁶ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе, 199-261.*

³⁸⁷ *Исто, 199-261; Божидар Ковачек, Јован Ђорђевић, 270;*

³⁸⁸ М. Томандл, *нав. дело, 175, Б. Ковачек, Јован Ђорђевић, 269; Б. С. Стојковић, Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба, 320.*

³⁸⁹ Г. Ковијанић, *нав. дело, 117-119; М. Томандл, нав. дело, 175, С. Шумаревић, нав. дело, 346.*

аранжман између Београдске омладине и Ремаија да дају заједничке представе. Са дилетантима пришло је немачкој дружини и неколико српских глумаца који су се тада нашли у Београду и прва заједничка представа је изведена 23. маја 1867. године, а играли су симболично, *Београд некад и сад*. Међутим, ове Ремаијеве акције нису примљене са одушевљењем од стране српских родољуба. Најслободоумнији лист за време владавине кнеза Михаила, „Србија”, реаговала је врло оштро према овој немачкој дружини. *Србија* је овако писала: „Она узде на себе велики задатак, да нама, у нашој престолници, престолници свију Срба, оснује народни театар. Ко год хоће да говори по души, тај мора признати да је ово најжешћи морални шамар који нам данас Немац пришити може-шамар, који ће ако га не одбијемо, до срца заболети не само нас Србе, него и сваког славенског патриоту иза граница, што Србина опасује”.³⁹⁰ На дан када је изашао овај чланак, 1. јуна, министар просвете је обавестио Позоришни одбор о Ремајијевом захтеву и тражио његово мишљење о већ поменутој молби. Међутим, како ни чланови београдског Позоришног одбора нису били одушевљени Ремајијевим плановима, они су одуговлачили са одговором, а у међувремену су и ступили у контакт са Ђорђевићем. Намера је била да Ђорђевић доласком са својом Дружином осујети амбиције немачке дружине, а иницијатор преписке био је Јован Бошковић. Јован Бошковић је позвао Ђорђевића да дође у Београд са својом дружином и осујети представе немачке дружине, на шта се Ђорђевић наравно спремно одазвао. Ђорђевић је током јула месеца био у Београду ради преговора о самом гостовању и све упућује на то да су имали тежњу да гостовање Новосадске дружине ускладе са Скупштином Уједињене омладине у Београду, која је била најављена и очекивана за август исте године.³⁹¹ О томе сведоче писма Антонија Хацића Јовану Ђорђевићу из јула и августа у којима сугерише да би требало да Новосадска дружина дође у Београд, где се већ гради арена у којој ће бити одржана и Скупштина Уједињене омладине, и изражава наду да ће се видети на Скупштини.³⁹² Али као највећи доказ намеће се чланак о Српском народном позоришту у *Матици* из 1866. у којем се најављује да ће Дружина ићи у Београд, ради Омладинске скупштине.³⁹³ Међутим, политичке прилике отежавале су, односно онемогућавале су такве тежње. Наиме, новосадска *Застава* је током пролећа исте године водила кампању

³⁹⁰ Исто, 345-346; М. Томандл, *нав. дело*, 175.

³⁹¹ Да је током јула месеца 1867. године боравио у Београду, сведоче писма њему упућена од глумице Милке Гргурове: АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 234).

³⁹² Б. Ковачек, *Преписка између Антонија Хацића и Јована Ђорђевића: 1859-1895*, Српско народно позориште у Новом Саду, Нови Сад 1973, 108-11.

³⁹³ *Даница*.

против кнеза Михаила у вези са предајом градова, из којих су Турци повукли своју војску. Милетић није био задовољан решењем кнеза Михаила и захтевао је ослобођење не само Србије, него и свих српских земаља. На челу опозиције кнезу стајали су српски либерали из Аустрије, а Позориште је било повезано баш са овим политичким елементом. Влада у Србији била је у страху од националистичких и антирежимских демонстрација, због чега је отезала да да одобрење за прелазак Дружине Српског народног позоришта у Београд.³⁹⁴ О томе сведочи и писмо Милана Јовановића упућено Јовану Ђорђевићу, у којем га информише да је од Бошковића обавештен да је био у Конзулату и да су му тамо изјавили да они нису овлашћени да дају дозволе за прелазак у Србију. У истом писму обавештава Ђорђевића и да је у Београду позоришна дружина из Крагујевца која даје представе, али са мало успеха.³⁹⁵ Поред тога, новосадски *Напредак* је такође радио против преласка Дружине у Београд. Наиме, у свом 74. броју *Напредак* пише да су чланови Позоришне дружине понели велику количину брошура у којој саветују „Србијанцима“ кога да изаберу за председника Народне скупштине.³⁹⁶ И сами чланови Дружине су реаговали на те за њих клеветне речи, обраћајући се Варошком суду у Новом Саду. Наиме, они су поднели тужбу против уредника *Напредка* и њиховог заштитника Ђорђа Поповића због повреде части. У тужби су навели да *Напредак* „подметањем својих гадних измишљотина и црним клеветањем” иде на то да „подрије и окаља част како дружине целе, тако и сваког појединог члана њеног”.³⁹⁷ Ова тужба није усвојена, већ је Варошки суд исту вратио, под изговором да не спада у његове надлежности.³⁹⁸ И Ђорђевић је демантовао *Напредак* у београдским *Српским новинама*.³⁹⁹ У досадашњој литератури постоји уверење да су и аустроугарске власти онемогућавале прелазак Дружине у Србију, али писма Антонија Хаџића и Јована Ђорђевића сведоче да су аустроугарске власти издале пасош за Дружину месец дана пре њиховог преласка.⁴⁰⁰ У Београду се на Преображење састала друга Скупштина Уједињене омладине српске, а Дружина није стигла да присуствује истој. Ипак, омладински представници срели су се са Позоришном дружином у Чакову, где је одржана светковина у част Доситеја Обрадовића. Тамо је свечано откривена спомена-плоча на кући у којој се Доситеј родио. Увече је Позоришна дружина приказивала комад

³⁹⁴ М. Томандл, *нав. дело*, 176; Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 270.

³⁹⁵ АВ, Ф 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 41);

³⁹⁶ М. Томандл, *нав. дело*, 176.

³⁹⁷ АВ, Ф. 35. ДСНП.

³⁹⁸ АВ, Ф. 35 ДСНП.

³⁹⁹ М. Томандл, *нав. дело*, 176.

⁴⁰⁰ Б. Ковачек, *Преписка између Антонија Хаџића и Јована Ђорђевића*, 108-111.

Стари кованџија, у преради Светозара Савковића. Тај комад је изабран јер га је прерађивач посрбио и „подоситејио”, уносећи у текст многе Доситејеве мисли. Певачка дружина новосадског позоришта је отпевала и песму Доситеју при освећењу плоче. Да се чланови Српског народног позоришта нису zaloжили, светковина не би прошла онако како јесте. Одржана је и беседа на којој су говорили глумци Гершић и Недељковић.⁴⁰¹ Из Чакова Дружина је прешла на кратко гостовање у Модош, а из Модоша је стигла у Београд 12. септембра 1867. године.⁴⁰² У Београду су закупили дворану у гостионици *Код српске круне*, која је, према Ђорђевићевим речима, била лепа, али сувише малена и тескобна.⁴⁰³ Ђорђевић је истог дана по свом доласку отишао на двор ради аудијенције, али није био примљен. Ипак, кнежев секретар Јоксић га је известио да је кнез упућен да је Позоришна дружина стигла у Београд и да ће бити обавештени када буде намеравао да присуствује представљању.⁴⁰⁴ У Београду су се публици први пут представили 17. септембра комадом *Ђурађ Бранковић*.⁴⁰⁵ Извештаје о представама преносила је и београдска и новосадска штампа. *Србске Новине* пишу да се публици највише допао Лаза Телечки, који је тумачио лик Ђурађа Бранковића, и да је „својом вештином изнудио публици бурно тапшање”. Поред Лазе, својом игром истакла се Милка Гргурова, која је играла Мару, али критичар пише да би њена игра била далеко пријатнија када би је играла са „већом мирноћом”.⁴⁰⁶ 19–20. септембра давало се друго представљање Српског народног позоришта у Београду. Оно је утолико значајније јер је њега походио кнез Михаило. Тог дана Позоришна дружина је представљала два комада, *Он није љубоморан* и *Обриштар од осамнаест година*.⁴⁰⁷ Пре самог почетка представљања, управитељ Београда Михаило Барловац упознао је Јована Ђорђевића са кнезом Михаилом. Ђорђевић је тада имао прилику и да размени коју реч са њим. Наиме, кнез га је питао колико намеравају да се баве у Београду и констатовао да се засигурно надају добром одзиву публике, чим намеравају да остану четири месеца. Ђорђевић је доста година касније забележио о овом представљању да је кнежев израз у почетку био озбиљан и хладан, али да је мало-помало добијао топлији израз и додаје: „Он се поче

⁴⁰¹ РОМС; Шумаревић, *нав. дело*, 348-349.

⁴⁰² Светислав Шумаревић, *нав. дело*, 350, М. Томандл, *нав. дело*, 176; Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 270; *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе 199-261*;

⁴⁰³ На месту данашње Библиотеке града Београда, 278.

⁴⁰⁴ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

⁴⁰⁵ *Исто*.

⁴⁰⁶ *Матица*, бр. 30, 1867; *Часопис Матица* је доносио извештаје према званичним *Србским Новинама*.

⁴⁰⁷ М. Томандл, *нав. дело*, 176; *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

изнајпре смешити, а затим га видесмо да се неколико пута и слатко насмејао”.⁴⁰⁸ При одласку кнез је честитао Ђорђевићу на изврсној игри чланова његове Дружине.⁴⁰⁹ Јовану Ђорђевићу је заиста било изузетно стало до мишљења кнеза о делатности Српског народног позоришта у Београду. Због тога се потрудио да пронађе личност из кнежеве околине заинтересовану за позориште. Такву личност је пронашао у Моји Гавриловићу, члану Касационог суда и старом пријатељу дома Обреновића. Ђорђевић је имао намеру да придобије особу блиску кнезу која има интересовања за позориште како би та особа могла да их заступа код кнеза. Међутим, Ђорђевић није имао намеру да открије свој циљ, који се односио на подизање позоришне зграде, за шта му је била потребна личност блиска кнезу.⁴¹⁰ Ђорђевић је испричао како је сазнао да се Моја свакога дана храни у гостионици *Код Тиролаца*, те је и себи погодио ручак тамо. С обзиром на то да је Моја посећивао сваку позоришну представу Новосадске дружине, није било нимало неочекивано то што су Ђорђевић и он врло брзо отпочели дуге разговоре о позоришту. Ђорђевић је пренео Моји своје незадовољство због неадекватног локала, због чега су морали прећи у други, *Код енглеске краљице*. Наравно, Моја није заборавио да укаже кнезу на такву ситуацију и, према казивању Ђорђевића, Моја је чак и предложио кнезу зидање театра, на шта се кнез само насмешио.⁴¹¹ У међувремену Позоришна дружина је редовно давала представе у Београду, најпре, као што смо споменули, у локалу *Код српске круне*, а затим *Код енглеске краљице*. Прву представу у новом локалу давали су 7. октобра и том приликом је на репертоару био комад *Записници ђаволови*.⁴¹² Друга посета кнеза била је 5. новембра 1867. године.⁴¹³ Дуго се чекало на други кнежев долазак у Позориште. Недуго после прве посете, отишао је на Скупштину у Крагујевац, а по повратку се задржао неколико дана и у Смедереву, где је лежао од гушобоље, али је и у

⁴⁰⁸ Исто, 279.

⁴⁰⁹ М. Томандл, *нав. дело*, 176; *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-26.

⁴¹⁰ Исто, 199-261; М. Томандл, *нав. дело*, 176-177.

⁴¹¹ Исто, 280; Исто, 177.

⁴¹² *Српске новине*, од 3. октобра 1867.

⁴¹³ На репертоару су били „Тамница“ (21. 9), „Пркос“, „Вежбања за брачни живот“ и „Лек од пуница“ (23. 9), „Стари бака“ (24. 9), „Париски колотер“ (26. 9), „Сплетка и љубав“ (28. 9), „Први састанак“ и „Шаран“ (30. 9), „Вампир и чизмар“ (1. 10), „Карло XII“ (3. 10), „Стари кованица“ и „Он је излечен“ (5. 10), „Записници ђаволови“ (7. 10), „Милош Обилић“ (8. 10), „Лудница“ и „Пуница“ (10. 10), „Луција Дидијерова“ (12. 10), Прехвала (14. 10), „Војнички бегунац“ (15. 10), „Цврчак“ (17. 10), „Четири писмена“ и „Жена што кроз прозор скаче“ (19. 10), „Разбијена шоља“ и „Ко је господар у кући“ (20. 10), „Звонимир“ (22. 10), „Он и она“ и „Малвина“ (24. 10), „Добрила и Миленко“ (26. 10), „Госпође и хусари“ (28. 10), „Смрт кнеза Доброслава“ (29. 10), „У лажи је плитко дно“ (31. 10), „Опклада“ и „Нечиста соба“ (2. 11), „Мишел Перен“ (4. 11). *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

Београду после тога неко време слабо излазио из двора.⁴¹⁴ Иако кнез неко време није посећивао Позориште, његова породица није изостала. Она је присуствовала када се давао комад „Карло XII”, док се још увек представљало у локалу *Код српске круне*.⁴¹⁵ Други пут је кнез посетио Позориште 5. новембра 1867. године. Тог дана је било изузетно лоше време. Падао је снег који се одмах топио, о чему нас обавештава Ђорђевић: „Била је брчкавица, да се човеку није милило ни из собе изаћи”. Када је управитељ вароши обавестио Ђорђевића да кнез долази, он је одмах одредио да се тога дана дају два шаљива комада: „Шаран” и „Госпође и хусари”. Ђорђевић је желео да тога дана на репертоару буду добри комади, који су кнезу већ били познати из Мојиних прича. Управитељ вароши и Јован Ђорђевић чекали су кнеза на улазу. Чим је стигао, кнез је упитао Ђорђевића како су задовољни новим локалом и на Ђорђевићев одговор да, иако мало пространији, и даље није сасвим удесан, кнез је изговорио чувену реченицу: „Сазидаћемо ми вама театар за себе, па ћете бити сасвим задовољни”.⁴¹⁶ За ово обећање први је сазнао Јеврем Грујић, а затим и глумци. Ипак, до краја представе цела публика је дознала за ту радосну вест.⁴¹⁷ Кнез је дозволио да се ова вест одмах објави у званичним и осталим новинама. Подстакнут тиме, Јован Ђорђевић је замолио за аудијенцију код кнеза и био је одмах примљен. Они су том приликом разговарали о обостраној жељи да српска престоница добије стално позориште. Кнез је изразио наду да ће зидање позоришта повући за собом и подизање других лепих зграда, те да ће доћи време да „Београд уистину заслужи своје лепо име „Бели Град”. Кнез је показао да се, ипак, барем на тренутак двоумио да ли је позориште најпреча од свих потреба, с обзиром на речи које је изговорио, а Јован Ђорђевић записао: „Ми требамо много, требамо боље рећи све, а немамо скоро ништа. Ту је тешко пресудити шта је прече”. Затим наставља, изговарајући речи које могу бити од великог значаја за разумевање каснијих догађаја: „Али држим да није погрешно ако се заузмемо за оно што је такорећи само собом постало и показало да има у себи живота. Ваши чланови представљају изврсно: то више нису дилетанти и почетници. Штета би било да то што се тако лепо почело пође натраг или пропадне”. Ове речи могу значити да је кнез већ тад имао идеју да се од Дружине Српског народног позоришта оснује Позориште у Београду. Оно што је још значајније

⁴¹⁴ Исто.

⁴¹⁵ *Српске новине* од 4. октобра 1867.

⁴¹⁶ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе* 281; М. Томандл, *нав. дело*, 177; С. Шумаревић, *нав. дело*;

⁴¹⁷ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 281; М. Томандл, *нав. дело*, 177; С. Шумаревић, *нав. дело*, 352.

јесте чињеница да је Ђорђевић то већ тада сазнао, али да и до самог оснивања београдског позоришта ништа није урадио да спречи могући распад Новосадске дружине па чак и Српског народног позоришта у Новом Саду.⁴¹⁸ Кнез се даље распитивао о гостовањима Дружине и управним органима, а највише му се допала сама организација Позоришта. Током новембра Ђорђевић је још једном био у аудијенцији код кнеза. И том приликом се разговарало о позоришној згради, а кнез је тражио од Ђорђевића да прикупи планове свих позоришних зграда у којима је гостовала Позоришна дружина и Ђорђевићев извештај о самој ствари. И док се Јован Ђорђевић бавио овим стварима, представљања су текла редовно и успешно. Након 5. новембра даване су следеће представе: *Боље умети него имати*, *Парница*, *Она је луда*, *Немања*, *Љубоморна жена*, *После поноћи*, *Низ бисера*, *Он није љубоморан*, *Заручник и заручница у једној особи?*, *Краљева сеја*, *Зидање Раванице*, *Љубав и филозофија*, *Вежбање за брачни живот*, *Пркос*, *Пијаница*, *Доктор Робен*, *Миљко Мркоњић*, *Кир Јања*, *Прошлост садашњост и будућност српска*, *Урош и мати му Јелена*, *Инкогнито*, *Ајдук Вељко*, *Пуница*, *Расејани*, *Херцег Владислав*, *Лудница*, *Стари кованџија*, *Први састанак*, *Доктор Робен*, *Ђурађ Бранковић*, *У лажи је плитко дно*, *Парница*, *Женидба и удадба*, *Женски непријатељ*, *Боље умети него имати*, *Бој на Косову*, *Стари бака*, *Он и она*, *Доктор Робен*, *Лек од пуница* и *Записници ђаволски*.

Кнез је поклатио члановима Дружине за Нову годину 100 дуката и платио путни трошак до Панчева (50 дуката). Неколико дана пре одласка из Београда (15. јануара) Јован Ђорђевић је од управитеља вароши примио још 30 дуката за седам представа које је посетио кнез.⁴¹⁹ Ђорђевић је пре самог одласка још једном био у посети кнезу. Том приликом му је кнез поклатио своју слику са својеручним потписом уз речи „Ово ћете ваљда примити у спомен.“. Ипак, ово није био последњи сусрет Јована Ђорђевића са кнезом Михаилом. Наиме, након гостовања у Панчеву, које је уследило после Београда, Ђорђевић је издејствовао себи још једну аудијенцију код кнеза. Желео је да још једном потврди све о чему су разговарали, с обзиром на то да се удаљавао из Београда на дужи временски период. Кнез је обећао да ће се Ђорђевићу послати план за изградњу

⁴¹⁸ Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе, 282-283.

⁴¹⁹ Кнез је посетио укупно седам представа. За одгледаних седам представа је даровао Позоришту 70 дуката. Тај новац је исплаћен на следећи начин: 20 дуката 19. септембра, 20 дуката 5. новембра, 30 дуката пред одлазак Дружине из Београда 15. јануара (Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе); Ђорђевић у часопису *Позориште* наводи да је свих 70 дуката примио 15. јануара, али у Дневнику стоји другачије (горенаведено). У овом раду се као веродостојан податак узима *Дневник представа*, зато што је Ђорђевић чланак о гостовању у Београду, за лист *Позориште*, писао 14 година касније, односно 1881. године, због чега постоји вероватноћа да није могао сваки податак да пренесе потпуно тачно.

позоришне зграде чим буде израђен и да је потом на Ђорђевића ред да пошаље своје примедбе на план како би се што пре почело са изградњом, јер су били у журби због жеље кнеза да зграда буде готова до јесени.⁴²⁰ Тада је кнез поставио питање које је остало чувено у историји: „А кад позориште буде готово, можемо л на вас рачунати да нам дођете, па да и наше позориште удесите, као што сте ово ваше удесили?“. Ђорђевић се само поклонио. То је био њихов последњи сусрет. Ђорђевић је план позоришне зграде примио на гостовању у Вуковару и то на дан када су сахрањивали кнеза Михаила.⁴²¹ Позоришна дружина је након четири месеца напустила Београд 20. јануара 1868. године. Приликом гостовања у Београду, и поред субвенције од сто дуката, Новосадско позориште је било у дефициту 109 дуката. Због тога је Ђорђевић упутио једно писмо Позоришном одбору у Београду у коме им доставља детаљан финансијски извештај прихода и расхода Позоришне дружине за време гостовања у Београду. У том писму он наводи да су остали у дефициту и моли одбор да одобри субвенцију како би се покрио дефицит. Тај дефицит он правда високим трошковима који су изазвали пут до Београда и грађење две бине у њему. У истом писму објашњава да на гостовањима у Војводини никада нису имали дефицит и напомиње да се Српско народно позориште издржава од прилога са представа и да од позоришног Фонда у Новом Саду нема никакве субвенције. Ипак, иако су после гостовања имали финансијских потешкоћа, Ђорђевић констатује да је „Бављење позоришне дружине у Београду допринело је да се позоришно питање онде с нова и то с добрим успехом и с надежом скорога остварења покренути могло“.⁴²² Након само неколико дана Матија Бан је известио Ђорђевића, који је тада био са Дружином на гостовању у Панчеву, да је Позоришни одбор у Београду одобрио субвенцију у износу од 100 дуката⁴²³, како би се покрио дефицит које је настао на гостовању у Београду.⁴²⁴ Позоришна дружина Српског народног позоришта је отишла из Београда извршивши једну врло значајну мисију. Свест о потреби сталног позоришта у Београду пробила се и до најскептичнијих, а кнез је дао обећање да ће сазидати позоришну зграду.⁴²⁵ На гостовањима после Београда Ђорђевић је марљиво радио на свом задатку. Прикупљао је материјале о позоришним зградама у другим земљама и радио на меморандуму који је требало да послужи приликом изградње позоришта у

⁴²⁰ Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе, 283-284.

⁴²¹ Исто, 284-285.

⁴²² АВ, Ф. 35 ДСНП, Писмо Јована Ђорђевића Позоришном одбору у Београду, кут. бр. 10, (бр. 260).

⁴²³ Г. Ковијанић, *нав. дело*, 120-121.

⁴²⁴ АВ, Ф. 35, Писмо Матије Бана упућено Јовану Ђорђевићу, кут. бр. 10, (бр. 261).

⁴²⁵ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 271.

Београду. Он је већ у фебруару 1868. послао обимну студију о позоришној згради и нацрте које је успео да прикупи, што је послужило као основица архитекти Бугарском који је радио планове за позоришну зграду. Тај меморандум је био довољан теоретски основ за будуће уређење новог позоришта. Међутим, никада није доспео у руке кнезу Михаилу, већ је након његове смрти уручен намесништву.⁴²⁶ Поред бриге о подизању позоришне зграде, у Београду се мислило и о глумачкој трупи будућег позоришта. Матија Бан је већ у марту 1868. године предлагао Ђорђевићу да се Позоришна дружина Српског народног позоришта ангажује у Београду, јер по његовом мишљењу „она ће се, у садашњем стању остајући морати распустити”. Он на себе прима обавезу да у вишим круговима подржи предлог и „у новине пут прокрчи”.⁴²⁷ Да Ђорђевић није дао конкретан одговор на овај предлог може се закључити на основу писма Николе Крстића Јовану Ђорђевићу из маја 1868. године. Крстић му у том писму, између осталог, тражи мишљење о условима под којима би његова дружина могла да дође у Београд или да се оснује нова.⁴²⁸ Трећи Позоришни одбор је 8. јуна 1868. године упутио предлог Министру просвете да се одмах распише стечај за глумце и глумице, како не би позоришта у Новом Саду и Београду везала уговором своје глумце, чиме би Београдско позориште остало без *добрих актера*. У представи се наводи да је Позоришни одбор приватним путем сазнао да у Загребу и Новом Саду намеравају већ у августу да сачине уговоре и тиме обавезу своје чланове и то на три, а не годину дана, као што је то био случај до тада. Овај акт потписали су М. А. Петронијевић као председник Позоришног одбора и Јован Бошковић као деловођа.⁴²⁹ Због неспоразума између Позоришног одбора и министра просвете око Одборове надлежности и због сложености задатака који су стајали пред Одбором, министар просвете је именован 13. јула 1868. године чланове новог Позоришног одбора. За председника је именован Филип Христић, за потпредседника Димитрије Матић, за секретара Милорад Шапчанин, а чланови су били Јован Ђорђевић, Ђорђе Малетић, Јован Бошковић, Стојан Бошковић, Анастас Јовановић, Матија Бан, Стеван Тодоровић, Александар Бугарски, Милан Давидовић, Емилијан Јосимовић, Христофер Солар, Милан. А. Симић, Димитрије Јоксић, Арса Лукић, Јован Роша.⁴³⁰ За члана Одбора именован је и Јован Ђорђевић, иако је он још увек био управитељ Српске народне позоришне дружине. Нови Позоришни одбор, четврти по реду, расписао је

⁴²⁶ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 271-272.

⁴²⁷ АВ, Ф. 35. Писмо Матије Бана Јовану Ђорђевићу, кут. бр. 10, (бр. 265).

⁴²⁸ АВ, Ф. 35. Писмо Крстић Николе из Београда упућено Јовану Ђорђевићу, кут. бр. 10, (бр. 272).

⁴²⁹ Г. Ковијанић, *нав. дело*, 131.

⁴³⁰ *Исто*.

конкурс за пријем глумаца и глумица 18. јула 1868. године. На поменути конкурс се јавио 21 члан Српског народног позоришта, док је целокупна Дружина бројала 25 чланова.⁴³¹ Та вест је врло брзо стигла и до Новог Сада, те је Управни одбор Друштва за Српско народно позориште упутио позив Ђорђевићу да поднесе извештај о преласку глумаца у београдско позориште о којем се све више говори и да јави куда планира кренути са Дружином, јер је неопходно сазвати Главну скупштину Друштва и размотрити шта ће даље бити са Друштвом. Ђорђевића је писмо Управног одбора затекло на гостовању у Руми (1–15 августа 1868). Ђорђевић је поднео тражени извештај. Обавестио је Управни одбор да ће са Дружином у Нови Сад стићи између Мале Госпојине и Крстовдана⁴³² и да би Главна скупштина могла да се одржи у септембру. Он се у тренутку примања писма и писања извештаја налазио са Дружином на гостовању у Руми и сматрао је да би било најбоље да се после тога врате у Нови Сад „да нас предстојећа криза-оснивање београдског позоришта-код куће затече”. На самом почетку извештаја он износи мишљење да постоје услови да „покрај београдског може постојати и наше позориште“, јер, како наводи, Српско народно позориште има у тридесет места красну и велику публику, своје познанике, пријатеље и заштитнике, богату гардеробу, репертоар и библиотеку, а затим и чланова „на избир”. Он сматра да „Сад само треба озбиљне воље и радње, треба да жртвујемо који стотинак форинти, па смо најдуже за три месеца опет на овој тачки, коју сад заузимамо, ма колико наши чланова прешло у Београд”. Он наводи да би неповољно било једино ако би све боље снаге прешле у Београд, а у Новом Саду остале само слабије снаге и почетници, па би онда могли остати и без Позоришта неко време. Али, чак и за то он проналази „решење“, јер, како пише, у Београду ће се основати и позоришна школа⁴³³, у коју ће се поред старијих глумаца сваке године примати и најмање шест питомаца, те ће оданде сваке године излазити по неколико способних, изучених глумаца и глумица, од којих ће се имати већа корист за Српско народно позориште него што је то био случај са тадашњим члановима. Ово Ђорђевићево „виђење” ситуације је врло дискутабилно, с обзиром на чињеницу да је био упућен у то ко се све од глумаца јавио на поменути конкурс, као и на то што је Ђорђевић будуће београдско позориште стављао испред Новосадског. Даље наводи списак чланова који су се пријавили на конкурс, плате које су им тамо одређене, као и то ко је

⁴³¹ Л. Дотлић, *нав. дело*, 81; М. Томандл, *нав. дело*, 178; Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 272.

⁴³² Крај августа - почетак септембра.

⁴³³ Позоришна школа је и основана у Београду, али тек 1870. године и радила је свега пар месеци. Л. Дотлић, *нав. дело*, 83.

од њих примљен. Из наведеног списка да се приметити да би од мушког особља остали само Лаза Телечки, Марко Суботић, Љуба Суботић, Коста Хацић и Јован Путић – суфлер, који је још у Чанаду био на допусту без плате. Од женских чланова нису примљене само глумице које спадају у „слабије снаге”, а то су: Анастасија Мишковић, Јелена Маринковић и Марија Недељковић. Међутим, на њих Српско народно позориште није могло рачунати с обзиром на то да би, како Ђорђевић пише: „Мишковићева можда остала покрај сестре, а Маринковићка и Недељковићка ишле би с мужевима својим”. Дакле, на конкурс су се пријавили сви новосадски глумци, сем тројице, а Одбор је, свакако уз пристанак и подршку свог члана Јована Ђорђевића, одбио четворо најслабијих, док је остале примио. То значи да је он свесно пристао да сведе трупу на овакав ниво. Он чак у истом извештају предлаже „да се распише стечај на неколико упражњени места” како би опстало Позоришно друштво у Новом Саду. Затим поименично предлаже ко би се могао изабрати од оних који су тренутно без икаквог ангажмана, али је успео да наброји само неколико глумаца, а и ти би, заправо, били изабрани на основу искуства, а не на основу својих глумачких способности. Од глумица могао је да предложи четири почетнице и две епизодисткиње.⁴³⁴ Било је очигледно да на такав начин Српско народно позориште не би могло да опстане, иако је он тврдио да би се и са таквим снагама смео упустити у позоришну радњу ако би трупа остала у Новом Саду и прионуло се на рад око Српског народног позоришта, као и уколико би му се дала субвенција. Ипак, био је довољно отворен да призна и другу могућност – затварање Новосадског позоришта као привремено „решење”.⁴³⁵ На седници Управног одбора која је одржана 28. августа разматран је извештај Јована Ђорђевића. Закључено је да се Позоришна дружина врати у Нови Сад како би се ово питање што пре решило и одлучујено је да се Главна скупштина одржи 16. Септембра уместо у првој половини октобра, као што је првобитно планирано, као и да се о томе обавести Стеван Брановачки, председник Друштва, надлежна политичка власт и јавност путем новина. Што се тиче чланова Дружине, одлучено је да се они обавесте да их уговор веже до 1. октобра 1868. године и да не могу добити отпуст, а за то се задужује Ђорђевић. Од Ђорђевића се, такође, тражи да се изјасни да ли и он намерава да пређе у Београдско позориште, као што се прича.⁴³⁶ Главна скупштина Друштва за Српско народно

⁴³⁴ АВ, Ф. 35 ДСНП.

⁴³⁵ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 272.

⁴³⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, Записник са седнице Управног одбора Друштва за Српско народно позориште, кут. бр. 10, (бр. 64).

позориште је одржана 16. септембра 1868. године. Председник Јован Суботић тражио је да се поднесе извештај о члановима Позоришне дружине који су ангажовани у Београду. На основу извештаја видело се да се у Београду на конкурс од 24 пријавио 21 члан Позоришне дружине, не рачунајући Јована Путића, суфлера, који је био на лечењу. Од тог броја, примљено је једанаесторо њих, а у Новом Саду их је остало тринаесторо. Јован Суботић је додао да је до тога дошло јер се пренео глас да Дружина неће више постојати, али да је Одбор решио да до тога не дође и да је већ расписан конкурс за упражњена места у Новом Саду. Светозар Милетић је након тога добио реч и одржао говор који се одужио. Он је сматрао да глумци нису исправно поступили будући да се нису њима прво обратили или пожалили, због чега би их боље осигурали. Пребацио је глумцима да се због њих крњио Фонд, што је он лично подржао и био због тога осуђиван од стране штампе, а да су их сада у кризи глумци једноставно напустили. Он је, закључујемо, кривицу приписао глумцима, али и Одбору у Београду, с обзиром на то да нису према њима исправно поступили, јер је постојао договор да ће се око таквих ствари споразумевати. Сматрао је да новосадски Одбор треба да изради „какав систем“, како би се убудуће спречио одлазак глумаца на такав начин, односно „један другом не би могли ногу подметати“. Учесници Скупштине су громогласно поздравили поменуту изјаву узвикујући „Тако је!“. Председник Суботић је сматрао да глумци нису криви ако су се обратили Ђорђевићу, који је био њихов представник код Одбора. Ђорђевић је одговорио да се глумци јесу њему јављали, али појединачно и он није желео Одбору у Новом Саду да јавља испарцелисано, већ је мислио „за све наједанпут“. Димитрије Ружић, један од најистакнутијих глумаца Српског народног позоришта, који је присуствовао Скупштини, испричао је посве другачију верзију. Он је овако писао: „Кад је 1868. београдско позориште било сазидано, спремао се Ђорђевић да пређе. Позвао је и наше чланове, ако би који вољан био ићи. Тога ради сазове се ванредна скупштина С.Н.П. Наша је дружина била у Руми. Ја и Телечки одемо на скупштину. Но пре скупштине одемо дра Милетића да га упитамо за савет. Он нам одговори: „Ово народно позориште постојати мора, а ко хоће са Ђорђевићем, нек иде!“ То нам је доста било и, наравно, овде смо остали.”⁴³⁷ Такође је додао да Одбор у Београду није био дужан ништа да јавља Одбору у Новом Саду, јер су они стечај расписали јавно, те нису имали никакву обавезу. Међутим, Ђорђевићева оправдања нису наишла код свакога на разумевање. Др Павловић је овако говорио: „Тај Одбор требао се свакојачко с нама у договор ставити, јер

⁴³⁷ *Споменица 1861-1921*, 21-22 стр.

то му је дужност према народу била. Па кад би и глумци сами наваљивали, требало би они тамо да им кажу: „несмете још!”. Михаило Полит Десанчић је био још оштрији, овако говорећи: „Од београдског одбора је заиста небратски рађено”. Он је сматрао да Београдски одбор може и уништити Српско народно позориште, које је с тешком муком подигнуто. Б. Рајић је овако говорио: „Само ми је чудно, да су наши глумци заборавили ону цел, ради које су са управитељем г. Ђорђевићем позориште основали. За нас Србе у Аустрији има позориште двојаку цел. Општа му је гајење драматске вештине, а особена буђење свести у народу. Почем је за нас Србе у Аустрији засад ова друга цел главна, то нам прва служи само за сретство да до друге дођемо. Те опасности, која овде код нас влада, нема у Србији, а код нас још није уклоњена, зато се морам чудити глумцима, да су тако брзо сами изгубили ону свест, за коју су се подигли, да је у народу буде“. Јован Ђорђевић је реаговао на изјаву Полита Десанчића и одговорио му је: „Та ако иду, и тамо су браћа, није никакав непријатељски логор!”. Затим је изјавио да глумци нису отишли ради материјалне користи, већ због тога што се овде путује, проводи се номадски живот, те се ниједан не може као глумац изобразити. Милетић се није мирио са Ђорђевићевим изјавама и сматрао је да сви позоришни одбори расписују јавни стечај и да то не оправдава поступак Београдског. Говорио је да су у Београду могли знати да и њима требају глумци и додао да не сматра да је тамо небратски логор, али да се небратски радило. Милетић је још једном демантовао Ђорђевића, подсећајући га на његове некадашње речи, речи у време кризе Српског народног позоришта, када је Ђорђевић говорио да, ако се само за годину дана распе позориште, никада се неће склопити, а да сад сам изјављује да би могли две-три године претрпети. Поводом овог питања закључено је да Дружина остаје четири месеца у Новом Саду и да ће за то време пребродити насталу кризу. Даље је одлучено да Одбор овакве случаје убудуће не дозволи, као и да извиди целу ствар и обавести Београдски одбор да није коректно поступио.⁴³⁸ Глумцима осуде на које су наишли због самовољног напуштања Српског народног позоришта нису лако пале. Последице тога биле су такве да је половина трупе ипак остала у Новом Саду, а међу њима истакнути глумци, као што су Драгиња и Димитрије Ружић, Никола Зорић, Никола Недељковић, Павле Маринковић, Софија Максимовић Поповић, који су већ били примљени у Београд. Захваљујући њима, али и новом управнику Антонију Хаџићу, Српско народно позориште је за неколико месеци

⁴³⁸ *Застава*, бр. 76 од 22. септембра 1868.

превазишло ову кризу.⁴³⁹ Бивши управник Јован Ђорђевић је, поред жеље да успостави трајно позориште у Србији, имао за прелазак у Београд и друге разлоге, личне природе. 1866. године умро му је отац и њему је остала брига о две неудате сестре и три сестрића. С обзиром на номадски начин живота који је водио са Дружином Српског народног позоришта, он није могао да се у потпуности посвети својој породици. Већ је био и уморан од многих брига и обавеза које су га пратиле годинама и само је чекао прилику да коначно среди свој живог. Управо му се таква прилика указала у Београду када је постао члан Београдског позоришта, а ускоро и његов управник. Међутим, још неке околности су утицале на њега и његову одлуку да пређе у Србију. У питању су биле новонастале политичке околности после аустро-угарске нагодбе из 1867. године...? Јован Ђорђевић се од 1. октобра 1868. налази у Београду, у својству члана Позоришног одбора.

⁴³⁹ Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, 274.

ИСТАКНУТЕ ЛИЧНОСТИ СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА

Чланови Позоришне дружине Српског народног позоришта

Димитрије Ружић рођен је 27. октобра 1841. године у једној сеоској породици у Српском Чанаду, малом банатском месту. Иако је остао познат у историји као Ружић, његово право породично презиме заправо гласи Ружин.⁴⁴⁰ Отац му се звао Димитрије, а мајка Персида и били су земљорадници. Димитрије је имао и три рођене сестре, које су се поудавале у околини родног места ове породице.⁴⁴¹ Ту је завршио српску и немачку основну школу, па се посветио трговини, али само привремено.⁴⁴² Са позориштем се сусрео први пут у свом родном месту крајем 1859. и почетком 1860. године, приликом гостовања једне немачке дружине. Најпре су представе ове немачке дружине биле одлично посећене, али, када се време пролепшало и почели пољски радови, посета је била све слабија и тада се на молбу управника ове дружине неколико младих Срба придружило Немцима, а циљ је био да се српски живаљ јаче привуче. У жељи да се осујети рад немачке дружине, Ружић је, у договору са својим комшијом Јованом Путићем, одлучио да оснује Српску дилетантску позоришну дружину, што је било почетком 1860. године. Уз њих су пристали и Путићев рођени брат Андрија, свршени богословац, и Стеван Протић, трговац. Међу њима је само Протић имао искуства у глуми, јер је као дилетант суделовао позоришним представама у Великом Бечкерекy. Прва представа тек формиране Српске дилетантске дружине одржана је 21. маја 1860. у Српском Чанаду. Одлучили су да се народу представе Стеријиним комадом "Ајдуци". Иако им је за овај комад била потребна само једна женска улога, они у том тренутку нису успели да пронађу ниједну женску особу која је била заинтересована да глуми. Том приликом им се нашао управитељ немачке дружине и послао им своју ћерку да одигра ту женску улогу, у чему је она била успешна захваљујући Протићу, који јој је улогу протумачио и оставио свега неколико речи да изговори. Ружић је том приликом тумачио Ивана, главну улогу у комаду, а уједно и своју прву улогу. У околна села су разаслали цедуљице, па се на овој представи, која је успешно изведена, нашло доста људи. Убрзо

⁴⁴⁰ Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 139; Исти, „Два великана новосадске сцене“, *Споменица 1861–1961*, Српско народно позориште, Нови Сад 1961, 390.

⁴⁴¹ *Браник*, бр. 20 од 28. јануара 1910.

⁴⁴² Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 139; Исти, *Два великана новосадске сцене*, 390.

након тога, Српски Чанад су напустили немачки глумци, а и српски омладинци су се разишли, свако за својим послом. Ипак, њима се осладило *глумовање* или, као што је Ружић записао: "На тим ловорикама смо се одмарали неколико дана, а кад се из тог блаженства пробудисмо, хтели би и даље, да и по другим српским местима ловорике беремо." По Ружићевом сведочанству, *он и његова мала трупа* су сазнали за Јована Кнежевића, глумца из Врањева, који је некада био под Ђурковићевом управом у Београду, а тада се налазио у Врањеву. Кнежевић се одазвао њиховом позиву и врло брзо дошао у Српски Чанад, доневши са собом и доста позоришних дела. Оформили су своју дружину и кренули на турнеје по српским местима, али и даље им је недостајала глумица. У Кикинди су тада пронашли Драгињу Ружић, Ружићеву будућу супругу. Гостовали су у Сент Миклошу и Великој Кикинди, где се дружина и распала. Узрок томе је било сплеткарење Јована Кнежевића, који је желео да Протића потисне из управе. На крају се дружина и распала, а већина њих, међу њима и Димитрије, отишла је са Кнежевићем у Врањево. Дружина је крајем новембра 1860. стигла у Нови Сад и, иако тада нису знали, показало се да је њихов долазак одиграо историјски значај за Српско народно позориште у Новом Саду, али и самог Димитрија Ружића. Може се рећи да је њихов долазак подстакао Ђорђевића да крене у објављивање знаменитих чланака, који су имали кључну улогу у оснивању Српског народног позоришта. Ружић је већ крајем 1860. ступио у контакт са Ђорђевићем, који му је наговестио да ради на оснивању позоришта.⁴⁴³ Кнежевићева дружина је по други пут стигла у Нови Сад у јуну 1861, када је већ било решено питање Српског народног позоришта. Ружић је тада, са још осам других чланова Кнежевићеве групе, разговарао са Милетићем и Ђорђевићем, након чега је 15. јула 1861. поднета молба Читаоници да она преузме старатељство над њиховом дружином, а од 16. јула 1861. и званично је постао члан Позоришне дружине Српског народног позоришта. Ружић се већ на самом почетку истакао у новооснованој дружини Српског народног позоришта и постао највреднији и најзапаженији глумац. Штампана му је била наклоњена, па његове мане на сцени нису долазиле до изражаја, а публика га је обожавала. Већ на самом почетку своје глумачке каријере налазио се на другој позицији по плати. Он је добијао 50 форинти месечно, а испред њега се налазила само Драгиња, његова будућа супруга.⁴⁴⁴ Ружић и Драгиња су се венчали након свега неколико месеци битисања у Српском народном позоришту. Димитрије је већ почетком 1862. поднео

⁴⁴³ *Споменица 1861-1921*, 17.

⁴⁴⁴ *Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 117–118.

захтев за дозволу ступања у брак са Драгињом, коју је добио од владике Платона Атанацковића, те су се фебруара 1862. године и венчали у манастиру Крушедол.⁴⁴⁵ И даље је невероватна чињеница да су се баш њих двоје нашли, будући да су окарактерисани као једни од најбољих глумаца у другој половини 19. века. Већ у 1863. години Димитрије Ружић је напустио Српско народно позориште и прешао у хрватско, а разлог преласка је био сукоб његовог рођака глумца Димитрија Коларовића са Јованом Ђорђевићем, управником Позоришне дружине. Наиме, Коларовић је био отпуштен због физичког обрачуна са привременим редитељем Лазом Телечким, а са њим се солидарисао и Ружић, напустивши своје Позориште. У свему томе мало је било Ружићевог мишљења. Његова жена Драгиња, рођена сестра Љубице, Коларовићеве супруге, и Софије, њихове најмлађе сестре, због које је и настао читав спор, одлучила је да не остави своју породицу, већ да пође са њима, а у томе ју је следио и Ружић. Ипак, боравак у Загребу је био врло значајан за његово даље усавршавање, с обзиром на то да је у Казалишту имао од кога да научи значајне ствари. Скоро све артистичке дужности и режију је обављао Јосип Фрајденрајх, који је уметнички усавршавао и неке од најистакнутијих хрватских глумаца, попут Адама Мандровића, Перисове, Бајзове и других.⁴⁴⁶ У Загребу је боравио све до 1865. па се вратио у Нови Сад. Иако му је на уметничком плану ово искуство било од немерљивог значаја, што доказује и чињеница да је у Загребу током целокупног краткотрајног боравка био најангажованији глумац, искуство међу Хрватима и хрватским глумцима није било позитивно. Наиме, како сазнајемо из Ружићевог сведочења, он је у Загребу доживљавао непријатне ситуације само због чињенице да је био Србин. Током тамношњег боравка писао је Ђорђевићу о непријатном искуству које проживљава као Србин, а како наводи „хорватити се нећемо”. Због тога је молио Ђорђевића да им омогући повратак у Нови Сад, што се и догодило већ 1865. године.⁴⁴⁷ Када се одлучио да их прими натраг, Ђорђевић је у свом извештају Управном одбору о стању у позоришту споменуо и Ружића, кога је желео да прими наместо Коларовића, који је успео да напусти Казалиште и пре Димитрија. Наиме, Ђорђевић је изнео низ позитивних ствари о Ружићу, за кога пише да је способан, даровит, вредан и да Коларовића у свакој улози може заменити, што се не може рећи и у обратном случају. Такође, Ружић је, према Ђорђевићевом навођењу, и у добром владању неизмерно превазилазио Коларовића. То није био једини случај у којем је

⁴⁴⁵ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 52 и 53).

⁴⁴⁶ Б. Стојковић, *Два великана новосадске сцене*, 391;

⁴⁴⁷ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. 10, Писмо Димитрија Ружића из Загреба Јовану Ђорђевићу, (бр. 6).

Ђорђевић сведочио о Ружићевом примерном понашању и добром карактеру. Приликом једног озбиљног физичког инцидента, у којем је Коларовић још једном играо главну улогу, Ђорђевић је спровео истрагу, утврдивши да је Ружић у свађи која је претходила обрачуна учествовао само како би заменио Коларовића, „да не би било рђавих последица”.⁴⁴⁸ Коларовић је након свих покора коначно напустио Српско народно позориште, док је Ружић остао и више никада није долазио у сукоб са Ђорђевићем нити било којим чланом Позоришне дружине. О његовом племенитом карактеру сведочили су многи. Лист *Позориште* је поводом двадесетпетогодишњег глумовања Д. Ружића и Драге Ружић писао о Ружићу да је он не само прави глумац већ и човек племенитог срца и родољуб. Позориште доноси податке и о његовој глуми, за коју пише да оживљава пред публиком највеће чаролије. „За сваку улогу има неко особито схватање. Он се увек креће у границама неке природне лакоће, која нам се јако допада”.⁴⁴⁹ Када је 1868. половина новосадске дружине прешла са Ђорђевићем у Београд, Ружић је остао веран својој матици, па је од тада носио највећи део репертоара Српског народног позоришта.⁴⁵⁰

Једна од најбољих глумица које је Српско народно позориште икада имало била је **Драгиња Поповић Ружић**. Драгиња је потицала из једне јединствене глумачке династије. Наиме, њен отац је био свештеник Лука Поповић из Врањева, из чије породице је потекла читава глумачка династија, чак дванаест глумаца. Драгиња је била друго дете у овој породици, рођена 2. октобра 1834. у Врањеву.⁴⁵¹ Завршила је само основу школу, али је од свог оца, доброг, културног и поштеног родољуба, добила лепо образовање и васпитање. Прво глумачко искуство окусила је у позоришној дружини насталој у Српском Чанаду, међу чијим оснивачима је био и њен будући супруг Димитрије Ружић. Овој дружини, из чијег језгра ће се основати Српско народно позориште, у периоду оснивања недостајала је глумица. То је био период када народ још увек није глумце доживљавао као угледне људе, односно глумачким послом се нису бавили они који су потицали из угледних и образованих породица, а као отежавајућа околност јавља се и чињеница да је тада и глумаца било мало, а глумице су биле посебно ретка сорта. Међутим, Драгиња се одважила да прихвати позив мале непрофесионалне позоришне дружине која је била активна у Великој Кикинди, њеном тадашњем

⁴⁴⁸ РОМС, М. 8055.

⁴⁴⁹ *Позориште*, бр. 54 од 5. априла 1886.

⁴⁵⁰ Б. Стојковић, *Два великана новосадске сцене*, 391.

⁴⁵¹ *Исто*, 401.

пребивалишту. Одваживши се на овај подухват, она ће постати једна од најистакнутијих и најбољих глумаца које је српски народ имао. Те 1860. године у Великој Кикинди придружила се Ружићу и његовој трупи, а на сцену је први пут ступила у комаду Јована Стерије Поповића *Милош Обилић*, у улози Вукосаве. Недуго потом, ступа у новооформљену дружину Јована Кнежевића, са којом је у два наврата, крајем 1860. и средином 1861, посећивала Нови Сад и играла у њему. Драгиња је, такође, била међу оним члановима Кнежевићеве дружине који су поднели молбу тог знаменитог 15. јула 1816. српској Читаоници за ступање под њен патронат. Већ следећег дана, 16. јула 1861, датума који се узима као зачетак првог српског сталног позоришта, на седници Читаонице је и званично оформљена Дружина, а међу њеним члановима била је и Драгиња, која ће се истаћи већ на почетку и постати најплаћенија глумица Српског народног позоришта, са платом од 70 форинти, већом чак и од плате њеног будућег супруга Димитрија Ружића. Своју љубав започету у Српском Чанаду крунисали су браком у фебруару 1862. године, венчавши се у манастиру Крушедол. Иако је Ружић био млађи од ње 7 година, то их није спречило да се заволе и остану заједно до краја свог животног века.⁴⁵² Тако ју је њен супруг подржао и пошао за њом у Загреб након што је одлучила да стане на страну своје рођене сестре Љубице и њеног отпуштеног супруга Димитрија Коларовића. Драгиња је у Загребу играла од 1863. до 1865, али њено искуство није било позитивно. Она је посведочила да је тамо ретко добијала улоге, а све то због, како она преноси, дара који је поседовала и због којег су јој завидели и ускраћивали улоге.⁴⁵³ После боравка у Загребу вратила се у своју матицу и ту остала до краја своје каријере, као „стуб Позоришта”.⁴⁵⁴ Ружићка је тумачила најразноврсније улоге, као што су улоге сентименталне и драмске љубавнице, велике хероине, као и карактерне, комичне и озбиљне улоге, а уз то је и певала.⁴⁵⁵ Критичари су јој били изузетно наклоњени и због тога је врло тешко пронаћи неку негативну рецензију на рачун њене игре, иако се о њој много писало. И Јован Ђорђевић јој је често повлађивао и трпео њене хирове како би је задржао у Позоришној дружини, која се није могла замислити без ње. Ипак, Ђорђевићу није било нимало лако са Драгињом. Она се у све послове мешала, постављала своје захтеве на прво место и претила да ће напустити Дружину ако не буде по њеној вољи. Често се дешавало да управо она буде та која је одређивала где ће се

⁴⁵² Исто, 401; Ј. Дотлић, *нав. дело*, 208–209.

⁴⁵³ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 9, (бр. 251).

⁴⁵⁴ Б. Стојковић, *Великани новосадске сцене*, 401.

⁴⁵⁵ Исти, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 140–141.

подићи бина, где ће ко бити смештен на преноћиште и какву ће ко улогу добити. На пробама и представама је често све морало да се удешава по њеној вољи, а неретко се дешавало и да је држала говоре многим члановима, сматрајући да јој та улога припада.⁴⁵⁶ Ипак, никада јој се није могла оспорити изванредна дисциплина, савесност и посвећеност. Никада се није десило да поверену јој улогу упропасти, не научи или не прикаже у најбољем могућем светлу. Публика ју је обожавала, а она је тога и те како била свесна. Догађало се, на немалом броју гостовања, да публика одбија да присуствује представи ако на улазници не види њено име. Ипак, временом су се њени хирови утишали, па управник Јован Ђорђевић, а посебно они који су долазили после њега, нису имали проблема са овом надареном глумицом. Поводом обележавања њених 25 година на сцени, лист *Позориште* је писао: „Она стоји сама у српском позоришном свету у тој струци коју је она на позорници створила и која ће с њоме, на жалост, да изумре.” *Позориште* пише још и: „Па како тек лепо, са свим из душе, пева српске песме”, и додаје: „Тако српски не уме певати нико осим ње.”⁴⁵⁷ Похвале на њен рачун су се низале готово свакодневно, од самог ступања на позорницу Српског народног позоришта, па чак и пре тога. Захваљујући својој храбрости и одважности да заигра на позоришној сцени у још увек строгој патријархалној средини, Драгиња се уздигла до тог ранга да се ниједно женско име у српском свету глуме, барем у другој половини 19. века, није могло упоредити са њеним и у томе је њен највећи значај.

Међу пионирима позоришта у Новом Саду налази се и глумац **Никола Зорић**, који је, такође, своју каријеру започео као аматер у трупи Стевана Протића и Димитрија Ружића, а са њима прешао и у оформљену путујућу дружину Јована Кнежевића.⁴⁵⁸ Од самог почетка је био члан Позоришне дружине Српског народног позоришта, али, за разлику од његових горепомнутих колега, ниједном није напуштао Позориште нити је имао проблема са управом или другим глумцима. Само је у једној ситуацији умало престао бити члан ове Дружине, али је то спречио сам Ђорђевић, а Зорић је од тада па до краја своје каријере остао веран новосадском Позоришту. Наиме, приликом „осечке афере”, Зорић је био један од чланова који су се солидарисали са отпуштеним Коларовићем, те је са истима поднео захтев за отпуст из Дружине, али је Ђорђевић реаговао опоменувши га да му уговор важи до одређеног периода, те да нема права да, без штете, напусти Позориште. Зорић је након Ђорђевићеве опомене одустао од

⁴⁵⁶ Л. Дотлић, *нав. дело*, 311.

⁴⁵⁷ *Позориште*, бр. 54 од 5. априла 1886.

⁴⁵⁸ Б. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 142–143.

напуштања Српског народног позоришта. Приликом оснивања Београдског позоришта 1868. био је примљен за редовног члана у Београду на, вероватно, сопствени захтев, али се у међувремену предомислио и одлучио је да остане у својој матици. Већ од самог почетка спадао је у једне од најплаћенијих глумаца, па се његово име на списку особља Позоришне дружине налази одмах иза Ружићевог, који је, такође, имао плату од 50 форинти, што сведочи о потреби Српског народног позоришта за овим глумцем.⁴⁵⁹ Међутим, увек је био у другом плану, првенствено због брачног пара Ружић, али и неких других глумаца. О томе да је његова глума имала извесних мана сведочи сам Јован Ђорђевић. Он је у свом извештају о раду трупе о Зорићу писао да спада међу оне чланове Позоришне дружине који не заслужују плату коју су у том тренутку уживали. Међутим, Ђорђевић је оправдао Зорићеву плату чињеницом да је његова ћерка Љубица допуњавала његове заслуге тако што је често глумила у дечијим улогама.⁴⁶⁰ Уз то, Зорић је у једном периоду био позоришни рачунар, односно особа која је била задужена да на гостовањима води рачуна о приходима и расходима Дружине.⁴⁶¹ Поред тога, иако Јован Ђорђевић не помиње, Зорић није био од оних глумаца са којима је имао проблема, а таквих је било много за време његовог седмогодишњег управљања Позориштем. Он је, наиме, био човек који је водио много рачуна о породици, што је често задавало и финансијске тешкоће Српском народном позоришту. Наиме, Зорић је, како би ускладио каријеру са породичним животом, водио своју жену и двоје деце са собом на гостовања Дружине, што је стварало додатан трошак за исту, која је и без тога била у незавидној финансијској ситуацији.⁴⁶² Зорић је носио значајан део репертоара на својим плећима. Најпре је играо драмске улоге па је онда прешао на карактерне и комичне, у којима је био најуспешнији. Рецензије које су се односиле на његово тумачење карактерно-комичних улога су биле врло ласкаве. Међутим, у драмским улогама је задобио критике да је неодмерено патетичан, па је је очигледно да на овом пољу није био најуспешнији, и да, у поређењу са неким другим глумцима, није могао да тумачи најразноврсније улоге, али то не умањује његову уметничку вредност на осталим пољима.⁴⁶³ Године 1879. напустио је Позориште након 18 година бављења овим послом, а након одигране последње представе његове колеге су му у знак захвалности подариле златан прстен.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ РОМС, М. 8068, Обрачун плата чланова Дружине Српског народног позоришта.

⁴⁶⁰ РОМС, М. 8061, Извештај Јована Ђорђевића Позоришном одсеку Српског народног позоришта о раду трупе и предлог за повећање плате члановима трупе.

⁴⁶¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 5, (бр. 120).

⁴⁶² АВ, Ф. 35 ДСНП, Писмо Паје Маринковића Јовану Ђорђевићу из Брода, кут. бр. 10, (бр. 3).

⁴⁶³ Б. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 143.

⁴⁶⁴ *Јавор*, бр. 18, од 5. маја 1879.

Када се повукао са сцене и посветио породици у потпуности, није могао да заборави своје глумачке дане, што га је подстакло да самостално оснује младо добровољно друштво, којем је био редитељ. Упокојио се 1894. године.⁴⁶⁵

Никола Недељковић, рођен 1838. Године, своје прво глумачко искуство стекао је у дружини Јована Кнежевића, а већ од оснивања је био члан Српског народног позоришта, којем је остао веран до краја своје глумачке каријере 1857. године. Тумачио је разноврсне улоге, али је највише похвала стекао у драмским и карактерним улогама.⁴⁶⁶ Његова плата износила је 50 форинти, што га је постављало на позицију једног од најплаћенијих српских глумаца. Недељковић није увек био у првом плану када се погледају рецензије критичара и рекације публике, која је имала своје миљенике, али је био поштен и добар човек, без преке нарави, што је за ондашње прилике у Дружини било од великог значаја. Ипак, имао је и он тренутак када се приликом гостовања у Броду потукао са другим глумцем, због чега је био кажњен глобом, али то је био једини његов непримерен поступак. И он је био један од оних учесника „осечке афере“ који су се солидарисали са отпуштеним Коларовиће, али је и он, попут Зорића, добио опомену Ђорђевића, који није уважио његов отказ, с обзиром на то да му је уговор и даље био на снази. Захваљујући томе, Недељковић остаје у Дружини, којој ће бити веран до самог краја. Са њим је у трупи била и његова супруга Марија Недељковић, једна од осредњих глумцима са платом од 40 форинти. Недељковић и његова супруга су се заједно опростили од Позоришта 1875. године због породичних околности.⁴⁶⁷ Након напуштања Новог Сада, отишао је у Клек, где је до краја живота радио као општински бележник.

Љубица Поповић-Коларовић била је рођена сестра славне Драгиње Поповић-Ружић. Љубица је била као треће дете у породици свештеника Луке Поповића, рођена 1836. године у Врањеви. Попут своје сестре, поред основног образовања у породичној кући је стекла и лепе манире. За разлику од претходно поменутих глумаца, она је нешто касније ступила у дружину Јована Кнежевића, али је исту напустила у јулу 1861. године, када се придружила новооснованој новосадској трупи, у којој се већ налазила њена сестра Драгиња.⁴⁶⁸ Следеће године је постала и редован члан Српског народног позоришта, а од ње је зависио велики део тадашњег репертоара. За Љубицу је 1862. година важна и због тога што се тада венчала са својим колегом из дружине Димитријем

⁴⁶⁵ *Застава*, бр. 2, од 4. јануара 1894.

⁴⁶⁶ Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 142; *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 84.

⁴⁶⁷ *Позориште*, бр. 22, од 5. марта 1875.

⁴⁶⁸ Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 144.

Митом Коларовићем. Њих двоје су се венчали на гостовању у Суботици, на Ђурђевдан 1862. године. Одговор на питање да ли је овај брак био срећан нико осим ових супружника не може знати, али чињеница је да је њен супруг Мита био човек преке нарави, увек спреман да се посвађа, али и потуче „ако устреба“, па чак и кад не устреба. Према сведочанству Јована Ђорђевића, чак ни Љубица није имала „повлашћен положају“ код свог супруга. Често се дешавало да од стране њега буде окривљена за лоше поступке које је самостално чинио, а дешавало се и да због истих добије батине. О томе су засигурно знали, поред Ђорђевића, и остали чланови Позоришне дружине, али никада се о томе није причало нити се Љубица икада икоме пожалила. Напротив, увек је верно и достојанствено остајала уз свог супруга, па је на тај начин дошло и до њиховог преласка у Хрватско народно казалиште. Наиме, Коларовић је после „осечке афере“ из априла 1863. године био отпуштен, а Љубица је, очекивано, пошла са њим. Кратко време након напуштања Позориша била је члан путујућег позоришног друштва које је основао њен супруг, да би у септембру исте године потписала уговор у Загребу. Међутим, Коларовићи се нису снашли ни у Загребу, те су и пре истека уговора (април 1864.) молили Јована Ђорђевића да их прими назад у Дружину. С обзиром на то да им уговор у Загребу није истекао, а управник Фрајденрајх није желео ни да чује о њиховом преверременом иступању из хрватског друштва, Јован Суботић, председник Казалишног одсека, интервенисао је, а Коларовићи су већ од маја 1865. године поново чланови Позоришне дружине Српског народног позоришта. Међутим, није прошло много времена, а њен супруг је направио неколико нових прекршаја и Ђорђевић је решио да их поново уклони, сматрајући да Српско народно позориште највише трпи задржавајући у Дружини Коларовића, а самим тим и Љубицу. Наиме, у септембру 1865, након инцидента насталог од стране Коларовића на гостовању у Великој Кикинди, Ђорђевић је поднео молбу Управном одбору да се овај брачни пар отпусти из Дружине. Међутим, Одбор је желео да их задржи, а уз то је стигла и молба појединих становника Великог Бечкереча, где се Дружина налазила у тренутку стицања вести о Ђорђевићевој одлуци, о задржавању глумца Коларовића у Дружини. Ђорђевић је под утицајем одлуке Управног одбора и молбе Бечкеречана одлучио да се овај брачни пар ипак задржи до 1. априла 1866. године, а на такву одлуку утицала је и околност да је долазила зима, а Ђорђевић није желео да их остави без плате, па је повукао свој захтев и одлучио да им дозволи останак. Међутим, није прошло много времена, а Ђорђевић је увидео да се њихово понашање није променило набоље. Наиме, према Ђорђевићевом сведочењу, Коларовић је био гори него раније, али се и Љубица солидарисала са њим. Ђорђевић пише да је

Љубица постала горопаднија чак и од своје сестре Драгиње, а да су то све биле Коларовићеве лекције. Ђорђевић је сматрао да би Љубица, да је сама, била сасвим друга особа, *која би се дала одлучити од свега што је на њој зло*. Али, како је Коларовић непрестано вршио утицај на супругу, њој, према Ђорђевићевом мишљењу, није било спаса. Читав случај је Ђорђевићу деловао као нерешива ситуација, јер кад би Коларовића отпустио, а Љубицу оставио у Дружини, он би је пратио свуда и *интригирао још много слободније, па би му она временом служила као ћурпија да се опет у дружину прими*. Такође, није желео ни да тражи од ње да крене без свог мужа, јер би то значило *мужа од жене раставити*. С обзиром на непостојање решења у таквој ситуацији, Ђорђевић је предложио Управном одбору да ове чланове најкасније до 15. марта 1866. задрже, а после би могли и сами да се сналазе, јер би зима увелико прошла.⁴⁶⁹ Ђорђевићу није стигао ни одговор Одбора на извештаје о Коларовићима, а овај је већ направио нове прекршаје. Приликом гостовања Позоришне дружине у Сомбору, неколико вечери заредом је правио скандале у гостионици у којој су одседали, а последње вече је довео и тамбураше, најпре у гостионицу, а затим и у собу у којој су спавале Љубица и њена млађа сестра Софија. Таква је атмосфера владала да су поједини гости, већином Мађари, помислили да је у питању неко весеље, те су се и они придружили Коларовићу и његовим пријатељима у Љубичиној соби. Из свега тога је настала туча са поменутих мађарским гостима, а власник гостионице више није желео да толерише такве ствари. Ипак, Ђорђевићева одлука да одстрани овај брачни пар из Дружине није уважена због петиције коју су потписали сомборски грађани, а која је штетила угледу Јована Ђорђевића, али и спокоју Дружине, с обзиром на то да останак Коларовића није могао ништа добро донети, али тога је, очигледно, био свестан само Ђорђевић. Поводом овог догађаја и сама Љубица је писала Јовану Ђорђевићу са молбом да је задржи у Дружини, барем због деце о којој је требало бринути, али и због чињенице да она са наведеним прекршајима није имала ништа, те би неправедно била отпуштена.⁴⁷⁰ Наравно, Јован Ђорђевић је био у праву и Коларовић је након два месеца направио нови прекршај приликом гостовања у Баји, након чега је и коначно отпуштен из Дружине, али Љубица је ипак остала у истој. Таква одлука је вероватно била донета због чињенице да су имали двоје мале деце о којима је неко ипак морао бринути. Да њој није било нимало лако и да ипак није подржавала свог супруга у његовим покорима сведочи и Паја Маринковић,

⁴⁶⁹ РОМС, М. 8045, Молба Јована Ђорђевића Позоришном одсеку и Управном одбору Српског народног позоришта у вези са кажњавањем глумца.

⁴⁷⁰ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 163).

Ђорђевићев заступник у Дружини, који је једном приликом писао Ђорђевићу да се *Љубица изеде жива од његовог чуда*.⁴⁷¹ Љубица је остала у Дружини све до оснивања Народног позоришта у Београду, где је била примљена за редовног члана већ у августу 1868, а у октобру је и коначно у њега прешла, са делом Позоришне дружине и Јованом Ђорђевићем на челу. Љубица је у Српском народном позоришту првобитно играла сентименталне и љубавне роле, а постепено је прешла и на сложене драмске, чак и изразито трагичне улоге. Успешно је тумачила мајке са тешким судбинама, углађене, отмене и достојанствене жене.⁴⁷² У Позоришту је носила велики део репертоара, а колико је била значајна сведочи и њена плата. Наиме, она је са месечном платом од 50 форинти била друга најплаћенија женска особа у Дружини, одмах иза своје сестре Драгиње Ружић, и у истом рангу са најплаћенијим мушким глумцем Српског народног позоришта. Ђорђевић је непосредно пре *осечке афере* Драгињу уврстио у онај списак чланова којима је намеравао подићи плату, односно уместо 50 форинти, примала би 55 ако би Одбор у Новом Саду пристао на Ђорђевићев предлог, због чега нас не изненађује чињеница да није напустила Дружину.⁴⁷³

Драга Димитријевић – Дејановић је била српска глумица пореклом из Старе Кањиже, где је рођена 1840. године. Потичала је из породице угледног адвоката Живојина Димитријевића. Ова глумица је јединствена по томе што је учествовала у српском омладинском покрету у борби против мађарског притиска, са одушевљењем правог родољуба. Такође, једна је од ретких глумица која је поседовала образовање које је надмашило основношколско образовање. Наиме, она се школовала на једном институту у Темишвару. Почетком 1861. године се удала у Старом Бечеју за српског учитеља Михаила Дејановића, по чијем презимену је и била позната. Међутим, Драга је напустила супруга, а у том периоду јој се јавила жеља да ступи у позориште, које је она доживљавала као још једну борбену трибину против мађарског притиска над српским народом. Априла 1862. године је писала Јовану Ђорђевићу о својој жељи да ступи у Српско народно позориште, наводећи да жели да жртвује на олтар српске просвете свој млади живот.⁴⁷⁴ Драга је и коначно те 1862. године ступила у Позоришну дружину, али њене глумачке способности нису биле велике. Она је приликом ступања на сцену Српског народног позоришта већ била на неки начин позната српској публици, с

⁴⁷¹ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 10, (бр. 15).

⁴⁷² Б. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 144.

⁴⁷³ *Фотер: Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 114–118.

⁴⁷⁴ Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 150.

обзиром на то да су њене песме биле редовно објављивање у тадашњим новосадским часописима, а највише су излазиле у *Даница*. Драга је и због писања песама била јединствена српска глумица у Позоришној дружини.⁴⁷⁵ Она је због болести играла у Позоришту још само 1863. године, након чега је отишла на лечење у Пешту. Пошто је успешно оздравила, заиграла је у трупи београдског Позоришног одбора, али је њена жеља и даље било новосадско Позориште. Наиме, она се 1865. године још једном обратила Ђорђевићу са молбом да је прими у Дружину, истичући колику жељу има да наступа.⁴⁷⁶ Међутим, Драга из одређеног разлога није добила још једну прилику код Јована Ђорђевића. Према оценама критичара, била је осредња, али интелигентна глумица.⁴⁷⁷

Јованка Кирковић је још једна српска глумица, поред Драге Дејановић, која се посветила позоришту из родољубивог одушевљења. Ова глумица је рођена 19. јануара 1837. године у Новом Саду, у угледној породици Јована Кирковића, који је имао два сина и две ћерке.⁴⁷⁸ Њен отац је, попут Драгиног, био адвокат и директор једне српске канцеларије. Своје прво глумачко искуство је стекла у Омладинском позоришту у Београду, а од 1. јуна 1862. године је била члан Српског народног позоришта у Новом Саду.⁴⁷⁹ Члан позоришта била је од 1862. до 1865. године, са првобитном платом од 40 форинти, која се 1863, на захтев Ђорђевића, повећала на 45 форинти месечно. Јованка је остала упамћена по томе што је била прва љубав великог песника Лазе Костића, који јој је посветио чак пет песама, које спадају у његове најлепше песме. Лаза и четири година старија Јованка упознали су се 1860. године, приликом једне од његових честих посета Новом Саду, док је још био на студијама. Јованка је, по свему судећи, чезнула да се уда за Лазу, на чему је радио и њихов заједнички пријатељ Ђура Вукичевић Баћушка, али до тог брака никада није дошло, а главни „кривац” је био Костић. После иступања из Позоришне дружине 1865. године о овој глумци се не зна скоро ништа, осим да се удала у Иригу или Черевевићу, али је осим тога све остало непознато.⁴⁸⁰ У Српском народном позоришту је тумачила драмске улоге, као и улоге младих девојака и љубавница.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ *Даница*, год. 1862 и 1863.

⁴⁷⁶ АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр 10, (бр. 132).

⁴⁷⁷ Б. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 151.

⁴⁷⁸ В. Стајић, *Новосадске биографије: из архива Новосадског магистрата*, св. 3, Л-О, Нови Сад 1938.

⁴⁷⁹ Б. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 151.

⁴⁸⁰ Л. Дотлић, *нав. дело*, 186–194.

⁴⁸¹ Б. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 151.

Лаза Поповић је рођен 1839. године у Врањевићу као једно од деце чувеног свештеника Луке Поповића.⁴⁸² Дакле, Лаза је био рођени брат надарене српске глумице Драгиње Ружић, као и Љубице Коларовић. Сви троје су били у једном тренутку чланови Српског народног позоришта, али и Хрватског народног казалишта у Загребу. У новосадској Дружини се бавила и њихова најмлађа сестра Софија. Лаза је још један у низу оних глумаца који су потекли из дружине Јована Кнежевића, али и један од ретких који је остао остао уз њега и после расцепа дружине након одласка из Новог Сада 1861. године. Међутим, наредне 1862. године и Лаза је био део новосадске Дружине, у којој се ипак није задржао дуго, већ је прешао у београдску трупу Адама Мандровића, славног хрватског глумца. У Београду је учествовао на барикадама против Турака, приликом опсаде и бомбардовања престонице. Ни тамо се није дуже задржао и већ од 1863. је постао члан хрватског Позоришта где је и остао све до 1867. Међутим, посведочено је да Лаза није имао жељу да тамо и остане. Већ почетком 1864. је молио свог некадашњег управника Јована Ђорђевића да га прими у Дружину, међутим до тога није дошло. Ни његови наредни покушаји, а било их је неколико, нису уродили плодом, па је био приморан да остане у Загребу, где се у међувремену и оженио. Прва жена му је била Марија Аделсхајм, једна од најбољих драмских уметница у Загребу.⁴⁸³ Са Маријом се оженио, према неким сведочанствима, на јесен 1864. али је јасно да су везу отпочели раније, јер на самом почетку 1864. Лаза је поред ангажмана за себе, молио Ђорђевића да прими и Марију. Ни Лаза, а ни Марија нису добили ангажман у Новом Саду, те је Лаза морао прећутно да прелази преко свих тешкоћа које су му се наметале у Загребу, највише због тога што је био Србин. У Загребу је имао доста улога, али никада није спадао међу најзапаженије глумце. Његова жеља за преласком у Нови Сад се коначно остварила тек у току 1867. године, међутим, са њим тада не прелази и његова супруга Марија, која је према Ђорђевићевом сведочанству, одбила чланство, а прихватила је улогу сталног госта у Српском народном позоришту. Са друге стране, у Загребу је остала и даље редован члан, и чак је радила на томе да сплеткама доведе Лазу назад. Можда је ова њихова раздвојеност утицала и на чињеницу да су се касније развели. Друга Лазина супруга је била Видосава, домаћица са којом је имао чак деветоро деце, од којих се неколико посветило глуми.⁴⁸⁴ Поповићев повратак у Српско народно позориште ипак није био на дуже време, јер се већ 1868. обрео у Београду са Јованом Ђорђевићем и делом

⁴⁸² Исто, 145.

⁴⁸³ Исто, 145.

⁴⁸⁴ Исто.

тадашњег новосадског ансамбла. Поповић је тумачио љубавнике, национално-романтичне херије, а понекад и карактерне и комичне улоге. Био је веома успешан глумац, али ће пуну славу стећи тек 70-их и 80-их година на београдској сцени, а то већ не припада историји Српског народног позоришта.

Истакнути чланови Друштва за Српско народно позориште

У борби за извршење многоструких задатака и остваривање циљева Српског народног позоришта Јован Ђорђевић је имао своје сараднике на које је могао да се ослони у важним питањима и који су се својим радом на том пољу истакли више него други чланови Друштва за Српско народно позориште.⁴⁸⁵ У свом сложенем раду у Позоришту, које се тек образовало и организовало, Ђорђевић је имао и корисних сарадника. На том послу су му били најкориснији Стеван Брановачки, др Јован Андрејевић, Антоније Хацић, Ђорђе Поповић-Даничар, Јован Јовановић Змај, Лаза Костић, др Јован Суботић, Ђура Вукићевић и Коста Руварац.

Стеван Брановачки (1804–1880) завршио је права, а затим је био адвокат у Сенти и судија у Новом Саду од 1851. године. Након напуштања државне службе, своју пажњу је усмерио ка политичкој и културно-националној делатности. Наиме, он је као присталица Милетићеве странке изабран 1861. и 1865. године за посланика на Угарском сабору. Уз то је велики део свог живота посветио Српском народном позоришту. Наиме, по оснивању Позоришног одсека српске Читаонице, марта 1861, Брановачки је изабран за председника поменутог Одбора, јер због својих дотадашњих ставова није изазивао подозрење власти. Наиме, он је једини међу својим савременицима прихватио добар део Милетићевог политичког програма, али га је заступао умереније. На Оснивачкој скупштини Друштва за Српско народно позориште, одржаној 29. и 30. маја, Стеван Брановачки је изабран за начелника Друштва. Његов избор потврђен је од стране Намесничког већа, као што је и предвиђао Устав. Начелник је биран на три године и само он је могао да сазива Скупштину Друштва, уз обавезно обавештавање Већа у Будиму о истом. Током целокупног разматраног периода Брановачки је био на том положају, када га је септембра 1868. заменио Јован Суботић. На челу овог важног тела је био током његовог оснивачког и развојног периода. Глумци су му се често обраћали са личним молбама или за посредовање код Јована Ђорђевића.⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ У овом делу рада није нам циљ изношење детаљних података из живота појединих чланова ДСНП, већ покушај да идентификујемо оне који су то били и донесемо летимичан осврт на њихов рад у Српском народном позоришту. Све горе наведене личности су се истакле и на другим пољима, због чега су њихове биографије данас у великој мери познате. Из тог разлога ћемо се задржати само на оном сегменту њиховог живота који се односи на СНП.

⁴⁸⁶ В. Стајић, *Новосадске биографије*, св. III; АВ, Ф. 35 ДСНП, кут. бр. 4, *Устав Друштва за Српско народно позориште*, (бр. 4);

Др Јован Андрејевић (1833–1864) године 1861. постао је доктор медицине. Приликом оснивања два одсека при Позоришном одбору 16. јула 1861, Јован Андрејевић је постао њихов члан. Дакле, поред тога што се налазио у оба одсека и непосредно учествовао у позоришним питањима, Андрејевић је пружао своје лекарске услуге и глумцима. Заправо, био је веома цењен од стране глумаца, те многи у својим писмима Ђорђевићу не заборављају да спомену и доктора Јолеса, како су га тада звали. Андрејевић је једна од личности које су дале иницијативу за прославу 300-годишњице Шекспира у Новом Саду 1864. године. Поред иницијативе да се ова светковина одржи, Андрејевић је дао и нимало безначајан допринос да иста светковина буде прослављена на достојан начин. Наиме, Јован Андрејевић је, заједно са Лазом Костићем, превео прве две сцене првог чина *Ричарда III*, а њихов превод уједно представља и први превод Шекспира остварен на српском језику. Захваљујући Јолесу, Српско народно позориште је добило прилику да заигра Шекспира већ 1864. године. Јован Ђорђевић се најчешће консултовао са Андрејевићем и најрадије прихватао његове савете када је квалитет неког дела у питању. Он је био рецензент Јакшићеве *Сеобе Србаља* и Костићевог *Максима Црнојевића*. Уз давање рецензија, и сам се бавио истим послом. Наиме, он је превео дело Р. Бенедикиса *Пркос*, које се одређени период и задржало на репертоару Позоришта.⁴⁸⁷ Андрејевић умире 1864. године, а његова смрт је жестоко погодила Јована Ђорђевића.

Антоније Хацић (1831–1916) личност је од високог значаја за историју Српског народног позоришта. Иако ће његов значај доћи до изражаја тек након одласка Јована Ђорђевића, он је свакако важна личност како у развојном периоду, тако и у првим данима оснивања Позоришта, па чак и пре тога. Наиме, преписка Хацића и Ђорђевића може се пратити још од 1859. године, у време када је Хацић био председник Матице српске. С обзиром на његово искуство и добро познавање позоришних прилика, Ђорђевић је у неколико наврата покушавао да га приволи да се прихвати посла редитеља, али Хацић који се тада налазио у Пешти као председник Матице, а при том је и био болестан, није могао да се прихвати тог посла. Међутим, он се на све друге начине трудио да помаже Ђорђевићу у раду при Позоришту. Наиме, врло често, чак и више пута годишње, набављао је позоришне комаде за превођење или је проналазио личности које би се позабавиле тим послом, а дешавало се и да сам преводи или прерађује дела намењена репертоару Позоришта. У више наврата је чак и лично тражио

⁴⁸⁷ В. Стајић, *Новосадске биографије*, св. I, Нови Сад 1936, 6–9; Б. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 245;

од истакнутих писаца њихова дела за позориште, као што је био слушај са Сиглигетијом, који је био мађарски глумац, редитељ, секретар позоришта и драматург. Захваљујући свом животу у Пешти, трудио се да тамошње Србе, као и становнике других националности, упозна са значајем Српског народног позоришта. Поред позоришних дела, у Пешти је набавио и статуте других позоришта за први Устав, али и разне костиме и реквизите за Позориште. Од 1864. године, године пресељења Матице српске, у Нови Сад је стигао и Хаџић. Одмах се латио посла око Позоришта. Наиме, од 1865. је био члан Позоришног одсека, у којем је активно учествовао, а исте године покрене и часопис *Матицу*, која је редовно доносила извештаје о позоришним представљањима. Он се Ђорђевићу нашао и као морална подршка у време када су га са свих страна нападали, те је у свом часопису оспоравао њихове замерке. Када је Ђорђевић напустио Нови Сад и прешао у Београд 1868. године, почиње Хаџићева епоха у Српском народном позоришту, а тада ће бити изабран и за подначелника Друштва. Његов прави рад у Позоришту је тек тада почео, а том раду биће посвећен готово до краја свог живота, о чему сведочи и чињеница да је до 1915. био начелник Друштва, а само годину дана касније и умро.⁴⁸⁸

Ђорђе Поповић Даничар (1832–1914) значајан је у историји Српског народног позоришта највише због уредништва *Српског дневника* и покретања уредништва *Данице*. Оба часописа су допринела оснивању и популаризацији Позоришта у широким народним масама. У прво време је био један од верних Милетићевих присталица и искрен пријатељ Позоришта, које му је остало дужно због његових доприноса. Међутим, од 1864. године његов став према Милетићевој политици се нагло мења, а лист *Даница* готово да престаје са извештајима о Позоришту. Тај период се преплитао са периодом његовог ступања у брак са Маријом Цветковић, истакнутом глумицом Српског народног позоришта. Она је због удаје напустила Дружину, а Ђорђевић је у својим списима јасно изразио своје незадовољство због такве ситуације. Међутим, док је био уз Милетића и Ђорђевића, његов допринос је био од великог значаја. Био је члан Позоришног одсека од 1861. до 1864. и у њему је вредно радио. Уз то је прерадио и два позоришна комада са немачког, „Ђеша, Неша и Јеша“ и „Четири писмена“, која су се редовно приказивала на репертоару Српског народног позоришта.⁴⁸⁹

⁴⁸⁸ В. Стајић, *Новосадске биографије*, Нови Сад 1940, св. V, 212–216; Б. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 128; Т. Милитар, „Антоније Хаџић и Српско народно позориште“, *Споменица 1961–1961*, Нови Сад 1961, 379–389;

⁴⁸⁹ Б. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, 247.

Јован Јовановић Змај (1833–1904) један је од најпознатијих српских песника, који је уједно био и одушевљен идејом о Српском народном позоришту и здушно ју је помагао на више поља. Наиме, његово прво ангажовање у позоришту, поред оног око оснивања, представљало је место секретара српске Читаонице, а затим и секретара Друштва и члана Позоришног одсека. У Позоришном одсеку је непрестано био ангажован у избору, читању и оцењивању комада. Био је десна рука Ђорђевићу на том пољу. Поврх свега, сам је написао и један позоришни комад који се изводио на новосадском репертоару. У питању је дело „Шаран”, једночинка која је први пут изведена крајем 1864. године. Поред уметничких и административних послова, ангажовао се и на другим пољима. Једном приликом је покушао да организује гостовање Позоришне дружине у Пешти, у чему је умало и успео. Са Ђорђевићем је водио преписку и о појединим глумцима, мађарском театру, српским часописима итд.⁴⁹⁰

Ђура Вукићевић (1838–1910) био је један од најодушевљенијих позоришних трудбеника. Он је и преводилац првог комада изведеног у Српском народном позоришту, *Мушки метод и женска мајсторија*, који ће се играти дуги низ година. Био је један од Ђорђевићевих сарадника у Позоришном одбору од 1862. године, а од 1863. је био и секретар Управног одбора Друштва, где је заменио Змаја. Учествовао је у готово свакој манифестацији у Новом Саду организованј у корист и част Позоришта. Од 1861. је био један од сарадника и у *Српском дневнику*.⁴⁹¹

Коста Руварац (1837–1864) као студент права, књижевности и естетике сарађивао је са Јованом Ђорђевићем на пољу превођења и прерађивања позоришних комада за репертоар Српског народног позоришта. Позоришна дружина је изводила три његова комада, односно његове прераде и преводе- „Инкогнито“, „Ђачки послови“ и „Кобно име“, које је поклонио Позоришту. Уз Ђорђевића је био и када су га конзервативно-клерикални листови *Срборбан* и *Напредак* јавно и организовано нападали, а Ђорђевић му је највише био захвалан због иницијативе за покретање потписивања отвореног писма пештанско-будимске омладине намењеног Аци Поповићу Зубу, у време када се радило на томе да се укаља Ђорђевићев углед. Као вођа омладинског покрета, Позориште је здушно подржавао и посматрао га је као велику националну потребу.⁴⁹²

⁴⁹⁰ Исто, 245; *Преписка Јована Јовановића Змаја (1851–1882)*, књ. 1, Матица српска, Нови Сад 1957;

⁴⁹¹ Исто, 247; *Новосадске биографије I*, 134–140.

⁴⁹² Исто, 246; Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*, Београд 1925, 417.

ЗАКЉУЧАК

Српско народно позориште у Новом Саду основано је 1861. године. Његовом оснивању претходили су важни државно-правни догађаји у Аустријској царевини, који су довели до попуштања притиска цензуре и оживљавања политичког живота, замрлог током деценијског Баховог апсолутизма. На тај начин створена је клима повољна за оснивање једног националног позоришта у држави која није била наклоњена таквим „акцијама”. Наиме, након угушења револуције и рата из 1848/9. године у Аустријској царевини заведен је апсолутизам, познатији као „Бахов апсолутизам”, који је током читавих десет година гушио национално-политичке и културне слободе многих народа, међу којима су били и Срби. После аустријских пораза из 1859. године апсолутизам је коначно доживео свој крах, а Октобарском дипломом и Фебруарским патентом у Угарској се постепено успоставља уставност, уз коју су ишле и извесне слободе за угњетаване народности, како би се избегли нови револуционарни таласи. Од пада апсолутизма, међу јужноугарским Србима расте национално одушевљење и започиње динамичнији културни и политички живот, што је резултирало оснивањем Српског народног позоришта у Новом Саду. Захваљујући чињеници да је српска либерална буржоазија остварила превласт над клерикалним елементима у најзначајнијим српским културним, просветним и црквеним организацијама, омогућена је и успешна реализација оснивања српског Позоришта. Идејни творац био је Јован Ђорђевић, Милетићев следбеник, који је, такође захваћен националним одушевљењем и охрабрен новонасталим променама, решио да оствари једну не тако давну замисао. Захваљујући обнови српске Читаонице и доласку либералне групације на њено чело, Ђорђевићева акција је успешно реализована.

Међутим, било је потребно легализовати то остварење, што значи да је требало и званично, то јест уз потврду власти, основати тело које ће водити сталну бригу о Позоришту. На тај начин је 29–30. маја 1862. године у Новом Саду основано Друштво за Српско народно позориште. Друштво је на себе преузело улогу старања о Позоришту, односно о свим аспектима који су били његов део. Оно је требало да се стара о изградњи позоришне зграде, Фонду Позоришта, Позоришној дружини, репертоару и свим другим пословима који су, такође, били важан део Позоришта. Устав Друштва је, након вишегодишњег одуговлачења од стране власти, добио своју потврду 1865. године, након чега Читаоница препушта своју менторску улогу коју је имала свих тих година.

Један од основних и најважнијих сегмената Српског народног позоришта била је управо Позоришна дружина и њена делатност. Активност Позоришне дружине била је усмерена ка Новом Саду, где се налазило седиште Друштва, али и ка другим местима у Аустријској царевини у којима су живели Срби. Основни задатак Дружине било је путовање по српским местима ради ширења српске речи и језика, као и учвршћивања националног идентитета српског народа. Према Уставу Друштва, путовање по српским местима одвијало би се чак и на штрб Фонда Друштва, па управо тај члан сведочи о важности овог задатка. Дружина је, поред Новог Сада, посетила двадесет девет места, а на путовању је провела готово пет година. Територија на којој су се одвијала гостовања Дружине могла би се омеђити линијом: Панчево–Вршац– Темишвар–Арад–Баја–Осијек–Славонска Пожега–Славонски Брод–Сремска Митровица–Земун–Панчево–Београд. У поменутом периоду Дружина је извела чак 1.447 представа, што је за ондашње прилике и тешке околности у којима су се одвијала гостовања изузетно висока цифра. Дружина је, поред извођења представа, радила и у другим правцима који су за циљ имали јачање национализма. У културно-националним манифестацијама Српско народно позориште је редовно узимало учешће. Већ у првој години постојања Дружина је учествовала у једној значајној културно-политичкој и националној манифестацији. У питању је била прослава Текелијине стогодишњице. Затим, учествовала је и на прослави Шекспирове тристагодишњице рођења, као и у премештању Матице српске из Пеште у Нови Сад 1864. године. Дружина је боравила и у Сремским Карловцима приликом заседања Црквено-народног сабора 1865. године. Године 1867. учествовала је са члановима Омладине српске у Чакову, приликом откривања спомен-плоче на кући у којој се родио Доситеј Обрадовић.

Што се тиче сарадње са позориштима у Београду и Загребу, она је у досадашњој литератури представљена на такав начин да се ствара утисак да су ова три театра у разматраном периоду тежила искреној, националној и међунационалној сарадњи. Међутим, ситуација је била мало другачија. Јован Ђорђевић никада није одбијао сарадњу, али је није ни иницирао. Посебно му је сметао прелазак глумаца из Новог Сада у Београд и Загреб, који се често одвијао тако што су поменута Позоришта мамила новосадске глумце нудећи им боље услове, односно плате. У неколико наврата је долазило до покушаја да се реализује споразум о преласку глумаца, али ти споразуми нису поштовани у овом периоду. Ђорђевић је у два наврата добијао и предлог од Београда да се дође до успостављања заједничког театра за Србе у Кнежевини Србији и Србе у Угарској, али ти предлози нису наилазили на позитиван пријем код Ђорђевића.

Позитивна тековина ових „сарадња“ било је оснивање Народног позоришта у Београду 1868. године. Ипак, како је и сам Ђорђевић најпре учествовао у његовом формирању, а затим и прешао у исто, дошло је до озбиљне кризе у Српском народном позоришту, која је претила његовом опстанку. Ипак, и ова криза је успешно превазиђена, а Српско народно позориште је успело да опстане у Аустроугарској монархији све до њеног слома. После Првог светског рата Српско народно позориште је наставило да ради у потпуно новим условима, тј. у новој држави, а већ наредне 1919. године коначно постаје и државна институција.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Необјављени извори:

1. Архив Војводине (АВ), Нови Сад:

Фонд 35: Друштво за Српско народно позориште.

2. Рукописно одељење Матице српске (РОМС), Нови Сад:

Збирка писама;

Збирка рукописа;

Збирка фотографија.

Објављени извори:

Извештај о фонду и радњи друштва за Српско народно позориште у Новом Саду, Нови Сад, Платонова штампарија 1868.

Б. Ковачек, *Преписка Јована Ђорђевића и Антонија Хаџића 1859-1895*, Српско народно позориште, Нови Сад 1973.

Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835-1914*, Архив Србије, Београд 1971.

М. Лесковац и И. Јовичић, *Преписка Јована Јовановића Змаја*, књ. 1, Матица српска, Нови Сад 1957.

Правила за Дружину србско-народнога позоришта, Епископска печатња, Нови Сад 1863.

Споменик тристагодишњице Шекспирове светковине у Новом Саду, на Ђурђев-дан 1864, брзотиском епископске књигопечатње у Новом Саду, Нови Сад 1864.

Ј. Суботић, *Живот Дра Јована Суботића (автобиографија)*, Матица српска, Нови Сад, I-1901, II-1902, III-1905, IV-1909, V-1910.

Устав Друштва за Србско народно позориште, Епископска печатња, Нови Сад 1865.

Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе, Градска библиотека Нови Сад, Матица Српска, Нови Сад 2017.

Штампа и периодика:

Србски дневник, Нови Сад, 1860-1864.

Даница, Нови Сад, 1860-1865.

Јавор, Нови Сад, 1862-1863.

Комарац, Нови Сад, 1861-1868.

Матица, Нови Сад, 1865-1868.

Напредак, Нови Сад, 1863-1868.

Србобран, Нови Сад, 1861-1867.

Застава, Пешта-Нови Сад, 1866-1868.

Позориште, Нови Сад, 1871-1908.

Србске новине, Београд, 1867.

Литература:

P. Volk, *Pozorišni život u Srbiji 1835/1944*, Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd 1992.

Л. Дотлић, *Из нашег позоришта старог*, СНП, Нови Сад 1982.

Ђ. Ђорђевић, *Трагом српске драме и позоришта*, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2010.

В. Ђ. Крестић, *Историја српске штампе у Угарској 1791-1914*, Матица српска, Нови Сад 1980.

Б. Ковачек, *Јован Ђорђевић*, Матица српска, Нови Сад 1964.

Б. Ковачек, *Талија и Клио*, Матица Српска, Нови Сад 1991.

Б. Ковачек, *Талија и Клио*, II, III, Позоришни музеј Војводине, Нови Сад 2006.

Д. Кириловић, *Српско народно позориште-поводом седамдесетогодишњице*, Сремски Карловци 1931.

Д. Кириловић, „Позоришно питање у Војводини“, *Летопис Матице српске*, књ. 317, св. 2, 1928, 266-269.

Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918*, I-II, Нови Сад 2016.

П. Марјановић, *Уметнички развој Српског народног позоришта*, СНП, Нови Сад 1974.

П. Марјановић, „Оснивање и рад Српског народног позоришта у Новом Саду 1861-1914“, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, бр. 45, 2011, 23-51.

- Ђ. Малетић, *Грађа за историју српског народног позоришта у Београду*, издање Чупићеве задужбине, Београд 1884.
- Ј. С. Поповић, *Драматски списи*, књига 1, Књижевна задруга, Београд, 1902.
- В. С. Стојковић, *Istorija srpskog pozorišta od srednjeg veka do modernog doba (drama i opera)*, Музеј позоришне уметности SR Србије, Београд 1979.
- Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта*, Графика, Ниш 1936.
- В. Стајић, *Новосадске биографије* св. I-1936, св. III-1938, св. IV-1939, св. V-1940, град Нови Сад, Нови Сад.
- В. Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада*, Град Нови Сад, Нови Сад 1947.
- Споменица 1861-1961*, СНП, Нови Сад 1960.
- Споменица 1861-1921 (поводом 60-годишњице Српског народног позоришта)*, Друштво за Српско народно позориште, Нови Сад 1921
- Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848-1811)*, Српска краљевска академија, Београд 1925.
- М. Томандл, *Српско позориште у Војводини (1736-1868)*, Матица српска, Нови Сад 1953.
- С. Шумаревић, *Позориште код Срба*, Луча, Београд 1939.

ПРИЛОЗИ

*Позоришна дружина Српског народног позоришта са управником Јованом
Ђорђевићем, 1864. године.
(Извор: РОМС, LXI-59)*

*Димитрије Коларовић и Љубица Коларовић, најистакнутији чланови Позоришне дружине Српског народног позоришта у Новом Саду.
(Извор: Сајт Музеја позоришне уметности Србије)*

У Вел-Бечкереку, у среду 3. Маја 1867
представљаће се:

ОН НИЈЕ ЉУБОМОРАН.

Весела игра у 1 радњи, од Александра Елца, по србно Јана Телчки.

Л И Ц А :

Марија Радоловић, лекар	— — — —	Гулић,	Танасија, слобод. пех ујак	— — — —	Телчки,
Марија, његова жена	— — — —	Ж. Грујица,	Ивко, Јованов слуга	— — — —	Петрић,

Знања се у једној истој варијети

Пре овога даваће се:

ЉУБОМОРНА ЖЕНА.

Шаловита игра у 2 радње, од Коцебуа, превео Ф. Обришевић.

Л И Ц А :

Јован, Савинић	— — — —	Ведрашковић	Сретен, адвокат	— — — —	Савић
Ња Јованов, његова жена	— — — —	Др. Ружанов	Марија, његова сестра	— — — —	С. Јанковић
Жељко Јован, његов брат	— — — —	Андријевић	Савић, слуга	— — — —	Харић
Радовај Јован, његов син	— — — —	Савинић	Петар, слуга	— — — —	Ружић

Szerb nemzeti színház.

N.-Beeskereken, szerdán 1867. Május 15-én adatik:

Ő nem féltékeny.

Vigjáték 1 felvonásban, írók Eis S.
Esz megállás!

A szerelemföltő nő.

Vigjáték 2 felvonásban, írók Koltóczky.

Serbisches National-Theater.

Gr.-Beeskere, Mittwoch den 15. Mai 1867 wird gegeben:

Er ist nicht eifersüchtig.

Vorstellung in 1 Akt, von Eis. S.
Zwischenzeit!

Die eifersüchtige Frau.

Vorstellung in 2 Akten, von Koltóczky.

Улазне цене

Лево лице по 3 коп. — Лево лице по 2 коп. — Лево др. по 2 коп. 50 пр. — Лево др. по 1 коп. 50 пр. — Лево др. по 1 коп. 27 и 27 по 1 коп.
Седница (Зрочиште) по 30 пр. — Стрелица (Ватер) по 40 пр. — Галерија (Седница) по 15 пр. и пр.

Улазно се могу добити на дан представе од 9—12 сати пре подне, а од 2—4 сати после подне у србском чикалиту од постра другити, а од 6^{ти} сати у лево у позоришном даноку код касе.

Важней jegyek reggel 9—12 óráig, a délután 2—4 óráig a szerb olvasó teremben, este pedig a postai kasszáknál.

Важнейшата на ден представе од 9—12 сат пре подне, а од 2—4 сат после подне у србском чикалиту од постра другити, а од 6^{ти} сати у лево у позоришном даноку код касе.

ПОЧЕТАК У 8 САТИ У ВЕЧЕ.

У Вел-Бечкереку, шаловитица Ф. Обришевић.

Плакат са позоришне представе „Он није љубоморан” из 1867. године.
(Извор: Плакати Позоришног музеја Војводине, сајт Позоришни музеј Војводине)

Репертоар Српског народног позоришта (1861-1868)⁴⁹³

1. Лаза Лазаревић, *Пријатељи*, 23. VII 1861.
2. Лајош Кевер, посрбио Ђура Вукићевић, *Мушки метод и женска мајсторија*, 23. VII 1861.
3. Јован Стерија Поповић, *Владислав, краљ бугарски*, 30. VII 1861.
4. Жан-Батист Молијер, *Помодар*, посрбио Јован Ристић, 3. VIII 1861.
5. Јован Ристић, *Две варалице*, 6. VIII 1861.
6. Јован Стерија Поповић, *Београд некад и сад*, 16. VIII 1861.
7. Јован Драгашевић, *Ајдук Вељко*, 17. VIII 1861.
8. Јован Стерија Поповић, *Кир Јања*, 17. VIII 1861.
9. Јован Стерија Поповић, *Покондирена тиква*, 19. VIII 1861.
10. Јован Стерија Поповић, *Зла жена*, 20. VIII 1861.
11. Август Коцебу, посрбио Јован Ђорђевић, *Расејани*, 24. VIII 1861.
12. Родерих Бенедикс, *Женски непријатељ*, 27. VIII 1861.
13. Јован Стерија Поповић, *Ајдуци*, 29. VIII 1861.
14. Јован Стерија Поповић, *Женидба и удадба*, 3. IX 1861.
15. Јован Стерија Поповић, *Сан Краљевића Марка*, 8. IX 1861.
16. Атанасије Николић, *Зидање Раванице*, 10. IX 1861.
17. Јован С. Поповић, *Смрт Стефана Дечанског*, 14. IX 1861.
18. Лаза Лазаревић, *Владимир и Косара*, 1. X 1861.
19. Јован С. Поповић, *Светислав и Милева*, 11. XI 1861.
20. Јован Суботић, *Херцег Владислав*, 14. XI 1861.
21. Август Коцебу, прерадио Филип Оберкнежевић, *Заручник и невеста у једној особи*, 16. I 1862.
22. Фридрих Шилер, превео Јован Ђорђевић, *Сплетка и љубав*, 18. I 1862.
23. Јован С. Поповић, *Милош Обилић* (Бој на Косову), 30. I 1862.
24. Август Коцебу, посрбио Ђорђе Поповић-Даничар, *Четири писмена*, 17. I 1862.
25. Марк-Антоан Дезожије, прерадио Јован Ђорђевић, *Лудница*, 20. V 1862.
26. Ж. Вернер, посрбио Коста Руварац, *Бачки послови* (*Двадесетдевети фебруар*), 24. V 1862.
27. Адам Готлиб Еленшлегер, посрбио Ђорђе Поповић-Даничар, *Ђеша, Неша и Јеша*, 3. VI 1862.
28. Јован Ристић Бечкеречанин, *Боље умети него имати*, 10. јун 1862.
29. Непознат аутор, посрбио Божидар Недељковић, *Љубав и филозофија*, 16. јун 1862.
30. Август Коцебу, посрбио Александар А. Поповић, *Зазидани прозор*, 26. VI 1862.
31. Август Коцебу, посрбио Филип Оберкнежевић, *Љубоморна жена*, 1. јул 1862.
32. Ђезаре дела Вале, посрбио Ђорђе Максимовић, *Опклада*, 8. VII 1862.
33. Карл Мајзл, превео Јован Р. Бечкеречанин, *Он и она*, 20. VII 1862.
34. Карло Голдони, посрбио Ђорђе Максимовић, *Улажи је плитко дно*, 26. VII 1862.
35. Матија Бан, прерадио Ј. Ђорђевић, *Мејрима*, 29. VII 1862.
36. Жан Батист Молијер, прерадио Лаза Телечки, *Уображени болесник*, 9. VIII 1862.
37. Родерих Бенедикс, посрбио Јован Хаџић, *Доктор Зољић*, 15. VIII 1862.
38. Јан Паљарик, посрбио Коста Руварац, *Инкогнито*, 29. VIII 1862.
39. Ежен Скриб и Гистав Лемоен, превео Лаза Костић, *Жена што кроз прозор скаче*, 9. IX 1862.
40. Леополд Фелдман, посрбио Коста А. Новаковић, *Салик моје миле*, 20. IX 1862.
41. Жан Батист Молијер, посрбио Лаза Телечки, *Сплеткашевић*, 30. IX 1862.
42. Еде Сиглигети, посрбио Радивој Стратимировић, *Војнички бегунац*, 7. X 1862.
43. Жан Батист Молијер, посрбио Лаза Телечки, *Помодарке*, 11. X 1862.
44. Р. Бенедикс, посрбио Јован Андрејевић, *Пркос*, 6. I 1863.
45. Јожеф Сигети, посрбио Ј. Ђорђевић, *Вампир и чизмар*, 13. I 1863.

⁴⁹³ П. Марјановић, *Почеци српског професионалног националног позоришта; Фотер Јован Ђорђевић и Српско народно позориште кроз одабране изворе*, 199-261.

46. Лаза Телечки, *Вешта слушкиња*, 21. I 1863.
47. Пол Вермон и Пјер Либиз, превео Лаза Телечки, *Разбијена шоља*, 24. I 1863.
48. Јожеф Сигети, прерадили Ј. Ђорђевић и Лазар Илић, *Стари бака и његов син хусар*, 14. II 1863.
49. Р. Бенедикс, посрбио Стеван В. Поповић, *Нечиста соба*, 21. II 1863.
50. Жозеф Мелвил и Шарл Диверије, превео Лаза Телечки, *Мишел Перен*, 7. III 1863.
51. Емилија Жирарден, посрбио Јован Петровић, *Сајмијин шешир*, 13. III 1863.
52. Ђура Јакшић, *Сеоба Србаља*, 18. III 1863.
53. Јован Суботић, *Немања*, 3. XII 1863.
54. Александар Елц, посрбио Л. Телечки, *Он не ревноје*, 14. XII 1863.
55. Карло Голдони, посрбио Ђ. Максимовић, *Улази је плитко дно*, 19. I 1864.
56. Чарлс Метјус, посрбио Коста А. Новаковић, *Пуница*, 28. I 1864.
57. Александар Бан, посрбио Милан-Милко Костић, *Ко је господар у кући*, 6. II 1864.
58. Ђорђе Малетић, *Миљко Мркоњић*, 9. II 1864.
59. Александар Фредро, превео Л. Телечки, *Госпође и хусари*, 3. III 1864.
60. Стеван Павловић, *Четири адвоката*, 17. III 1864.
61. Луј-Себастијан Мерсије, посрбио Светозар Савковић, *Стари кованица*, 31. III 1864.
62. Јован Суботић, *Прехвала*, 9. IV 1864.
63. Виљем Шекспир, превели Ј. Костић и Ј. Андрејевић, *Ричард III* (одломак: I и II сцене из I чина) (у оквиру прославе 300-годишњице Шекспира), 30. IV 1864.
64. А. Дике, посрбио Л. Телечки, *После поноћи*, 31. IV 1864.
65. Јован Јовановић Змај, *Шаран*, 20. VII 1864.
66. Милан А. Јовановић, *Краљева сеја*, 5. XII 1864.
67. Карл фон Холтај, превео Шпиро Димитровић Котаранин, *Низ бисера*, 19. I 1865.
68. Џејмс Робинсон Планче, превео Л. Телечки, *Карло XII на острву Рујану*, 18. II 1865.
69. Јован Суботић, *Звонимир*, 25. II 1865.
70. Атанасије Николић, *Краљевић Марко и Арапин*, 4. VII 1865.
71. Карол Оберњик, прерадио Ј. Ђорђевић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 4. X 1865.
72. Р. Бенедикс, прерадио Ђ. Максимовић, *Парница*, 24. I 1866.
73. Жозеф Мелвил, превео Л. Телечки, *Обристар од 18 година*, 3. II 1866.
74. Жозеф Мелвил, превео Димитрије Јоксић, *Она је луда*, 11. VI 1866.
75. Етјен Араго и Пол Вермон, *Ђаволови записници*, превео Милан Видуловић, 16. VI 1866.
76. Шарлота Бирх-Пфајфер, превео Спиро Димитровић Котаранин, *Цврчак*, 9. VII 1866.
77. Р. Бенедикс, посрбио Л. Телечки, 16. VII 1866.
78. Ежен Скриб, посрбио Илија Вучетић, *Први састанак*, 28. VII 1866.
79. М. Бан, *Добрила и Миленко*, 7. VIII 1866.
80. М. Бан, *Смрт кнеза Доброслава*, 15. VIII 1866.
81. Жан Бајар и Луј Вандербирш, *Париски колотер*, 6. II 1867.
82. Лаза Телечки, *Последња деспотица смедеревска*, 2. VI 1867.
83. Александар Елц, посрбио Л. Телечки, *Није љубоморан*, 6. VII 1867.
84. Ежен Скриб, превео Л. Телечки, *Малвина* или *Удадба из наклоности*, 13. VII 1867.
85. Р. Бенедикс, посрбио Л. Телечки, *Нечиста соба*, 25. VII 1867.
86. Хуан Мануел Дијана, са немачке прераде превео Ј. Ђорђевић, *Лек од пуница*, 23. IX 1867.
87. Рудолф Жене, посрбио Ј. Ђорђевић, *Вежбање за брачни живот*, 23. IX 1867.
88. Леон Бати и Адолф Жем-Син, *Луција Дидијерова*, 12. X 1867.
89. Жил Премареј, са немачког превео Ј. Ђорђевић, *Доктор Робин*, 25. XI 1867.
90. Ђорђе Малетић, *Прошлост, садашњост и будућност србска*, 30. XI 1867.
91. Матија Бан, *Урош V и мати му Јелена*, 2. XII 1867.
92. Јован Суботић, *Сан на јави*, 14. I 1868.
93. Карл Август Гернер, посрбио Л. Телечки, *Нови племић*, 21. III 1868.
94. Теодор Хел, посрбио Никола Ђурковић, *Два наредника*, 30. VI 1868.
95. Ф. Гиц, *Излечен је*, 16. VII 1868.